

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976

Weenink, W.H.

Citation

Weenink, W. H. (2005, October 12). *Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976*. Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Bewindsman voor Europa en Oranje

1952-1956

1 MINISTER BIJ VERRASSING

Druk van Bernhard en Juliana

Nadat Beyen in de lente van 1951 de topfunctie van managing director bij het Internationaal Monetair Fonds was misgelopen, was het tijd voor iets anders – maar wat? Kort na deze tegenslag kwam zijn benoeming door koningin Juliana tot Commandeur in de Orde van Oranje Nassau weliswaar “op het juiste moment”, en “deze volkomen onverwachte erkenning” van zijn werk in Washington maakte Beyen “zeer gelukkig”. Maar ze was geen stimulans om nog lange tijd op de oude voet door te gaan, hoezeer het vaderland zijn activiteiten kennelijk ook waardeerde.¹

Het koninklijk paar dacht er net zo over. Prins Bernhard, die er al eerder blijk van had gegeven dat de toekomst van zijn vriend hem na aan het hart lag², was “helemaal niet treurig” dat Beyen de toppositie bij het Fonds niet had gekregen. De prins had namelijk “nog andere ideeën” voor zijn vriend, “die misschien in de niet al te verre toekomst te verwezenlijken zijn”. Maar dan moest Beyen daar wel acht ter staan: “Volkomen sans préjudice en zonder enige vaste gedachte zou ik alleen maar even van je willen horen of jij principieel tegen een eventuele overgang naar een diplomatieke carrière bent, of dat je zoiets, mits groot genoeg, wel in overweging zoudt willen nemen”, aldus de prins³, die in het algemeen niet werd gehinderd door de vraag of zijn handelen constitutioneel in de haak was.⁴

Beyen was “zeer dankbaar” voor de prinselijke aandacht voor zijn toekomst, en schreef “in principe zeer geïnteresseerd” te zijn. Hij toonde zich dan ook “zeer benieuwd naar de denkbeelden” van de prins. Minister D.U. Stikker van Buitenlandse Zaken was op de hoogte van zijn belangstelling, meldde Beyen de prins voor de volledigheid.⁵

Tijdens het bezoek dat Beyen en Gretel kort daarop tijdens hun Europese zomer verlof van 1951 aan hun vrienden op Paleis Soestdijk brachten, troffen ze een enthousiaste prins. Bernhard bleek “grootsche plannen” met zijn vriend te hebben. Maar deze verkeerden kennelijk nog in een pril stadium – degenen die er besluiten over zouden moeten nemen, werkten nog niet mee. Een gesprek dat Beyen daarna met Stikker voerde, verschaftte in elk geval geen helderheid. De minister repte met geen woord over

de ideeën van de prins. Wel bleek hij bereid “te zijner tijd” aan Beyen te denken “in verband met mogelijk internationaal werk in Europa”. Beyen werd er niet veel wijzer van. “We wachten maar rustig af, want ik heb geen haast”, liet hij de prins korte tijd later weten vanaf zijn vakantieadres in Normandië.⁶

Juliana en Bernhard wilden echter vaart zetten achter de plannen met Beyen. Stikker kreeg eind augustus 1951 een telefoontje van de koningin, waarin ze omwonden haar voorkeur uitsprak voor de benoeming van Beyen als ambassadeur in Londen na het aanstaande vertrek van ambassadeur jhr. E.F.M.J. Michiels van Verduynen, dit ten nadele van de diplomaat jhr. H.F.L.K. van Vredenburg. Ze bracht Stikker er bovendien van op de hoogte dat Beyen haar man de indruk had gegeven een dergelijke post te ambiëren. Dat laatste verbaasde de bewindsmann omdat hij – anders dan Beyen de prins had voorgehouden – uit gesprekken met Beyen juist de conclusie had getrokken dat deze “niet voor de diplomatieke carrière gevoelt”.⁷

De interventie van het hof bleef niet zonder gevolg. In het onderhoud dat Stikker een paar dagen later had met minister P. Lief tinck van Financiën – Beyens directe baas – stelde hij Beyens positie uitgebreid aan de orde. Zelfs over diens vervanging bij de Bret ton Woods-instelling in Washington werd al gesproken. Dat laatste was te begrijpen, omdat Lief tinckzél f daarvoor in de markt was, hoewel het voor hem op dat moment eigen lijk nog te vroeg was. Lief tinckbevestigde in het gesprek dat Beyen graag in de diplomatieke dienst wil detreden. Dit ontlokte bij Stikker later in de handgeschreven aantekening die hij van het gesprek met Lief tinck maakte, het commentaar dat Beyen dan eerst maar eens op een “kleine dipl. post” moest beginnen.⁸

Die gedachte liet Stikker echter al weer snel los, getuige de ontmoeting die hij op 12 september in Washington met Beyen had. De minister vergewiste zich van de ernst van Beyens diplomatieke ambitie en noteerde dat de ze Londen bovenaan zijn lijstje had staan, en “met iets minder animo” voor Bonn in aanmerking zou willen komen. Hoe serieus Stikker dit alles toen opvatte, blijkt uit de vraag die hij aan zijn secretaris-generaal, H.N. Boon, stelde, namelijk of het Britse staatshoofd nog steeds bezwaar maakte tegen gescheiden ambassadeurs.⁹

Ook Boon kon als hoogste ambtenaar op het departement van Buitenlandse Zaken goed leven met een benoeming van Beyen in Londen. Hij onderkende dat door “binnenhalen van buitenstaanders” de kansen voor de leden van de buitenlandse dienst zouden verminderen, wat onvermijdelijk tot gemor in die kring zou leiden. Maar hij achtte dit “geenszins een bezwaar wanneer het gaat om een man wiens bekwaamheden zo algemeen bekend zijn als die van de heer Beyen. Het corps als geheel wint er slechts bij als daartoe zulke vooraanstaande personen behoren zoals dr. Hirschfeld en de heer Beyen”.¹⁰

Begin 1952 n eide Stikker ertoe om, “ondanks sterke opposities ten Departementen”, Beyens benoeming in Londen te bevorderen, zo schreef Lief tinck vertrouwel ijk aan Beyen.¹¹ En ook de prins, die Beyen belooft e de zaak “op een heel voorzichtige manier trachten op te porren”, kreeg een positief bericht van Stikker. De minister liet de

prins wel weten dat hij eerst nog andere kandidaten voor Londen een post elders moest bezorgen.¹²

Het was voor Beyen echter nog geen gelopen race, terwijl hij juist zo snakte naar verandering. Mondeling en schriftelijk drong hij bij Stikker en Lief tinck vergeefs op een beslissing aan, en hij hield Bernhard nauwgezet van de ontwikkelingen op de hoogte.¹³ Tijdens een lang onderhoud dat hij in april 1952 in de marge van het bezoek van koningin en prins aan de Verenigde Staten met Stikker had, wilde Beyen “een meer positieve uitspraak” van de minister horen. De ze liet echter doorschemer en dat een besluit waarschijnlijk door het volgende kabinet zou worden genomen.¹⁴ Dat zou nog een flinke portie geduld voor Beyen betekenen. Op 25 juni zouden Tweede-Kamer-verkiezingen worden gehouden, en de formatie kon ook nog wel even duren. Bernhard schreef Beyen begin mei “ook uit de houding van Stikker [tegenover Beyen] niet helemaal wijs [te kunnen] worden”. Hij verzekerde zijn vriend dat “Marie Anne Tellegen en ik hier zullen blijven duwen”.¹⁵

De steun van eerstgenoemde was van groot belang. ‘Mejuffrouw’ Tellegen was directeur van het Kabinet der Koningin en als zodanig betrokken bij alle benoemingen waar Juliana haar goedkeuring aan moest geven. Het kwam Beyen goed uit dat Marie Anne Tellegen een vertrouwde Utrechtse studievriendin was. Ze ontpopte zich als bondgenoot van formaat. Als schakel tussen politiek en staatshoofd was Tellegen direct betrokken bij kabinetscrisis en formaties. En ze liet zich hier met grote belangstelling en met verve gelden. Ze was een van de zeer weinigen die minister-president Drees bij de voornaam mocht noemen. Volgens diens staf maakt de premier een lichtelikaangeslagen indruk als mejuffrouw Tellegen hem op gezette tijden over een voorstel meedeelde: “Dat wordt hier niet gewaardeerd, Willem.”¹⁶

‘NIET BESCHEIDEN’

Een van de redenen van Stikkers terughoudendheid tegenover de benoeming van Beyen tot ambassadeur in Londen was dat Michiels van Verduynen, die na een ernstige ziekte weer aan het oppakken was, zijn post pas wilde verlaten als hij volledig hersteld was. Toen Beyen in april 1952 Stikker vroeg of de ze hem zou benoemen indien de vacature zich nog tijdens diens ministerschap zou voordoen, volgde er geen antwoord waar de kandidaat iets aan had. Stikker wilde niet op de zaak vooruitlopen en kon er niets over zeggen.¹⁷ In dit volgens Beyen “zeer aangenaam en zeer vriendschappelijk gesprek”¹⁸ viel Stikker iets op: “Ik kreeg de indruk dat hij [Beyen] niet alleen belangstelling voor Londen, doch misschien ook voor de door mijn vertrek openkomende plek in Den Haag zou kunnen hebben.” En hij bond Boon, aan wie hij dit uit New York schreef, op het hart “dit laatste [...] als strikt persoonlijk [te] beschouwen”.¹⁹

Aan Bernhard liet Beyen eind april weten dat Stikkers reactie hem tot de conclusie had gebracht dat hij zich beter kon gedragen “alsof Londen van de baan is”. “Mocht het toch nog komen, ‘tant mieux’.” Dat wilde niet zeggen dat zijn ambitie niveau was afgenomen. In tegendeel: “[...] wat ik wil is niet bescheiden, en ik ben, door de voor

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

mij onverwachte ambassadeplannen, niet bescheiden er geworden.”²⁰ Deze opmerking komt overeen met de indruk die Stikker van Beyens toekomstverwachtingen had gekregen, maar of Beyen toen al serieus op het ministerschap mikte, is niet duidelijk. Zeker is wel dat een ministeriële loopbaan hem zou aanstaan.

Intussen was Stikkers denken over Beyen als zijn opvolger op Buitenlandse Zaken in een hogere versnelling gekomen. Zelf hoefde hij niet meer zo nodig, “ziek en uitgeput” als hij zich voelde en met een partij – de vvd – die de indruk wekte zich beter thuis te voelen in de oppositie.²¹ Toen hij voorjaar 1952 met “het koninklijke circus” (van het bezoek van Juliana en Bernhard) in Los Angeles was gearriveerd, schreef Stikker aan Boon dat hij een benoeming van Beyen als minister “zowel politiek als technisch [...] niet onwenselijk” zou vinden. Dit zou onder meer goed zijn voor de Nederlandse positie in de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEEC), waarvan hij hoge verwachtingen had. Maar Beyen zou “buitendien [...] mogelijk kerwijze een goede invloed op hem kunnen uitoefenen”, waarmee Stikker vermoedelijk doelde op de vrijheid die Juliana zich tijdens haar reis door de Verenigde Staten tot zijn verdriet op het terrein van de buitenlandse politiek had veroorloofd met haar pacifistisch getoonzette redevoeringen.²²

De bewindsman had nog een argument om welwillend te staan tegenover een ministerschap van Beyen. Stikker had tijdens het gesprek van april in Washington gemerkt dat Beyen zijn “zorgen” deed over het drijven van het Nederlandse parlement naar een Europese federatie. Deze houding van Beyen zou voor Stikker de “aanleiding” zijn hem bij Drees “aan te bevelen voor mijn opvolging”.²³ Verder zal Stikker veel herkend hebben in de loopbaan van leeftijdgenoot Beyen – beiden hadden hun wortels in bankwezen en bedrijfsleven²⁴ –, wat vertrouwen moet hebben gegeven. En meer dan dat. Gelukkig was het idee ontstaan dat Nederland, na het verlies aan gewicht in het internationale politieke bestel door het verlies van Nederlands-Indië, zich op zijn economische positie in de wereld moest richten.²⁵ Een minister van Buitenlandse Zaken die ook financieel-economisch zijn mannetje stond, was derhalve welkom. Beyen was zo iemand. Stikker verloor bij dit alles zijn persoonlijke belang niet uit het oog, en Beyen bleef daar niet onkundig van. Beyens vriend H.L. Woltersom, topman van de Rotterdamsche Bank, informeerde hem half mei over “de intrigues, die om de Londense vacature worden gevoerd” en schreef “positief” te weten dat “Stikker deze stoel probeert te gaan bezetten”.²⁶ Liefdinkmedde twee weken later dat “Stikker zijn zinnen hoe langer hoe sterker op Londen zet”.²⁷

Stikker had zich al eerder tijdens zijn ministerschap afgevraagd of een “ambassadeursfunctie [hem zou] bevredigen”. Het vrijkomen van de Londense post – Michiels van Verduynen was intussen aan zijn ziekte overleden – bracht dit denken kenmerk in een hogere versnelling. De bewindsman besloot de definitieve beslissing over zijn toekomst uit te stellen tot hij wist hoe zijn opvolger in deze vacature wilde voorzien, zo schreef hij in zijn memoires.²⁸ Maar hij had er zelf al flink aan getrokken en in feite de benoeming voorbereid.

Wie die opvolger zou worden, was dus ook voor het vervolg van Stickers loopbaan van enig belang, en Beyen leek te passen in Stickers opzet. Dat laatste was Lief tinckin-tussen ook duidelijk geworden toen Stikker eind mei in een gesprek met hem, weliswaar “terloops”, Beyens naam noemde in verband met de opvolging op Buitenlandse Zaken.²⁹ Stikker had natuurlijk niet het laatste woord over de ministers keuze voor een nieuw kabinet, maar hij wist wel dat Beyen niet zo maar een kandidaat was. Stikker had de druk van het hof ervaren om Beyen in een invloedrijke positie te benoemen. Uit zijn brieven aan Boon was af te leiden dat die koninklijke pressie verder werd opgevoerd tijdens de reis die Stikker met koningin en prins door Amerika maakte. De bewindsmann leek zijn conclusie te hebben getrokken, al ging zijn voorkeur nog steeds uit naar een “politieke minister” van Buitenlandse Zaken – waarvoor hij overigens nog geen geschikte kandidaat zag.³⁰

Zo was Beyen een man geworden met wie ook in de binnenlandse politiek rekening gehouden moest worden. Het feit dat hij partijloos was, deed daar niet aan af. Het zou hem eerder gemakkelijker inzetbaar maken, zeker met steun van koningin en prins. En met die van Marie Anne Tellegen, de “éminence grise van Den Haag”, die niet verzuimde Beyen bij Drees aan te bevelen.³¹

LANGE EN LASTIGE FORMATIE

Toen Beyen in de zomer van 1952 met Gretel en zijn stiefzoon Johnny op de ‘Westerdam’ voor verlof uit Amerika naar Nederland reisde, was hij zich ervan bewust dat zijn kaarten niet ongunstig lagen. Hij kende inmiddels het in Den Haag rondzomen de gerucht dat hij Stikker op Buitenlandse Zaken zou opvolgen. Hij was ze pas “au sérieux” gaan nemen na een recent gesprek met J.H. van Roijen, de Nederlandse ambassadeur in Washington. “Misschien zijn het alle zeepbellen”, maar dat zou zijn goede humeur niet bederven. Het feit dat men “op zoo hoog niveau over me gepraat heeft in Holland” gaf hem “de illusie, dat er, vroeger of later, wel eens iets zal komen”.³² Het ligt voor de hand dat hij gespannen was, voorbereid op onverwachte wendingen, wetend dat niets zeker, maar alles mogelijk was.

In Nederland aangekomen merkte Beyen evenwel dat het gerucht alom in het Haagse regeringscentrum rondzong. PvdA-minister Lief tinck sprak Beyen er “aanstonds” op aan toen deze bij hem langs kwam. Beyen zei bij die gelegenheid “zeer geïnteresseerd” te zijn.³³ De vier weken die de Beyens van plan waren aan zee in Scheveningen door te brengen³⁴, zoals ze dat graag deden, waren echter niet voldoende om uitsluitel te krijgen. Het verblijf zou tot september duren; pas toen kwam er een einde aan de periode van “standing by”, zoals de strandvakantie voor Haagse ingewijden eigenlijk vanaf het begin was beschouwd.³⁵ De vorming van een nieuw kabinet zou negen weken vergen, maar toen wist Beyen ook waar hij aan toe was.

Toen Beyen in juli zijn intrek had genomen in het Scheveningse Palace Hotel, was naast de deur in Den Haag de formatie begonnen. Op 25 juni hadden de derde verkiezingen na de Tweede Wereldoorlog, in het licht van de toenmaligeverzuilde poli-

ti eke verhoudingen, een aardverschuiving veroorzaakt. De PvdA had stevig gewonnen en was onverwachts de grootste partij geworden in plaats van de KVP, die had verloren. PvdA-leider en demissionair premier W. Drees was daarom de logische formateur van een parlementair kabinet. Drees koers te aan op een coalitie van PvdA met KVP, ARP en CHU. De VVD werd, gezien de oppositionele houding, buiten beschouwing gelaten, ondanks haar verkiezingswinst.³⁶

Hoe onvermijdelijk de uitsluiting van de liberalen voor Drees ook was, hij be- treurde deze gang van zaken zeer. Dat hield niet alleen verband met het ontvallen van een brede basis aan het toekomstige kabinet, maar vooral ook met het vooruitzicht dat hij het voortaan op Buitenlandse Zaken moest doen zonder Stikker, die hij nog had willen overhalen opnieuw zitting in een kabinet te nemen.³⁷ Het was vanuit dit ge- zichtspunt verklaarbaar dat Drees voor de opvolging van de VVD'er wel iets zag in Beyen, van wiens interesse voor deze post hij ongetwijfeld had gehoord. Deze had net als Stikker een ondernemers achtergrond en werd, hoewel partijloos, politiek ook in de liberale hoek geplaatst.³⁸ Drees had zich er bovendien van verwist dat Beyen zich wilde inzetten voor Europese eenwording. Want dat Europa zich moest verenigen, stond voor Drees, net als voor Stikker, vast.³⁹ Dat beiden de koers die Beyen zou va- ren, later te radicaal vonden, is een andere kwestie.

De fractieleider van de KVP in de Tweede Kamer, prof. C.P.M. Romme, liet Drees echter weten dat Buitenlandse Zaken in rooms-katholieke handen moest komen, een idee waarvan de formateur niet gecharmeerd bleek. Deze sloot aanvankelijk een KVP- bewindsmann op dat departement uit en zeker als deze de Europese aangelegenheden zou behandelen. Alle zes landen van de zojuist in werking getreden Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS), waaronder Nederland, zouden dan op Europees vlak door een minister van Buitenlandse Zaken uit een rooms-katholiek ge- tin te partij worden vertegenwoordigd, en dat was voor de sociaal-democraat Drees onverteerbaar.⁴⁰ In overleg met Romme zet te hij vervolgens in op de anti-revolutionair J. Meynen, ook een oud-ondernemer (AKU) en kort na de bevrijding en i ge tijd minister van Oorlog.⁴¹ Deze stuitte bij de koningin echter op "zeer grote bezwaren"⁴².

Het gevolg was dat Beyen nog steviger op Drees' lijstje van mogelijke bewindslie- den kwam te staan. Dat zal naar gen oegen van het staatshoofd zijn geweest, want er hoeft niet aan te worden getwijfeld dat behalve prins Bernhard ook koningin Juliana Buitenlandse Zaken als een uitstekende bestemming voor hun vriend zag. "Koningin Juliana had een zwak voor Beyen", en ze speelde "een grote rol" bij diens benoeming tot minister, aldus J. Zijlstra, Beyens latere collega in het kabinet.⁴³ En elders had Zijlstra opgemerkt: "Beyen was highly regarded by the queen, which played a role be- hind the scenes".⁴⁴ Het betrof hier echter zeker niet alleen een vriendendienst. Koningin en prins waren beiden warme en overtuigde aanhangers van nauwe Europese eenwording⁴⁵, en ze kenden Beyen goed genoeg om te weten dat hij op dit terrein interessante ideeën had die een wending zouden kunnen brengen in het voor- zichtige Europabeleid van voorgaande kabinetten.

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Zijlstra had de wetenschap over Juliana en Beyen niet van een vreemde. Hij en Beyen bleken het buiten gewoon goed met elkaar te kunnen vinden. Ze deelden een warm belangstelling voor Colijn en voor Bach. Voor Beyen was Bach het summum op de cello, voor Zijlstra op het orgel. De echtparen kwamen bij elkaar over de vloer en het klikte vanaf het allereerste moment. Er zouden altijd gevoelens van vriendschap blijven bestaan.⁴⁶

TSJECHISCH GOUD EN KVP-VERLANGENS ALS OBSTAKELS

Beyen heeft vrijwel gedurende de hele slepende formatie, die vooral moeizaam verliep wegens problemen met de zetelverdeling en de personele bezetting, in de belangstelling van de achtereenvolgende (in)formateurs gestaan, al was zijn positie niet onbedreigd. Zijn kandidatuur werd niet alom toegejuicht. Zo was G.J. van Heuven Goedhart – die in de nadagen van het eerste kabinet-Gerbrandy minister van Justitie was geweest, direct na de oorlog hoofdredacteur van *Het Parool* was geworden en eind 1950 bij de Verenigde Naties was benoemd tot Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen – buiten gewoon geschokt toen hij in de zomer van 1952 vernam dat Beyen hoge ogen gooide om minister van Buitenlandse Zaken te worden. “He certainly is a very intelligent and still more lazy creature, who, moreover, for the last quarter of a century, has learned nothing about what is going on in his own fatherland, which to my mind is not exactly the most promising forecast for Foreign Minister.”⁴⁷

Verder dreigde in een vroeg stadium tijdens de formatie-Drees de oude maar pijnlijke kwestie van het Tsjecho-slowaakse goud roet in het eten te gooien. Drees liet zich hier al begin juli door J.W.A. Burger, vice-voorzitter van de PvdA-fractie, over informeren. Burger was terzake gegaan bij de historicus L. de Jong. Deze had gemeld dat de aanstichters van de ophef die tijdens de oorlog in Londen over deze zaak was ontstaan, hetzij hem onbekend (onder anderen de schrijver Thomas Reville), hetzij onbetrouwbaar (het door Reville aangehaalde Britse Hogerhuislid lord Strabolgi) waren. Wel merkte Burger op dat de kwestie toen van Nederlandse zijde onweersproken was gebleven.⁴⁸

Kennelijk tilde Drees er niet zwaar aan. In elk geval was het voor hem geen beletsel Beyen te kandideren. Anderen dachten daar minder lichtvaardig over. Voor ARP-fractievoorzitter Schouten was Beyens verleden een van de punten die hem in de formatie-Drees niet bevielen, al vormde het geen *casus belli*.⁴⁹

In de pers ontstond er bij het aantreden van het nieuwe kabinet over deze kwestie een kortstondige eruptie, die echter geen gevolgen had voor Beyens positie. Doordat er tijdens de formatie zo veel verschillende verhalen de ronde deden over het handelen van Beyen in de kwestie van het Tsjecho-slowaakse goud, besloot *Het Parool* de rechtsgeloorde E. van Raalte te vragen helderheid te verschaffen. Deze raadpleegde naar eigen zeggen behalve Beyen ook “verscheidene andere betrouwbare bronnen” en publiceerde zijn bevindingen op 5 september 1952. Van Raalte concludeerde in het artikel dat Beyen “geen verwijt” kan worden gemaakt “dat het Tsjecho-slowaakse goud de tijds

over werd gedragen aan de Duitsers”. Het communistische dagblad *De Waarheid* was niet overtuigd, en schreef een dag later op zijn voorpagina dat feiten feiten bleven, en dat Beyen “de nazi’s een reusachtige som goud in handen [had] gespeeld”.⁵⁰ Mogelijk deden deze publicaties de West-Duitse ambassade kort na Beyens aantreden rapporteren, dat hem nog steeds werd aangewreven als BIS-president in 1939 het Tsjechische goud naar de *Reichsbank* te hebben laten sluizen.⁵¹

Maar de kandidatuur van Beyen, met eventueel een minister zoon der portefeuille naast zich, moest in de formatie vooral opboksen tegen het verlangen van de KVP Buitenlandse Zaken in handen te krijgen. Deze wens leek op een aantal momenten in de met horten en stoten verlopen de formatie ingewilligd te worden. Het verzet van Drees en de PvdA hiertegen was namelijk niet zo principieel dat de formatie op dat punt zou stuklopen.⁵² Het dichtst bij een ‘volledige’ bezetting van Buitenlandse Zaken met twee ministers was de KVP tijdens de formatiepoging van PvdA-fractieleider L.A. Donker. Een duo werd toen door velen als een werkzame formule gezien om zowel aan het sterk toegenomen internationale overlappende deel te nemen als een ministeriële presentie op het departement te houden. Maar de kandidaten met wie de partij op de proppen kwam, konden de toets van de formateur niet doorstaan.

Donker – die zelf de benoeming van twee bewindslieden van Buitenlandse Zaken maar een vreemde zaak vond⁵³ – beoordeelde het duo J.M.A.H. Luns, toen diplomaat bij de Nederlandse vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties en favoriet in KVP-kringen, en P.A. Blaisse, een van Economische Zaken afkomstig nieuw Tweede-Kamerlid, als te licht. De koningin dacht er niet anders over. Ze kwalificeerde Luns als “de man, die voor de tafelschikking zorgde”. Hij moet eerst maar “eens een tijdje ambassadeur zijn”. Het staatshoofd wist ongetwijfeld dat Stikker, die nauw over zijn eigen opvolging waakte, en de Nederlandse ambassadeur in Washington en oud-minister van Buitenlandse Zaken, J.H. van Roijen, een ministerschap van Luns had den ontraden omdat deze “niet rijp genoeg” zou zijn. Ook voelde de vorstin niets voor de combinatie A.B. Speekenbrink, financieel en economisch adviseur van de Nederlandse Hoge Commissaris in Indonesië, en het Kamerlid Marga Klompé, woordvoerder Europa van de KVP, die zeer geïnteresseerd was zich te doen gelden op het terrein van de buitenlandse politiek.⁵⁴

KVP-kandidaten die wel voldoen de gewicht zouden hebben, bedankten voor de eer – onder wie oud-premier en demissionair minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. Beel en de oud-ministers van Economische Zaken J.R.M. van den Brink en M.P.L. Steenberghe⁵⁵ – of stuitten op verzet van hun ‘superieuren’. Dat laatste lot trof de algemeen hooggewaardeerde hoogleraar volkenrecht en pater Franciscaan J.L.C. Beaufort, die de steun had van Donker en in wie ook de koningin vertrouwen had uitgesproken.⁵⁶ Beaufort, die lid van de Eerste Kamer was en een erkend expert op het terrein van internationale betrekkingen, mocht van het in Utrecht zetelende aartsbisdom geen minister worden. Het bestuur van de Nederlandse kerk provincie vreesde voor vijandige reacties. Een geestelijke als bewindsman zou het “groeiend antipa-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

pisme' in het land alleen maar bevorderen, meende de coadjutor B.J. Alfrink.⁵⁷ Dit standpunt werd gedeeld door Beel en Klompé. De laatste had eerder op eigen houtje bij Alfrink haar twijfels uitgesproken over een leidinggeven de politieke functie van Beaufort, met wie ze overigens op vriendschappelijke voet stond.⁵⁸

Donker, die elke "credietbenoeming" juist op dit departement van de hand bleef wijzen, stelde daarop voor het ministerschap van Buitenlandse Zaken de partijloze Beyen aan te bieden en naast hem een minister van de KVP zonder portefeuille te zetten – met compensatie voor de ze partij elders in het te vormen kabinet. Van Roijen was hier enthousiast over en gaf de kandidatuur-Beyen 80 procent kans van slagen. Maar het voorspel werd van katholieke zijde te mager bevonden, waarna ook de formatiepoging op niets uitliep. In feite struikelde de formatie-Donker over Luns, die voor Romme en de op de achtergrond meeformerende Beaufort de eerste kandidaat van de KVP was. Romme kon de ze tegenslag moeilijk verkopen. In zijn advies aan koningin Juliana betrouwde hij dat Donker de mening van de "met de zwaars te verantwoordelijkheid beladen" Beaufort niet serieus genomen had om en. Hij gaf haar in overweging de meest betrokkenen nog eens grondig over Luns te laten overleggen zodat er klaarheid zou komen in "de dwaze verhalen" die rondom Luns waren "geweven".⁵⁹

RECEPT VOOR SPANNINGEN

Juliana besliste echter anders en liet de formatie wat de bezetting van Buitenlandse Zaken betreft de kant van Donkers laatste voorspel uitgaan. Een tussentijdse sondering met C. Staf van de CHU en een daaropvolgend gesprek van de politieke hoofdrolspelers met de koningin op paleis Soestdijk resulteerde voor Buitenlandse Zaken in een ministerschap voor Beyen en in een ministerschap zonder portefeuille op datzelfde departement voor Luns.⁶⁰

Wel had Romme tegenover Staf nog een uiterste poging gedaan Luns toch als eerste man op Buitenlandse Zaken te krijgen. Toen dit mislukte (Staf: "Maar je kunt Beyen toch niet ondergeschikt maken aan Luns."), had hij als voorwaarde voor deelname van KVP'ers aan het kabinet gesteld dat Beyen en Luns gelijkwaardig bewindslieden op Buitenlandse Zaken zouden zijn en dat dit ook naar buiten toe zou komen vast te staan. Staf stelde beide kandidaten op de ochtend van 30 augustus voor de keus deze oplossing te aanvaarden, of anderszins ook de poging om tot een kabinet te komen te laten mislukken. Beiden gingen akkoord, maar niet zonder nadere afspraken. In het onderhoud met Staf kwamen de kandidaten overeen dat Beyen het genot van de ambtswoning zou krijgen. Verder zou hij een aantal formele functies vervullen die van oudsher aan de minister van Buitenlandse Zaken toevielen. Beiden zouden de gezamenlijke verantwoordelijkheid over het volledige beleid dragen. De precieze taakverdeling zou op een later moment worden bepaald.⁶¹

Luns, die niet zo'n hoge pet op had van de ministeriële kwaliteiten van Beyen, kreeg wel het recht in het buitenland de titel van minister van Buitenlandse Zaken te voe-

ren. Er is zelfs nog even sprake van geweest dat Luns zich ook in het binnenland met deze titel zou mogen tooien. Maar na bezwaren van de Beyen-gezinde Marie Anne Tellegen, de directeur van het Kabinet van de Koningin, werd dit laatste teruggedraaid.⁶² Haar argument was dat de Grondwet twee ministers van Buitenlandse Zaken niet toestond omdat het buitenlandse beleid niet gedeeld kon worden. Het is grondwetelijk niet mogelijk ministers met de zelfde taak en titel te hebben. Zo leek een situatie van twee kapiteins op één schip met alle risico's van dien, te zijn afgewend. Maar die spanningen zouden zich toch doen gelden.

Hoewel de regeling voor Buitenlandse Zaken niet geheel overeenkwam met de wens van Drees – hij had het liefst één man met de volledige verantwoordelijkheid gewild en een ‘junior minister’ ter assistentie⁶³ – kon het formatieproces met succes worden afgerond. Drees’ derde kabinet was wat de ministers betreft begin september gereed.

Beyens lange vakantie was voorbij. Hij was na bijna dertig jaar terug in Den Haag en kon als eerstverantwoordelijke minister van Buitenlandse Zaken zijn intrek nemen in de wittetkoloniaal aandoen de ambtswoning aan Plein 1813 no. 2. De (hoofd)commissies op de Algemene Thesaurie was na vele omzwervingen minister van Buitenlandse Zaken geworden. Hij kon zijn ‘onbescheiden ambitie’ nu waarmaken.

Beyens benoeming in het derde kabinet-Drees – dat als eerste van de naoorlogse kabinetten “niet de armoede moest verdelen, maar de toenemende welvaart”⁶⁴ – verlichtte de problemen van twee aftredende bewindslieden. Stikker kon snel als ambassadeur naar Londen, en Liefstinck ging, zoals hij wenste, Beyens plaats bij Wereldbank en Internationaal Monetair Fonds in Washington innemen.

2 ‘MET Z’N BEIJEN’ OP BUITENLANDSE ZAKEN

NIEUWE OMGANGSVORMEN

Het optreden van twee ministers op Buitenlandse Zaken was niet uniek na de Tweede Wereldoorlog.⁶⁵ Nederland was als nieuwe transatlantische bondgenoot meer dan tevoren direct betrokken bij de internationale politieke samenwerking, die zich toen krachtig ontwikkelde. En dit vergde van de bewindsman op Buitenlandse Zaken dat hij veel op pad was. In het eerste kabinet na de bevrijding trad bijvoorbeeld de latere ambassadeur in Washington J.H. van Roijen korte tijd op als minister zonder portefeuille naast de minister van Buitenlandse Zaken, E.N. van Kleffens, waarbij, anders dan in het geval Beyen-Luns, de eerste ondergeschikt was aan de laatste.⁶⁶ En enkele jaren later heerste in de Tweede Kamer algemeen het gevoel dat door de vele reizen van Stikker het beheer van het departement en het contact met het parlement in het gedrang kwamen. De benoeming van een tweede minister van Buitenlandse Zaken, bijvoorbeeld voor Europese aangelegenheden, zou dit euvel moeten ondervangen.⁶⁷ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* toonde zich er aan het eind van de kabinetsformatie van 1952 in een commentaar dan ook verheugd over dat de “moeilijke taak” van Stikker

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

werd overgenomen en “door twee bewindslieden, die over een grote internationale ervaring op onderscheiden terrein beschikken”.⁶⁸

Stikker had daar in zijn tijd weinig oren naar gehad. Hij meende “dat deze functie universeel en ondeelbaar” was. Stikker had daarom groot bezwaar tegen het delen van verantwoordelijkheid en van taken. En hij verzette zich op dit punt krachtig tegen de wens van de Kamer. Toen ze ker was dat Stikker na de verkiezingen niet als minister zou terugkeren, kwam de weg vrij voor dit experiment.⁶⁹ Tijdens de kabinetsformatie van 1952 werd van het begin af aan gemikt op twee bewindslieden op Buitenlandse Zaken. Het was dus ze ker geen oplossing die slechts wegens politieke of formatietechnische redenen tot stand kwam. Anders was het met de keuze voor Beyen en Luns op de desbetreffende posten. Die is niet los te zien van politieke omstandigheden: druk van het hof en van de KVP.

Drees was zich bij de presentatie van zijn derde kabinet in de Kamer bewust van de moeilijkheden die uit gedeelde verantwoordelijkheid konden voortvloeien, en hij zei dat niemand kon garanderen dat het altijd goed zou lopen.⁷⁰ Dat deed het dan ook niet tussen Beyen en de veertien jaar jongere Luns. Zeker de beginperiode van hun ministerschap was problematisch.

Beyen toonde, ondanks de geuite bezwaren, die hij ook kende, alle vertrouwen in een goede afloop. Hij schreef later dat het “een ongewone oplossing” was, maar hij aanvaardde deze blijmoedig met de paradox: “het [was] onmogelijk en daarom zou [het] gaan”. Hem stond bovendien het zakenleven voor ogen, waar gedeelde verantwoordelijkheid, anders dan in de politiek, aan de orde van de dag was. Hij zag voor zichzelf “grote voordelen”, omdat het gedeelde ministerschap hem in staat zou stellen zich geheel te storten op de taak die hij voor zich zag – de Europese integratie – zonder daarbij te worden gehinderd door allerlei voor hem oninteressante bilaterale kwesties.⁷¹ De ongewone situatie vormde voor de hoofdrolspelers wel een uitdaging om nieuwe omgangsvormen te ontwikkelen. Zo luidde Beyens afscheidsgroet aan Luns kort na hun benoeming bij diens vertrek naar de Verenigde Staten in New York: “Gedraag ons goed.”⁷²

HET DIENEN VAN TWEE HEREN

Ook het statige departement aan het Plein moest zich nog instellen op de luxe twee ministers in huis te hebben. Allereerst moest de huisvesting van de bewindslieden worden geregeld. Beyen kreeg vanzelfsprekend de ministerskamer. Voor Luns werd de kamer van persoonlijk-secretaris E.L.C. Schiffherin gericht. Dat had het voordeel dat de minister zonder portefeuille gebruik kon maken van de ministeriële wc, die met zijn kamer was verbonden. Beyen kreeg een eigen toilet op de gang.⁷³

De ministerskamer met haar dubbele deuren was aan de achterkant van het ministeriegelegen, en keek in Beyens dagen uit op de met dakpannen beklede bunker van de Duitse rijkscommissaris A. Seyss-Inquart. In de donkere kamer, waar de hele dag een schemerlamp brandde, zat Beyen achter een Louis xv-bureau, waarvan hij de

echtheid in twijfel trok. Beyen had de inrichting enigszins gewijzigd. In de hoek waar zijn voorganger meestal zat, had hij nu een enorme wereldbol laten plaatsen. En aan de wand had hij de galerij van stadhouders aangevuld met een schilderij van prins Maurits. Op een tafeltje stonden de portretten van Beyens vrouw, zijn dochter en twee zoons, en van zijn stiefzoon.⁷⁴

In de chaotische eerste dagen, toen er ook nog een ambassadeursconferentie werd gehouden, ging het er allemaal op het oog goedmoedig, zelfs uitgedaten, aan toe. Beyen en Luns hadden elkaar aanvankelijk veel te vertellen, “vooral grappen, en het was moeilijk hen tot zaken te krijgen”, ervoer secretaris-generaal Boon.⁷⁵ De ze overlaadde de nieuwbakken bewindslieden meteen – volgens Schiff “misschien wel met de bedoeling het onzinnige van het hebben van twee Ministers te onderstrepen” – met grote hoeveelheden stukken en dossiers, waar de ze helemaal niet op zaten te wachten.⁷⁶ Boon stond de nieuwe situatie in het geheel niet aan, en hij was opgelucht dat hij spoedig als gezant naar Rome kon vertrekken.⁷⁷ Een ander teken van onderhuids ongenoegen op het departement kwam van de directeur-generaal politieke zaken, jhr. O. Reuchlin. Deze vertrouwde een Amerikaanse diplomaat toe dat het duo-ministerschap de plaats van Nederland in de wereld, die onder Stikker zo was verbeterd, zou doen afzakken tot het niveau van Denemarken.⁷⁸

Beyen en Luns hadden voorlopig andere dingen aan hun hoofd. De aanschaf van het toen nog gebruikelijke ambtskostuum stond hoog op hun agenda's – Beyen zou zijn toevlucht nemen tot een uit de negentiende eeuw stammend ministersuniform. Verder moesten beiden snel naar Amerika om afscheid te nemen en in te pakken⁷⁹, al moest Beyen eerst nog het Europese gezicht van de nieuwe regering laten zien op de ministersconferentie van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, die in de loop van september in Luxemburg werd gehouden.

Schiff, die tot dan toe minister Stikker had gediend, kreeg van zijn nieuwe superieuren de suggestie een assistent te nemen om de verzwarende van zijn taak die het dubbele ministerschap inhield, op te vangen. Hij wees dit idee echter af. De persoonlijk secretaris zag al snel dat hij in het ambtelijke contact met beide bewindslieden de enige met overzicht was en dat het daarom beter was “de zaak in één hand te houden”. Pater Beaufort waarschuwde hem dat dit dienen van “twee heren” bijbelgezinnen onmogelijk was.⁸⁰

De uitwerking van de taakverdeling tussen Beyen en Luns en de manier waarop de twee bewindslieden moesten opereren, nam nog enige weken in beslag. De twee ministers waren daar zelf schuldig aan. In de loop van september liet secretaris-generaal Boon een wanhopig memorandum uitgaan: “Bei de Ministers hebben ieder op hun eigen wijze de taakverdeling veranderd.”⁸¹ Pas half oktober kon Boons opvolger, S.J. baron van Tuyll van Serooskerken, een circulaire laten verschijnen die de openstaande punten moest regelen.

Vastgesteld werd dat “de beide Ministers niet tegelijkertijd in het zelfde vreemde land in hun functie zullen optreden”. De taakverdeling bleef zoals eind augustus glo-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen in de minsterskamer op het departement van Buitenlandse Zaken.

baal bij Staf was afgesproken: Beyen zou zich bezighouden met kwesties van Europese eenwording, en het werkterrein van Luns omvatte de Verenigde Naties en bilaterale aangelegenheden waarbij niet-Europese landen waren betrokken. NAVO-zaken, Benelux-politiek en de problemen in Indonesië en Nieuw-Guinea, bilaterale Europese kwesties en de organisatie van het departement moesten gezamenlijk worden behandeld.⁸²

Gedetailleerd werd uiteengezet hoe te handelen bij de opstelling en ondertekening van stukken. Bij de ondertekening van voordrachten aan de koningin, bij benoemingsbesluiten en andere koninklijke besluiten was de presentie van de ministers op het departement van doorslaggevend belang. De procedure van ondertekenen was in het geval dat beide bewindslieden aanwezig waren namelijk een geheel andere dan wanneer een van hen op reis was. Ambtenaren die met de desbetreffende stukken waren belast, moesten op dit punt nauw contact houden met de particuliere secretaris van de ministers. Als beide bewindslieden aanwezig waren, stond in voordrachten aan de koningin ter begeleiding van ontwerpen voor koninklijke besluiten de handtekening van Luns onder die van Beyen. Was alleen Beyen aanwezig, dan kon de handtekening van Luns vervallen. Was alleen Luns op het departement, dan tekende hij als "de minister van Buitenlandse Zaken a.i.". Op andere stukken die door beiden werden getekend, stond de handtekening van Beyen rechts en links die van minister Luns.⁸³

Binnen het ministerie was de taakverdeling, en vooral de ondertekeningsspara-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

graaf, on derwerp van vele gra ppen. De stemming leek er niet on der te lij den. E.H. van der Beugel, directeur-generaal voor het Economisch en Militair Hulpprogramma op Bu i tenlandse Zaken, karakteriseerde de sfeer op het dep a rtem ent in die peri ode in elk geval als “allerplezierigst”.⁸⁴

Schiff zag zijn taak als “glorified wisselwachter” echter extra zwaar worden. “Door bepaaldestukken naar de verkeerde bewindsman te sturen kon gemakkelijk een crisis worden geschapen.” De eerste verantwoordelijkheid voor het afgesproken taakgebied kon immers wel eens in het geding komen. Het is te ken end voor de com petenti egevoeligheid van Beyen en Luns. Stukken over pers on eelskwesaties on der teken den de bewindslieden beiden. Onder telegrammen stond dan “Beyen/Luns”. Was Luns afwezig dan teken de Beyen alleen. Was Beyen in het buitenland, dan teken de Luns tweemaal: “Luns/Luns”. Schiff moest dan ook alle teken boeken nakij ken en alle con cepten, brieven en telegrammen controleren op de juiste ondertekening.⁸⁵

REVOLUTIE OP HET MINISTERIE

Voor de sfeer op het ministerie betekende de komst van Beyen en Luns niet minder dan een revo lutie. Anders dan Stikker, die voor zijn baan leefde, kreeg het ministerie nu te maken met mannen die, ondanks hun botsende geldingsdrang, beiden veel meer ontspannen met hun functie omgingen. Zo ontspannen zelfs dat Reuchlin de bewindslieden tegenover een buitenlandse diplomaat al snel na hun aantreden als “extrem ely lazy” karakteriseerde. In het bij zonder was het Reuchlin opgeva ll endat Beyen, geheel in strijd met de praktijk onder Stikker, in het eerste weekeinde van zijn ministerschap het departement zaterd a gs om 12 uur verliet en on bereikbaar was tot de daaropvolgende maandag.⁸⁶

Het zou in Reuchlins ogen nog er ger worden. Beyen bes loot al spoedig zaterdags thuis te werken. Hij nam zich voor zo min mogelijk te reizen en stelde er prijs op belangrijke problemen mon deling met de betrokken ambten a ren te behandelen. Eerder dan 's ochtends om halftien moest men hem niet op het departement verwachten, hij wenste niet zonder meer alle codetelegrammen te zien. De nieuwe minister wilde ten slotte de verantwoordelijkheid – “voor zover doenlijk” – delegeren.⁸⁷

Ook bij andere ambtenaren wekte Beyen verwarring. Ze wisten lange tijd niet wat ze aan hem hadden. Van der Beugel verto l k te dit aldus: “Wan neer ik met hem zit te praten, heb ik het gevoel, dat ik de verantwoordelijke man ben en niet hij. Dat zelfde gevoel heeft [sec retari s - generaal] Van Tuyl l . ‘You have got to sell your responsibility’ aan een brilante maar voorlopig nog gedistancieerde intellectueel.”⁸⁸

J. Meijer, adjunct-chef van de Di rectie Internationale Organisaties, m een de dat Beyen daardoor de neiging had “zich op heel on derhou den de wijze in algem een heden te hullen, wat op den duur gaat opvallen en waarvoor vooral de Kamer zeer gevoelig zal zijn. Dat zal wel zijn zwakke punt worden. Voor duidelijke pressie valt hij spoedig om want hij wil geen onaangenaamheden, vooral niet op politiek gebied, want hij heeft geen backing”. Hoe on grij pbaar Beyen voor zijn medewerkers was, bl ijkt uit Meijers

verzuchting: "Of hij nu het ene spel speelt of het andere, laat hem vrij koud, gel oof ik." Ambtelijk was Beyen in elk geval "moeilijk, omdat er bijna geen concreet gesprek met hem valt te voeren", aldus Meijer, die wel toegaf dat zijn nieuwe hoogste baas "knap" was en "ook [kon] schrijven".⁸⁹

Beyen was volgens Van der Beugel "totaal ongeïnteresseerd in het management van het Departement".⁹⁰ "In de praktijk beheerste Luns het departement, en Beyen niet", was de ervaring van C.L. Patijn, chef van de Directie Internationale Organisaties. Luns was een man van het vak en was zelf ambtenaar geweest. Hij bemoeide zich sterk met de organisatie van het departement. Beyen liet dit gebeuren en bekommerde zich maar weinig over de alledaagse zaken op het ministerie. Luns straalde volgens Patijn uit: 'Ik ben de minister van Buitenlandse Zaken; wat doet die kamergel eerde daar?', terwijl Beyen het gevoel had: 'Die snotneus heeft geen enkele visie.' Voor de buitenwereld, en vooral ook voor de Kamer, was het derhalve vaak "evident dat Luns meer een minister was dan Beyen, die als een spelende ziener in het departement zat". Dat nam niet weg dat Beyen als het menens was, zich wel ineens kon laten gelden, "maar het kwam niet zo vaak voor".⁹¹

De werkwijzen van Beyen en Luns liepen, ondanks een gedeelde ontspannenheid over de dagelijkse beslommeringen, uiteen. De eers te handel de als e i n z e l g ä n g e r, terwijl Luns meer op zijn deskundige ambtelijke omgeving leunde. Dat kwam goed tot uiting bij de voorbereiding van de begrotingsbehandelingen in het parlement. Beyen ging dan naar huis, liet de tekstvoorstellen van zijn ambtenaren daar bezorgen, en schreef eigenhandig met potlood de toespraak die hij in de Kamer zou houden. Luns daarentegen liet iedereen met conceptteksten bij zich komen. Die werden dan met veel grollen besproken, en ten slotte werd er een tekst in elkaar gedraaid.⁹²

Beyen kon zelf "conceptueel denken", onderstreepte Van der Beugel, en ook Beyens latere baanbrekende ideeën over Europese eenwording kwamen uit hemzelf voort, niet uit de ambtenarij.⁹³ Daarom was het, hoe lastig hij ook te doorgronden was voor zijn ambtenaren, "per saldo [...] vooral een intellectuele vreugde om onder hem te dienen".⁹⁴

Het ambtelijke ongenoege richtte zich ook op Beyens eigenschap in een vrij vroeg stadium zijn mening te laten vallen en als er verzet ontstond. Hij was volgens Van Tuyll "geen 'vechter', tot groot verdriet van vele van zijn ambtenaren". Luns voelde zich daarentegen steeds geroepen allerlei zaken te verdedigen. Beyen vond van zijn kant dat zijn ambtgenoot zich te vaak op een standpunt vastlegde dat daarna weer moest worden ingeslikt. Voor Luns was dit een teken dat overleg tussen hem en Beyen bij voorbaat vruchteloos zou blijven, wat tot gevolg had dat het onderlinge contact sindsdien "over de rug van de Secretaris-Generaal en andere ambtenaren" plaatshad.⁹⁵ Volgens Van der Beugel pleitte het voor "de ambtelijke loyaliteit en discipline" op het departement dat de "onmogelijke situatie" met de twee ministers "nimmer heeft geleid tot factievorming". "Er was geen Beyen- of Luns-partij".⁹⁶

De nieuwe lichte ambtenaren op Buitenlandse Zaken zal Beyens gewoonte heb-

ben toegejuicht zijn werkplek, als het kon, te verplaatsen naar het Scheveningse 'luxebad', een afgescheiden deel van het strand met badhuisjes en een terras waar men eenvoudig kon lunchen. Op zomerse dagen trok ook de jonge garde daar tussen de middag graag naartoe.⁹⁷

Uitkijkend over de zee, liefst in gezelschap van Gretel, verriichtte Beyen er leeswerk en schreef hij nota's, en hij vertoonde meestal geen haast naar het Plein terug te keren. De behandelde stukken werden soms met het zand er nog tussen aan belanghebbenden teruggezonden.⁹⁸ Ook Luns mocht graag aan de besognes op het departement ontsnappen door even in zee te zwemmen. Soms kon men daar rond lunchtijd zelfs bij de bewindslieden aantreffen. Beyen was verknocht aan Scheveningen en huurde er met zijn collega Zijlstra een strandhuisje.⁹⁹

Hoewel de ambtswoning aan Plein 1813 – die nog had gediend als Japanse ambassade – door de staat was ingericht, voelden Beyen en zijn vrouw zich er thuis. Eigen accenten waren een portret van Gretel, geschilderd door de Franse kunstenaar Jean Gabriel Domergue, een romantisch landschap van de Antwerpse zestiende-eeuwse schilder Joos de Momper en een icoon die Beyen tijdens een reis naar de Sovjet-Unie had gekocht. De vrije tijd bracht Beyen, zoals steeds, door met muziek en literatuur. Het spelen van golf, zoals hij in Amerika had gedaan, was er in Den Haag niet meer bij. Wel namen Gretel en hij, als het maar even kon, tijd voor lange wandelingen.¹⁰⁰

Een onverwacht inkijkje in de wijze waarop Beyen de avonden thuis gewoonlijk doorbracht, kregen zijn medewerkers E.H. van der Beugel en H.F. Eschauzier toen ze hun minister over een dringende kwestie moesten spreken. Ze troffen hem in kamers op de sofa luisterend naar een concert op grammofoonplaten van Beethoven. Nadat ze een kwartier moeizaam over het onderhavige probleem hadden gesproken, zette Beyen een nieuw concert op, en passeerde de avond genoeglijk, maar zonder dat er nog werkzaamheden werden verricht.¹⁰¹

'SLAANDE RUZIE'

Hoe Schiff en zijn collega-ambtenaren ook probeerden er in het algemeen het beste van te maken, de uitleg van en de omgang met de afgesproken taakverdeling zouden al spoedig een ernstig conflict tussen Beyen en Luns veroorzaken. De uitbarsting liet nog enkele weken op zich wachten wegens een lange reis van Luns naar de Verenigde Staten en Mexico. Spoedig na diens terugkeer, eind november, liep de verhouding op de klippen en raakten de twee bewindslieden in een ruzie verwickeld die het departement en het kabinet in staat van alarm brachten. De botsing ontstond juist over de punten die geregeld leken in Van Tuylls circulaire: de gezamenlijke verantwoordelijkheid en de taakverdeling.

De uitslaande brand op Buitenlandse Zaken begon eind november 1952 met frictie over de onthouding door de Nederlandse delegatie bij de stemming over de toelating van (Franco-)Spanje tot de VN-organisatie voor onderwijs, wetenschap en cultuur (UNESCO). Luns, die op de huid werd gezeten door de Spaanse gezant in Den

Haag, was vóór toelating geweest, maar moest wegens het bijwonen van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in New York de zaak aan Beyen overlaten. Deze had evenmin bezwaar tegen toelating van Spanje, maar wilde, gezien de meningsverschillen “in den lande” over deze kwestie, een beslissing over het Nederlandse standpunt aan de ministerraad overlaten. Het kabinet liet een halfslachtige instructie uitgaan: steun voor toelating van Spanje, tenzij mocht blijken dat een aantal belangrijke westerse landen zich van stemming zou onthouden. De bewegingsvrijheid die de delegatie hierdoor kreeg, leverde in de verwarring de situatie rondom de stemming uiteindelijk een onthouding op, terwijl men op grond van de instructie ook vóór had kunnen stemmen. Drees had vrede met de gang van zaken, en Beyen kon er begrip voor opbrengen, ook al had de stemming zich anders voltrokken dan men had verwacht. De delegatie werd derhalve niet op de vingers getikt.¹⁰² Luns meende echter met Beyen te hebben afgesproken dat de delegatie schriftelijk berispt zou worden. Men had zich immers niet aan de instructie gehouden. Beyen zou, nadat Drees niets voor dit idee voelde, tot woede van Luns “het omgekeerde standpunt” in de ministerraad hebben verdedigd, namelijk dat de delegatie niet op de vingers getikt hoefde te worden.¹⁰³

De onenigheid tussen de bewindslieden werd grimmig tijdens een bijeenkomst op 28 november bij premier Drees met de ministers Beel (Binnenlandse Zaken), Staf (Oorlog en Marine) en J. van de Kieft (Financiën) over een bilaterale Europese kwestie. Die avond volgens afspraak tot beider competentie, maar werd door Beyen aangegrepen om Luns op zijn nummer te zetten. Toen Luns zich bij die gelegenheid liet ontvallen dat hij die middag de Britse ambassadeur zou ontvangen, beet Beyen hem, aldus Luns’ verslag van het incident aan Beaufort, toe: “Jij hebt de Britse ambassadeur niet te ontvangen, ik zal dit wel doen. Het gaat je niets aan daar het uitsluitend tot mijn ressort behoort.” Na afloop van de bijeenkomst zou Beyen Luns nog hebben toegevoegd: “Ik moet eens ernstig met je spreken, anders krijgen we slaande ruzie.”¹⁰⁴ Bij de taakverdeling was half oktober echter uiteindelijk afgesproken dat de bilaterale relaties in Europa gezamenlijk zouden worden behandeld, dus Beyen stond niet in zijn recht.

In een daaropvolgend gesprek met Luns maakte Beyen duidelijk dat het optreden van zijn collega groter weerstand bij hem opwekte. En Beyen veegde verder Luns’ klacht van tafel dat hij onderwerpen zou aanpakken die onder eers te verantwoordelijkheid van Luns vielen. Hij deed dit door op te merken dat hij gerechtigd was door te gaan met de behandeling van alle onderwerpen waarmee hij was begonnen, en dat hij de minister van Buitenlandse Zaken was.¹⁰⁵ Het ging hier waarschijnlijk om dossiers die Beyen onder zijn hoede had genomen tijdens de lange reis die Luns had gemaakt.

Was dit onderhoud in Luns’ ogen “nog net correct”, hoewel “zeer onaangenaam”, een volgende ontmoeting, op 1 december, verliep afgaande op Luns’ brief aan Beaufort, heel wat stormachtiger. Hier ging Beyen zich volgens Luns te buiten aan beledigende opmerkingen, zoals: “In de Ministerraad treed je op een wijze op, die voor mij

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

op den duur onaanvaardbaar is en bij de anderen dezelfde weerstanden wekt”, “Geen andere positie dan die van Minister van Buitenlandse Zaken was en is voor mij aanvaardbaar en reeds toestemmen in je titel van Minister van Buitenlandse Zaken in het buitenland is al onaangenaam”, “Ik wist indertijd niet wat je met bilaterale verhoudingen in Europa bedoelde; je hebt mij daarmee overdonderd, doch het is voor mij onaanvaardbaar”, “Je hebt nog heel veel te leren en je moet maar van mij aannemen, dat het op deze manier misloopt”, “En als je nog nooit zó bent toegeproken dan is het de hoogste tijd, dat dit eens gebeurt. Iedere keer dat ik dit nodig oordeel zal ik je aldus toespreken” en “Ik heb wel meer gevallen als de jouwe onder handen gehad. Ik heb ze allen klein gekregen. Ook jou zal ik weten aan te pakken.” Op de vraag van Luns of die laatste opmerking een “bedreiging” inhield, luidde Beyens antwoord volgens Luns “ja”.¹⁰⁶ De woordenwisseling, en vooral Beyens opgewonden gescheld, was volgens Van der Beugel door de twee gecapitonneerde deuren van het ministersvertrek heen te horen. Hij zag daarop Luns “spierwit” de kamer verlaten.¹⁰⁷

Luns was na deze ontmoeting naar eigen zeggen “een nervous break-down nabij”, en bracht direct Drees en Beel op de hoogte.¹⁰⁸ Vooral de laatste zal teleurgesteld zijn geweest. In een brief aan Marie Anne Tellegen had hij in oktober nog voorspeld dat Luns door zijn kostelijk gevoel voor humor “een goede partner” voor Beyen zou zijn.¹⁰⁹ Een gesprek “à quatre” zorgde enkele dagen later echter niet voor een verzoening of een werkbare situatie. Luns concludeerde onder meer dat Beyen “wel op papier, doch in feite niet de gelijkwaardigheid der functies kan erkennen”, en dat zijn collega “zakelijk zo weinig vastheid van inzichten heeft, dat men nimmer weet of hij een lijn zal blijven volgen en een standpunt zal handhaven”. Als oplossing om “met ons beiden” op Buitenlandse Zaken te blijven, zag Luns een “zeer scherpe scheiding van bevoegdheid, geformaliseerd door een verandering in titulatuur der twee Ministers”, al was zijn eers ter actie geweest uit het kabinet te treden en zich te laten vervangen. Van dat laatste wilde de KVP echter niet horen.¹¹⁰

SCHIJN OPHOUDEN IN DE TWEEDE KAMER

Drees had met de uitgebarsten animositeit tussen Beyen en Luns een complex probleem op zijn bord gekregen: een nauwelijks nog te onderdrukken ministerscrisis, die een cruciaal departement lam dreigde te leggen en zijn kabinetverrij zou kunnen doen oplopen; een opgewonden politiek leider van de belangrijkste coalitiepartner, Romme, die zijn tot dan toe vergeefs nagestreefde doel – een KVP’er als minister van Buitenlandse Zaken – alsnog wilde bereiken; het onder vuur liggen van een veelbelovend en bekwaam geacht bewindsman zoner partij, die in de gunst van het hof stond en daar steun aan ontleende; en het belangrijke politieke moment van de op zeer korte termijn te houden begrotingsbehandeling van het departement van Buitenlandse Zaken, waar de twee bewindslieden zich in de Tweede Kamer zouden moeten presenteren.

De premier gaf de voorkeur aan uitstel van een beslissing in het besef dat het conflict niet in een handomdraai was op te lossen. Hij verloor ook het staatsbelang niet

uit het oog: eerst moest de begroting met de Kamer behandeld worden.¹¹¹ Dan moesten natuurlijk wel Luns en de KVP daarin meegaan, en dat gebeurde. Romme beloofde de premier op 5 december geen obstakel in de weg te leggen, al zou hij in het geval hemzelf zoiets was overkomen, de samenwerking niet willen voortzetten. En Luns liet Drees diezelfde sinterklaasavond tijdens een kort gesprek op Schiphol weten “gezien het zeer ongelukkige politieke moment” zich “nogenigtijd in de huidige constructie [te] voegen”.¹¹²

Het daaropvolgendeers te optreden in de Tweede Kamer van de twee bewindslieden die elkaar politiek naar het leven stonden, verliep zonder dat het geschild aan de oppervlakte kwam. Hoewel het hele departement van Buitenlandse Zaken zinderde van het conflict¹¹³, speelde de ruzie geen rol in het debat. De Kamerleden traden het “experiment” van twee ministers “in nevenschik te verantwoordelijkheid”, net als eerder bij de Algemene Beschouwingen¹¹⁴, in het algemeen afwachtest, maar zeker met “welwillendheid” tegemoet, zoals jhr. M. van der Goes van Naters namens de Partij van de Arbeid het gevoel en vertolkte.¹¹⁵ Dat was natuurlijk niet zo verwonderlijk, want het idee was in zekere zin in het parlement zelf geboren. Het was wel bizar, gezien de strijd die achter de schermen woedde. Zelfs de liberale oppositie, wier leider, P.J. Oud, bij de algemene beschouwingen in november nog had gezegd dat “[é]én Minister van Buitenlandse Zaken beter [is] dan twee” en dat hij “voor de ze toestand aan Buitenlandse Zaken [...] geen bewondering” had¹¹⁶, besteedde nu nauwelijks aandacht aan het zo brandende punt.¹¹⁷

Beyen en Luns, die in die tijd op het departement uit weerzin jegens elkaar slechts schriftelijk communiceerden¹¹⁸, wisten de schijn op te houden van een duo dat popelde om samen de Nederlandse belangen in de wereld te behartigen. En ze namen alle gelegenheid hun visie op het buitenlandse beleid te ontvouwen. Voor de goede verstaanderleek Beyen naar het conflict met zijn confrère te verwijzen toen hij aan het eind van zijn rede opmerkte dat “de gezamenlijke verantwoordelijkheid” twee soorten “moeilijkheden” kan veroorzaken: “een conflict ten principale, en problemen met de persoonlijke samenwerking tussenbetrokkenen”. Bei de soorten van conflicten zouden volgens hem van tijd tot tijd onvermijdelijk zijn. Maar dat had in het bedrijfsleven niet tot de conclusie geleid dat een dergelijke gedeelde verantwoordelijkheid daarom onwerkbaar was. Hij liet in het midden of dat in de politiek ook zou gelden.¹¹⁹ Volgens de schrijver van het parlementaire overzicht in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* klonk deze verklaring “niet bijzonder overtuigend”, maar net als de Kamer liet hij het erbij.¹²⁰

Al verliep hun optreden zonder haperen, de twee bewindslieden maakten weinig indruk. In de pers werden ze “niet tot de uitblinkers” van het begrotingsdebat gerekend, en hun redevoeringen werden als “vlak” gekenschetst.¹²¹ Daar zal deels de onervarendheid van Beyen en Luns als nieuwe ministers debet aan zijn geweest, maar het ligt voor de hand dat de verstoorde onderlinge relatie hun bij het debuut in de Kamer parten speelde. De brille, die beiden overvloedig in hun bagage hadden, moet er voor

dat moment door zijn gedempt. En het ligt niet voor de hand dat de geringe 'bekendheidsscore' van bei de bewindslieden on der de Nederlandse bevolking (re spect evelijk 16 en 11 procent van de ondervraagde Nederlanders wist begin oktober wie Beyen en Luns waren¹²²) door hun verschijning in de Kamer omhooggeschoten was. Drees kon echter tevreden zijn. De problemen die hij vreesde als gevolg van eventuele lastige vragen in de Kamer¹²³, waren uitgebleven. Het conflict zelf was echter bij lange na niet opgelost.

'JOSEFERIN EN BEYEN ERUIT'¹²⁴

Op de dag waarop de twee bewindslieden zich bij de begrotingsbehandeling van Buitenlandse Zaken in de Kamer presenteerden alsof er geen vuiltje aan de lucht was, schreef Luns een brief aan Beaufort met een scherpe aanklacht tegen Beyen. Beaufort bevond zich in New York als lid van de Nederlandse delegatie naar de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, en was door KVP-leider Romme gevraagd met spoed terug te keren om hem en Luns in de ontstane crisis bij te staan.¹²⁵

Romme meende dat Beyen op oorlogspad was en dat hij "met voorbedachten rade te velde is getrokken tegen Jo se f [Luns] op een manier waarvan de hon den geen brood eten". Volgens hem had Beyen "de ze met h ode gebe z i g d o m b o v e n J. [Luns] te kom en", al zou Beyen snel hebben gemerkt "dat de z e b o m f o u t z o u k u n n e n s p r i n g e n". Voor Romme was echter wel duidelijk dat de samenwerking tussen Beyen en Luns nu uitgesloten was, ook al zou Luns "als Christen" Beyen moeten "vergeven". Hij zag maar één oplossing: "Joseferin en Beyen eruit."¹²⁶ Daarmee zou Rommes oorspronkelijke plan van een KVP'er als minister van Buitenlandse zaken alsnog werkelijkheid kunnen worden.

Beaufort bleek vanuit New York een rustiger kijk op de zaak te hebben. De op buitenlandse gebied goed ingevoerde pater benaderde de kwestie psychologisch en analyseerde dat Beyen zich ervan bewust was geworden dat hij wat het 'vak' betreft, bij Luns achter lag. Het daaruit voortvloeiende "minderwaardigheidsgevoel" zou "overcompensatie" hebben gezocht. En verder concludeerde hij dat Beyen "zwaar-overspannen" was. Van een actie met voorbedachten rade om "boven J." te komen was daarom op voorhand geen sprake. Beaufort achtte Beyen daarvoor bovendien "veel te slim". Rommes oplossing van "J. erin en B eruit" vond Beaufort niet realistisch. Hij betwijfelde of "Drees c.s. dit politiek zullen aanvaarden, nog afgezien van H.M."¹²⁷

Hier gaf de veel geraadpleegde éminence grise erbij van – hoe speculatief zijn beoordeling van Beyens gemoedsgesteldheid ook was – de machtsverhoudingen beter te taxeren dan de politieke leiding van de KVP. De vermelding van de koningin in verband met de positie van Beyen is veelzeggend en onderstreept de invloed die het hof op Beyens benoeming in het kabinet had gehad en de wens hem daar te handhaven. Beaufort gruwde van die koninklijke sturing. Het was volgens hem "h oog t i j d" geworden dat aan "het politieke gedoe van een politiek-onverantwoordelijk persoon als mej. T. ten spoedigste een einde kome!"¹²⁸

De hiermee aangeduide Marie Anne Tellegen, die het Kabinet der Koningin leidde, verkeerde echter nog rotsvast in een positie waarin ze, zoals Romme het uitdrukte, “als een leeuw” voor Beyen kon vechten.¹²⁹ Ze kon zo een beschermen de wal rondom haar vriend vormen, die, als partijloze, verwante politieke steunpilaren ontbeerde. Luns was zich, wellicht door Beaufort ingefluisterd, bewust van Tellegens grote invloed. Hij besloot zijn versie van het conflict persoonlijk aan haar over te brengen. Na het gesprek met hem zou mejuffrouw Tellegen hebben opgemerkt: “Willem Beyen is een groot vriend van mij, maar hij is een enkele maal onbeheerst.”¹³⁰

Ook anderen waren zich bewust van de koninklijke protectie die Beyen genoot. “Zijn positie handhaaft hij voornamelijk via de Directeur van het Kabinet van de Koningin en de Koninklijke Familie zelf”, noteerde ambassadeur en ex-secretaris-generaal op Buïtenlandse Zaken Boon zomer 1953 in zijn ‘Romains dagboek’ na gesprekken met bezoeken de vroegere collega’s, onder wie Van der Beugel en Eschauzier.¹³¹ Boon was overigens toch al niet zo op Beyen en op het ‘dubbelministerschap’ gesteld.

ONHOUDBARE SITUATIE

De aanzet voor verbetering van de verhouding tussen Beyen en Luns kwam uit het departement. Ondanks het redelijk rimpelige optreden van de twee bewindslieden in de Kamer, was de alarm toestand onverminderd van kracht gebleven. Secretaris-generaal Van Tuyll had Drees’ uitstel van een beslissing met lede ogen aangezien. Volgens hem was er geen tijd te verliezen. Kort na het uitbreken van het conflict tussen Beyen en Luns was hij op 4 december naar Drees gestapt om zijn zorgen te uiten. Van Tuyll deed dit niet alleen omdat hij dreigde in een hachelijke positie terecht te komen tussen twee bewindslieden, met wie hij het persoonlijk goed kon vinden, maar vooral omdat de ontstane situatie op het departement “een behoorlijke behandeling van zaken in ernstige mate belemmert”. Hij zag in dat gesprek met de premier nog een oplossing, mits “hetzij in de titulatuur der Ministers een wijziging werd aangebracht, hetzij over een verdeling der verantwoordelijkheden overeenstemming zou kunnen worden bereikt”.¹³²

Twee dagen later voelde Van Tuyll zich echter genoodzaakt in een “strikt persoonlijk” schrijven aan Drees te melden dat de toestand was verslechterd en dat er “een onhoudbare situatie” was ontstaan, die het hele departement in haar greep had. Volgens hem bestond inmiddels het gevaar dat ambtenaren in het conflict betrokken raakten. En anders dan 48 uur eerder had de sombere secretaris-generaal nu elke hoop op een nieuwe vruchtbare samenwerking tussen beide ministers opgegeven, en dat was zijn “eindconclusie”. “[Z]elfs de schijn van samenwerking zal niet meer kunnen worden opgehouden door de sfeer van wantrouwen en achterdocht welke hier haar intrede heeft gedaan”, zo omschreef hij de stemming op zijn departement. Het werk leed eronder en het was “beslist onvermijdelijk” dat er op den duur fouten zouden worden gemaakt.¹³³

Drees was zich hier maar al te zeer van bewust, en zeker ook van de gekwetste gevoelens in kvp-kring. Daar wentelde men zich in de gedachte dat Beyen de boosdoener was, en dat deze derhalve zou moeten bloeden. Luns zag zich in die tijd al als overwinnaar, getuige zijn opmerking tegen kamerbewaarder Groos op Buitenlandse Zaken: "Wil je oud-minister Beyen vragen ...?" De premier bewandelde een kalme weg, en liet de twee bewindslieden in hun waarde. Wel drong hij bij hen aan op regeling van de onderlinge geschillen, omdat een open breuk tussen beiden waarschijnlijk tot de val van het kabinet zou leiden.¹³⁴ Beiden moesten eerst proberen er samen uit te komen. Dat kwam Beyen niet slecht uit omdat de situatie voor hem zo beter controleerbaar was dan in het geval er een kabinetskwestie van was gemaakt. Het gevolg was dat Beyen Luns vroeg diens opvattingen over taakverdeling en samenwerking op Buitenlandse Zaken op papier te zetten.¹³⁵

In nauw overleg met Beel en Romme resulteerde dit in een op oudejaarsdag 1952 geschreven korte notitie. Daarin pleitte Luns voor herbevestiging van het akkoord over Buitenlandse Zaken dat Staf en Romme eind augustus bereikten. Een verandering in de titulatuur zou het beste zijn, maar was volgens Luns geen breekpunt. Als de "gelijkwaardigheid in het Departement en daarbuiten" maar nadrukkelijk zou worden vastgelegd. Wat hem op dit punt stak, was dat "niet alleen door Beyen doch ook door anderen w.o. Drees zelf", aan de titel minister van Buitenlandse Zaken consequenties werden gehecht die niet strookten met de gemaakte afspraken. Verder diende de taakverdeling uit oktober scherper te worden omlijnd. De daarin aangegeven gezamenlijke beleidszaken moesten zoveel mogelijk worden gesplitst. Zo zou Beyen het hele NAVO-beleid onder zijn hoede moeten nemen, terwijl Luns onder meer Indonesië en Nieuw-Guinea zou moeten behandelen. De bilaterale verhoudingen in Europa moesten tussen de bewindslieden worden opgedeeld. Het Kabinet der Koningin, de ministerraad, de ambassades en de buitenlandse missies in Den Haag zouden van een nader akkoord officieel op de hoogte moeten worden gebracht.¹³⁶

'BENEFIT OF THE DOUBT'

Beyen verwerkte deze opmerkingen in een uitvoerige "aanteekening" van zijn hand, die zestien pagina's besloeg. Daarin bleef hij zijn vertrouwen stellen in gezamenlijke verantwoordelijkheid, omdat er tussen Luns en hem "tot nu toe" geen enkel onoverbrugbaar verschil van mening over enige principiële beleidskwestie was gerezen. Wel onderstreepte hij dat verandering in de titulatuur voor hem onaanvaardbaar was, omdat "de materiele gelijkwaardigheid" het prestige van beide functionarissen te veel zou ondermijnen. Hij wees er bovendien op dat het verstandig zou zijn het gebruik van de dubbele titulatuur in het buitenland te vermijden waar dit de positie van beide ministers kon verzwakken – bijvoorbeeld in hoofdsteden waar beide ministers zich regelmatig moesten vertonen, zoals Londen en Parijs. "*C'est le ridicule qui tue*", zo voegde hij daaraan toe, zonder overigens om een verandering "van de te dezen tot nu toe gevolgde gedragslijn" te vragen. Over de "uiterlijke ken teken en" die Luns nodig

zou hebben, wilde hij geen oordeel vellen: “Ik heb er mij nooit mede ingelaten en zal er mij niet mede inlaten.”¹³⁷

Na deze inleidende koude douche voor Luns behandelde Beyen de werkverdeling als een “zuiver praktisch probleem”, gericht op het ontlasten van beide bewindslieden. Ze moesten elkaar vanzelfsprekend niet “in de weg lopen”, maar dit betekende nog niet dat de ene minister zich nooit op het terrein van de andere zou mogen bewegen – al was het maar omdat er altijd overlappende voorvallen waren en omdat beide verantwoordelijk waren voor het beleid. Piet luttigheden moesten worden voorkomen: het moest mogelijk zijn in afwijking van de werkverdeling te handelen als een van beide bewindslieden op een bepaald terrein speciale deskundigheden of relaties bezat. Met de door Luns voorgestelde nadere precisering van de taakverdeling kon Beyen in grote lijnen akkoord gaan. Hij maakte twee kanttekeningen. In Indonesië en Nieuw-Guinea betroffen zulke centrale kwesties van het kabinetsbeleid dat ze voor een geschiedenishandeling door een van beide ministers niet in aanmerking kwamen. Wel was hij bereid “de dagelijkse behandeling van een groot aantal Indonesische zaken” aan Luns over te laten. En wat de bilaterale verhoudingen in Europa betrof, meende Beyen dat hij alle landen moest behandelen die lid waren van de Raad van Europa, dit ter voorkoming van verwarring in de ontmoeting met ministers van die landen. Maar een goede samenwerking tussen de twee bewindslieden stond of viel natuurlijk met wederzijds vertrouwen. Daarom was het volgens hem nodig dat beiden elkaar de “*benefit of the doubt*” gaven “als zij verhalen horen of grieven hebben”.¹³⁸

Nadat Beyen zo zijn ministerschap principieel had gemaakt, terwijl hij zich inschikkelijk toonde in praktische kwesties, en Luns zijn gelijkwaardigheid opnieuw had bevochten, werd de ruzie tussen beide bewindslieden bijgelegd in een overleg met premier Drees en de ministers Beel (Binnenlandse Zaken), Staf (Defensie) en Van de Kieft (Financiën). Het resultaat van de nieuwe taakverdeling was dat Beyen alle Europese multilaterale zaken en de NAVO voor zijn rekening nam, met als merkwaardige uitzondering de Benelux, en dat de Europese bilaterale zaken onder hem zouden vallen als het economische en financiële kwesties betrof. Maar voor verkeerskwesties was Luns de eerstverantwoordelijke. Deze kreeg verder de multilaterale en bilaterale aangelegenheden waar niet-Europese staten bij betrokken waren, met uitzondering van de NAVO. Hieronder vielen ook “aangelegenheden betreffende Indonesië en Nieuw-Guinea”. Verder kon Luns zich bezighouden met bilaterale Europese kwesties “van niet-economische en niet-financiële aard”, en werd de Benelux bestemd als zijn terrein. Problemen die het regeringsbeleid direct raakten, moesten echter gezamenlijk worden behandeld. Dat gold niet alleen Indonesië, maar ook beslissingen over Europese integratie, NAVO-beleid en de Verenigde Naties. Conform Luns’ wens werden de nadere afspraken toegevoegd aan de andere ministers, aan mevrouw Telligen als directeur van het Kabinet der Koningin, aan de Nederlandse vertegenwoordigers in het buitenland en aan de buitenlandse missies in Den Haag.¹³⁹

In Nederlandse diplomatieke kringen heerste opluchting dat de bom niet was ge-

barsten. Het hoofd van de Nederlandse permanente vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties, D.J. von Balluseck, meende dat een breuk gevolgd door het verdwijnen van Beyen, Luns of beiden “zowel naar binnen als naar buiten een hoogst onplezierige indruk zou hebben gemaakt”. Wel vond hij dat de nieuwe werkverdeling nog talloze mogelijkheden openliet voor “verwarring en verschil van mening over bevoegdheid”.¹⁴⁰ De ‘geperfectioneerde’ werkverdeling, met een nog ingewikkelder ondertekeningsprocedure dan bij de vorige, bleef, ondanks de onvolkomenheid en de gekunsteldheid ervan, de volle kabinetsperiode standhouden. De praktijk was dat Beyen de handen vrij had voor verwezenlijking van zijn plannen voor Europese eenwording en dat Luns de vrijheid kreeg zich op het hem toegemeten ruime terrein ten volle als minister van Buitenlandse Zaken te ontplooiën. Beyens domineerde ingeperkt. Zijn bemoeienis met de bilaterale Europese verhoudingen bleef beperkt tot economische en financiële kwesties, en als verantwoordelijke voor Europese eenwording leek het een handicap dat de Benelux nu volledig onder Luns viel. Het zou Beyen in zijn ijveren voor Europese eenheid niet belemmeren. Meer dan wie ook wist hij dat economische en financiële aangelegenheden, zeker in de naoorlogse internationale verhoudingen, uiteindelijk politieke keuzes vergden.

Hoe succesvol het ‘bestand’ tussen Beyen en Luns ook uitwerkte, secretaris-generaal Van Tuyll van Serooskerken beleefde er weinig plezier aan. Hij gaf voorjaar 1955, op de eerste dag van de kabinetscrisis over de huurwet en na ruim tweeëneenhalf jaar praktijk op Buitenlandse Zaken, een scherp oordeel: het experiment was niet voor herhaling vatbaar. In een zeer gehijnde en strikt persoonlijke aantekening aan minister-president Drees deed hij verslag van de moeilijkheden die zich na de “consolidatie” van eind 1952/begin 1953 voordeden op staatsrechtelijk, administratief, politiek en psychologisch gebied. Hij trok de conclusie dat van een werkelijke gemeenschappelijke bevoegdheid geen sprake was, dat de ambtelijke efficiëntie onder de situatie leed, dat het buitenlandse beleid van Nederland ernstig was verzwakt en dat ook de positie van Buitenlandse Zaken in het binnenland was aangetast. Beyen en Luns waren volgens hem “in een onwezenlijke en geestelijk ongezonde positie” geplaatst, omdat hun taak psychologisch gezien “bovenmenselijk” was. Van Tuyll noemde het systeem van de twee ministers in dit opzicht “rondweg immoreel”.¹⁴¹

Volgens Van der Beugel heeft Luns een belangrijk deel van zijn tijd als minister doorgebracht om duidelijk te maken dat er geen hiërarchie op het departement was, terwijl Beyen er alles aan deed de indruk te wekken dat die er wel degelijk was.¹⁴² Droeg dat er mede toe bij dat zowel Beyen als Luns zich halverwege de kabinetsperiode uitgeput voelde? Drees zou later de conclusie trekken dat het instituut minister zonder portefeuille een onding was.¹⁴³

De ongemakkelijke positie van Beyen en Luns zou de Deense ambassadeur in het voorjaar van 1954 zelfs op kosten jagen tijdens het staatsbezoek van het Deense koningspaar. Bij het zogeheten contradictier, dat in de niet zo ruime eetkamer van de Deense ambtswoning zou plaatshebben, wilden de Denen een kleine zelschap uit-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

DE TWEELING

Luns: „W'e lopen best, we zijn pas 2 % gestruikeld.”

Spotprent van Beyen en Luns als brokkenmakers.

nodigen en wat de bewindslieden van Buitenlandse Zaken betreft alleen Beyen. Deze vond dat natuurlijk best, maar Luns, die verantwoordelijk was voor de politieke bilaterale relaties met Europese landen, dus ook met Denemarken, nam daar geen genoegen mee. De minister zonder portefeuille speelde het zo hoog dat er “een rel ontstond waarbij de Deense ambassadeur zich tbaar vero uderde”. Het gevolg was uiteindelijk dat ook Luns kon aanzitten, maar de ambassadeur moest daar wel een bouwkundige aanpassing voor laten plegen in de vorm van de plaatsing van een serre.¹⁴⁴

BLUNDERS VAN DE ‘TWEELING’

De buitenwereld zag het dubbele ministerschap met gemengde gevoelens aan. Men duidde het meesmuilend wel aan als “Luns met z’n Beijen”, en als “de tweeling”.¹⁴⁵ Op een spotprent in *De Telegraaf* waren Beyen en Luns zelfs als siamese tweeling afgebeeld – innig verbonden, maar wel brokken makend.¹⁴⁶ Slechts *De Telegraaf* berichtte over de moeilijke verhouding van de bewindslieden op Buitenlandse Zaken en leverde er commentaar op. De meeste andere media verkozen, hoewel de onenigheid geleidelijk een publiek geheim was geworden, er in het verzuilde en terughoudende persklimaat van die dagen voornamelijk het zwijgen toe te doen.¹⁴⁷

In het buitenland werd met verbazing veelvuldig de vraag gesteld waarom een klein land als Nederland twee ministers van Buitenlandse Zaken nodig had, terwijl grote landen het met één minister afkonden. Beyen zou zijn Franse collega C. Pineau op dit

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

punt eens hebben geantwoord dat een klein land als Nederland twee ministers nodig had om zijn zin te kunnen krijgen.¹⁴⁸ En Luns' standaardantwoord was: "Omdat ons land zo klein is, is het buitenland zo groot".¹⁴⁹ De ze spitsvondigheden konden de laatlunkendheid waarmee over de ongebruikelijke constructie werd gesproken, niet verdrijven.

Dat ervoer Stikker, die volgens plan kort na het aantreden van het kabinet-Drees III ambassadeur in Londen was geworden. Bij het aanbieden van zijn geloofsbriefven aan koningin Elizabeth vroeg de vorstin hem onverhoeds: "En, mijn heer Stikker, weet de tweeling zich te gedragen?"¹⁵⁰

De Britse ambassade in Den Haag had grote twijfels over de bijzondere situatie op Buitenlandse Zaken. Het zou van de persoonlijkheden van beide ministers afhangen wie de overhand zou krijgen. Maar men mikte op Beyen als "the older and by all accounts the wiser man, and he would be expected to prevail", ook al was Luns "a forceful character".¹⁵¹ Het Londense Foreign Office stond voor een ander probleem. Welke minister uit te nodigen: Beyen, die over Europa ging of Luns, die verantwoordelijk was voor de bilaterale politieke betrekkingen?¹⁵²

Begin 1953 kon de Britse ambassadeur, Neville Butler, Londen al melden dat het succes van het bijzondere experiment met de "professional Banker and non-Party man" Beyen en de "career diplomat hitherto of moderate distinction" Luns zeer twijfelachtig was.¹⁵³ Dit was een "under-statement" geweest, zo berichtte de ambassadeur kort daarop aan Londen, toen hij door hoge ambtenaren van Buitenlandse Zaken op de hoogte was gesteld van de ruzies en de bewindslieden en nadat Luns hem had gezegd zich ongelukkig te voelen in zijn positie. Met steun van Drees en het hof zou de briljante Beyen het competentiegeschil vermoedelijk winnen, al was zijn optreden in de Kamer mogelijk te lichtvoetig, te vaag en te theoretisch.¹⁵⁴ Maar half mei verwachtte Butler dat de constructie met de twee ministers nog een lang leven was beschoren. De kou was uit de lucht, Beyen en Luns waren elkaar gaan waarderen, en van verschillende standpunten was geen sprake. Wel bleven de absurditeiten van de regeling hem verbazen, vooral de wijze waarop documenten werden getekend, maar dat was bijzaak.¹⁵⁵

Ook de belangrijkste bondgenoot, de Verenigde Staten, had enigemoeite met de manier waarop Nederland zich op ministerieel niveau in de wereld wilde laten gelden. Een uiteenzetting van Luns begin september in Washington tegenover de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, Dean Acheson, had de verwarring niet kleiner gemaakt, zo bleek tijdens het bezoek dat Beyen aan het eind van die maand aan zijn collega op het State Department bracht. Acheson grapt dat hij tot een eenvoudige oplossing was gekomen: hij stond er open voor met elk van de twee Nederlandse bewindslieden over elk onderwerp te spreken.¹⁵⁶ De *New York Times* becommentarieerde het Nederlandse experiment als "a system of two Ministers in one pair of striped pants".¹⁵⁷

Op de Amerikaanse ambassade in Den Haag nam men aanvankelijk een welwill-

lend afwachterende houding in acht tegenover de constructie van het ministersduo. De wijze waarop het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken nu werd geleid, mocht dan wel geen verbetering lijken, de nieuwe constellatie was niet ingewikkelder, misschien zelfs wel eenvoudiger dan die in andere democratische landen. Dit werd zelfs nog in december 1952 aan Washington gemeld, toen de ruzie tussen Beyen en Luns al in volle hevigheid was uitgebarsten.¹⁵⁸

Een maand later werd evenwel aan het State Department alarmerend gerapporteerd over de spanning tussen het duo. Het telegram bevatte karakteristieken van de twee bewindslieden: de ambassadeur Sel den Chapin ontleende aan een bron op het ministerie van Algemene Zaken en die de verwijdering tussen beiden zou verklaren: Luns zou zich aan een eenmaal vastgestelde politieke lijn binden, terwijl Beyen steeds aarzelde een vast standpunt in te nemen. Chapin's bron had Beyen beschreven als een "brilliant conversationalist", die met zijn grote talen kennis "could deliver 45 minute speech in perfect French without saying anything", meldde de ambassadeur aan het thuisfront.¹⁵⁹

Ergerniswekkend was de ruzie voor de Amerikaanse ambassade toen de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken, John Foster Dulles, in februari 1953 in Den Haag kwam kennismaken. Deze prefereerde, niet verrassend, een bespreking met zijn beide collega's tegelijkertijd boven twee afzonderlijke ontmoetingen. Maar Beyen en Luns bleken daar maar heel moeilijk toe te brengen te zijn.¹⁶⁰

Na het formele einde van het geschil tussen Beyen en Luns en het ontvangen van de overeengekomen nieuwe werkverdeling bleven de Amerikaanse diplomaten gespitst op de zwakheden van het duo-ministerschap. Uitgebreid werd aan Washington bericht over de aanval van het christelijk-historische Eerste-Kamerlid F.C. Gerretson op de twee bewindslieden met een nevenschikter verantwoordelijkheid en over de blunders die dit experiment in de hand had gewerkt. Als missers werden onder meer beschouwd de handelwijze van Beyen bij het Spaanse toetredingsverzoek tot de UNESCO, waar hij na overleg met het kabinet was afgeweken van de eerder met Luns afgesproken lijn, en de mede-ondertekening door Luns van een in New York door minister W.J.A. Kernkamp van Binnenlandse Zaken bereikt akkoord met Suriname en de Antillen, waarin de mogelijkheid van afscheiding was opgenomen.¹⁶¹ Luns had Beyen van die laatste actie onkundig gehouden.¹⁶²

Aan de West-Duitse ambassade leek de spanning tussen de twee ministers voorbij te gaan. Ambassadeur W.K.L.F. von Holleben meldde eind maart 1953 ter gelegenheid van de hem toegezonden nieuwe taakverdeling tussen Beyen en Luns aan Bonn dat de wederzijdse verhouding tussen de bewindslieden als "gut und vertrauensvoll" gold.¹⁶³

Kenndijk ter reparatie van de schade die de eerste fase van het experiment aan het Nederlandse imago in het buitenland had toegebracht, liet Luns zich in maart 1953 in een interview met *The New York Times* buiten gewoon positief uit over het dubbele ministerschap. "So far we have encountered only advantages", meende de bewindsmans-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

zon der portefeuille, en hij neigde ertoe te geloven dat het novum bestendigd kon worden. Algemeen werd volgens hem de tweehoofdige leiding op Buitenlandse Zaken toegelicht. En lachend zei hij: "Who knows what will happen later? Just now, everything is fine!"¹⁶⁴ In *De Telegraaf* werden deze geluiden met hoon overlagen. Volgens de krant konden de opgeruimde uitlatingen de indruk niet wegnemen "dat wij met onze twee ministers van Buitenlandse Zaken de risée van de buitenwereld zijn".¹⁶⁵

Ook Bernhard, die er alles aan had gedaan om Beyen op het schild te heffen, was niet gelukkig met de tweelingconstructie. De prins verborg zijn afschuw over de aanwezigheid van Luns niet in een brief die hij half oktober 1952 aan zijn vriend-minister stuurde met een ongevraagd advies dat het de hoogste tijd werd om in Brazilië, Argentinië, Mexico en Venezuela de gezantschappen tot ambassades te verhogen en in Uruguay een echt gezantschap te vestigen. "Dat is belangrijker dan dat b. z. veel geld voor een huis voor de Minister zonder Portefeuille en een extra grote auto voor hem betaalt." ¹⁶⁶

HUMOR IN KABINET EN KAMER

Afgezien van de stroeve relatie en de aanvaringen met zijn collega's oot Beyen van zijn ministerschap, vooral van de persoonlijke contacten en van "de uiterlijke glans die het nu eenmaal heeft". Hij beschouwde het naderhand "als een van de meest aangename en vruchtbare periodes" van zijn leven. Aan dat welbehagen zal de volgens Beyen "gelukkige menselijke samenstelling" van het kabinet Drees III hebben bijgedragen.¹⁶⁷ De onderlinge sfeer was goed; tussen de bewindslieden onderling bestonden geen diepe zakelijke meningsverschillen. Volgens Beel groeide er zelfs "een vriendenclub" en was er "een duidelijk streven elkaar te vinden".¹⁶⁸

Dat maakte de vergaderingen van de ministerraad tot bijeenkomsten die gericht waren op het bereiken van overeenstemming. En onder de leiding van Drees gebeurde dat efficiënt. "We begonnen op tijd en we gingen op tijd naar huis", memoreerde Zijlstra, de jongste minister in het kabinet, die Economische Zaken deed. Wel veel tijd namen de beschouwingen van Beyen en Luns over buitenlandse politiek in beslag, waarover de anderen bovendien graag hun zegje wilden doen. Maar vervelend waren de verhandelingen van de twee bewindslieden volgens Zijlstra nooit omdat beiden "vakkundigen onderhouden de sprekers" waren. "Beyen kleurde zijn verhaal dikwijls met bijtende, soms dodelijke humor ten koste van deze of gene; Luns zocht zijn kracht in verrukkelijke anekdotes."¹⁶⁹ Beyen wist volgens Zijlstra de wat saaie ministerraadsvergadering "ongemeen [...] op te vrolijken door een uitgelaten serie grappen en verhalen, die zelfs de minister-president van tijd tot tijd uit de plooi vermochten te brengen".¹⁷⁰ Niet alle bewindslieden verstonden deze kunst, en er waren dan ook ministerraden die Beyen en Luns zo verveelden dat ze zaten te ginnegappen.

Beyens spot bracht hem soms in de problemen. Dat was bijvoorbeeld het geval toen hij na een diner van het kabinet waaraan ook de dames aanzaten, zich vrolijk had gemaakt over het uiterlijk van zijn buurvrouw aan tafel: ze had hem getroffen als de

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

en i ge Picasso die leek.¹⁷¹ Het betrof de echtgenote van minister J.M.L.Th. Cals van Onderwijs. Beyens typering zegt ook iets over zijn geringe waardering voor moderne kunst.

Ook in het parlement zorgden Beyen en Luns voor plezier. Na de vlakke start in december 1952 werd hun optreden steeds levendiger. Twee jaar later zat de stemming er bij de begrotingsbehandeling van Buitenlandse Zaken zo goed in dat de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van “lachen, gieren, brullen” sprak. En het daaropvolgende jaar had de *Volkskrant* het over “een erg gezellige vergadering, want bei de ministers van Buitenlandse Zaken maakten doorlopend grappen”.¹⁷² In die laatste bijeenkomst van december 1955 wist Beyen de afgevaardigden onder andere te vermaken met zijn opmerking dat hij, sprekend over de conferentie van Genève, “voorzichtig” moest zijn. Dit had ermee te maken dat de samenwerking tussen Luns en hem zelf “thans zo goed” was, “dat wij ieder over een conferentie van Genève als de onze kunnen spreken” – Luns had de Geneefse Nederlands-Indonesische conferentie in zijn pakket en Beyens terrein was de conferentie van de zogeheten Grote Vier in Genève.¹⁷³

Beyens confidantie, eind 1955, dat hij voor de eerste keer in zijn leven – “en misschien ook voor de laatste” – “*fan-mail*” had ontvangen, ontlokte eveneens veel gelach. De post was gevolgd op een opmerking van zijn kant over de Duitse oorlogsmisdadigers die in Breda gevangen zaten en van wie er eerder dat jaar een aantal naar West-Duitsland was gevlucht. In de Bondsrepubliek waren de geïnterneerden, onder andere door leden van de Bondsdag, vergeleken met politieke gevangenen. Beyens reactie was dat het betreurenswaardig zou zijn indien men in Duitsland het verschil tussen beide categorieën gevangenen niet inzag. Zolang hij minister was, zou van voortijdige vrijlating van oorlogsmisdadigers geen sprake zijn. De post, die voor een groot deel uit Duitsland kwam, was zeker niet louter strelend voor de bewindsman. Beyen kreeg “zoveel leijks” te lezen, dat hij ten slotte – “het is misschien kinderlijk” – was opgehouden brieven te openen. Maar de verhouding met de Duitse regering, en met zijn ambtgenoot H. von Brentano, was niet in het geding. Deze had Beyen meegedeeld het Nederlandse standpunt juist te vinden. Bonn wilde zoveel mogelijk voorkomen dat deze gevoelige kwestie de betrekkingen zou verstoren.¹⁷⁴

OPENHARTIG OVER EUROPA

Beyen, die eerder in zijn carrière niet kon worden betrap op warme gevoelens tegenover het politieke bedrijf aan het Binnenhof, liep er in het contact met de Kamer niet de kantjes van af. Het overleg tussen hem en de Commissie voor Buitenlandse Zaken was intensiever dan onder Stikker. Beyen, die meestal over Europese eenwording sprak, liet zich snel verleiden tot een vrij debat – “niet dat hij zich gemakkelijk van zijn standpunt liet brengen, maar zijn gedachten stelde hij toch graag ter discussie”. Geen wonder dat de bijeenkomsten meestal langer duurden dan onder zijn voorganger. Beyen was tegenover de leden van de commissie bovendien openhartig over de standpunten die in het kabinet werden ingenomen. En vaak deed hij “fris van de le-

ver verslag van Europese conferenties, zelfs nog vóór hij erover had gesproken in de ministerraad”. Dat zou Stikker een gruwel zijn geweest.¹⁷⁵

Beyen zocht bewust het contact met de commissie, en vooral met de ‘Staatsburgers’ in haar gelederen – de Kamerleden die tevens lid waren van de Raad geven de vergadering van de Raad van Europa en van de Assemblée van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Hij beschouwde hen als “klankbord” en als “bron van steun” bij het uitvoeren van de hoofdmoot van zijn beleid: de inspanning om eenheid in Europa te brengen.¹⁷⁶ Van tijd tot tijd deinsde hij er zelfs niet voor terug de ‘Staatsburgers’ met een nog niet gepubliceerd stuk op de hoogte te brengen.¹⁷⁷

Hoe prettig het ook was dat Beyen de Kamerleden een kijkje in de keuken gunde, ze wisten er niet altijd raad mee. Zo vroeg fractieleider J. Schouten van de Anti-Revolutionaire Partij de minister in oktober 1953 zijn gedachten eerst maar eens op papier te zetten. Daarnaast spuiden de commissiededen van tijd tot tijd hun ongenoege omdat Beyen en Luns hen, ondanks hun frequent verschijnen in de Kamer, onvoldoende zouden informeren.¹⁷⁸

Wat bij de Kamerleden ook irritatie opriep, was dat Beyen de gewoonte had in het parlement te spreken met zijn duimen in de armsgaten van zijn vest. Dat kon de indruk wekken dat hij de Kamer onvoldoende serieus nam, en het versterkte Beyens reputatie, die ook onder parlementariërs opgeld deed, dat hij ontaard lui was – een indruk die zijn persoonlijk secretaris Schiff betwistte.¹⁷⁹

Beyens partijloosheid heeft Kamerleden vanaf het begin geïntrigeerd, en ze gaven daar vaak schertsenduiting aan, al was er steeds een serieuze ondertoon. Tijdens de eers te begrotingsbehandeling bij voorbeeld boden woordvoerders van diverse partijen hem politiek onderdak aan, wat iets zegt over de aantrekkelijkheid van de persoon van de minister. Op Beyen zelf maakte het parlementaire werven om zijn gunsten even de indruk alsof er een “*Kampf um meine Seele*” werd gevoerd.¹⁸⁰

Fundamenteel was de vraag of een partijloze wel minister van Buitenlandse Zaken kon zijn. Beyen verdedigde in de Kamer zijn ‘status’ met verve en verschool zich niet achter zijn jarenlange verblijf in het buitenland. Net als vele Nederlanders met hem kon hij geen partij vinden waarvan hij het gevoel had “er bij te horen”. Dat was een kwestie van de grondbeginselen van de partijen, niet van de vraag of men zich met het hele partijprogramma kon verenigen, want “die eis kan men niemand stellen”. Dit hoefde evenwel niet te betekenen dat men niet politiek bewust was. En de buitenlandse politiek van Nederland stond volgens hem, anders dan in de Verenigde Staten, los van de partij die aan de macht was: “Er bestaat iets, dat men zou kunnen noemen de Nederlandse buitenlandse politiek, georganiseerd op de Nederlandse gedachte over wat de rol van Nederland in de buitenlandse verhoudingen moet zijn. Al wat ik beoog, is om die Nederlandse gedachte zo goed mogelijk te vertolken.”¹⁸¹

Al had zijn partijloosheid volgens Beyen “het niet te versmaden voordeel dat alle eenzaamheid medebrengt”, hij was zich bewust van de nadelen. Het ontbreken van het nauwe persoonlijke contact met leden van de Kamer, zoals andere ministers dat met

hun partijgenoten in het parlement genoten, had bij voorbeeld problemen kunnen opleveren. Dat dit niet gebeurde, kwam door de vrijwel algemene steun die Beyens streven naar Europese eenwording in de Kamer ontmoette. Sterker nog: het parlement had de neiging bij dit onderwerp voor de muziek uit te lopen. Beyens positie kwam er niet door in gevaar.¹⁸²

Wel had Beyens optreden in het parlement een onbedoeld gevolg. Omdat hij zich in de loop van de kabinetperiodes steeds meer concentreerde op Europese kwesties en daar in de Kamer vrijwel uitsluitend over sprak, werd hij geleidelijk minder gezien als minister van Buitenlandse Zaken, maar meer als minister van Europese Zaken – zoals die ook in andere Europese landen bestond. Het gaf Luns de gelegenheid voor de buitenwereld uit te groeien tot een echte, en misschien wel de echte, minister van Buitenlandse Zaken, die over de hele wereld ging.¹⁸³

De toenemende politieke statuur van Luns ten koste van Beyen werd ook waargenomen in Haagse diplomatieke kringen. Daar werd de imagoverschuiving op Buitenlandse Zaken soms zelfs breder getrokken. De Duitse ambassade schreef, op basis van gesprekken in Haagse politieke kringen, Luns' opkomst ten koste van Beyen toe aan een verschil in temperament. Beyen zou weliswaar bekwaam, maar ook te gemakkelijk zijn; hij was iemand die de grote lijnen schetste, maar zich niet om de details bekommerde; iemand die niet als harde werker kon worden bestempeld, maar integendeel liever niet na zes uur 's avonds nog met de parlementaire dingen wilde worden gestoord; en iemand die in het parlement met literaire citaten de serieuze vragen van afgevaardigden pareerde – dit tot ongenoegen van de volksvertegenwoordigers, die zich niet serieus genomen voelden. Luns zou veel meer dan Beyen typisch Nederlandse eigenschappen etaleren zoals nuchterheid, vasthoudendheid, liefde voor het detail, kennis van zaken en vlijt. Beyen zou bovendien wegens zijn veel langer verblijf buiten Nederland steeds een vreemde zijn gebleven. Maar toen Luns het na 1956 alleen voor het zeggen kreeg op Buitenlandse Zaken, veranderde de waardering uit de Kamer, en verlangden men soms een beetje terug naar Beyens diplomatiekesoepheid, zo werd aan Bonn gerapporteerd.¹⁸⁴

3 MINISTER MET EEN MISSIE

DE WEG VAN DE ECONOMISCHE PRAKTIJK

Beyen arriveerde in de vroege zomer van 1952 niet alleen in een land dat volop met de naoorlogse wederopbouw bezig was, maar ook in een land dat deel was gaan uitmaken van een nieuw Europa. Zes landen, waaronder Nederland, hadden net de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal opgericht en zo voor het eerst in de recente geschiedenis concreet vorm gegeven aan Europese eenwording. Dat dit was gebeurd langs de praktische weg van economische samenwerking zal Beyen genoege hebben gedaan. Juist die benadering had zijn hart. Ze paste in de voorstellen die hij in de oorlog had gedaan en sloot aan bij de financiële en economische eenheid die eer-

der, met zijn bijval en door hem medevoorbereid, tussen de Benelux-landen was ontstaan. De beperking tot twee economische sectoren zal hem minder gecharmeerd hebben, want hij dacht breder. Hij was er in de oorlog van overtuigd geraakt dat volledige regionale economische samenwerking een probaat middel was voor de rampzalige financieel-economische tekortkomingen die zich internationaal in de jaren dertig hadden voorgedaan.¹⁸⁵ Zijn ministerschap bood Beyen de gelegenheid te werken aan zo'n economisch verenigd Europa, en hij zou die kans zonder dalen grijpen. Wegens de betekenis van Beyen als bouwer van die Europese eenheid, ligt daarop de nadruk in de hier volgende behandeling van zijn optreden als minister.

'VERENIGDE STATEN VAN EUROPA'

In de twintigste eeuw waren eerder ideeën ontwikkeld voor verregaan de Europese integratie, maar deze hadden de tekentafel nooit verlaten. Als grote inspirator geldt de Boheemse graaf Richard von Coudenhove-Kalergi. Deze publiceerde in 1923 zijn plan voor 'pan-Europese' samenwerking. Hem stond een soort 'Verenigde Staten van Europa' voor ogen. In zijn visie moest politieke aaneensluiting voorafgaan aan economische samenwerking. Nationale soevereiniteit was hem een gruwel.¹⁸⁶

De Franse minister van Buitenlandse Zaken Aristide Briand was de eerste staatsman die Europese eenheid niet alleen met de mond beleeft, maar ze ook in de praktijk wilde brengen.¹⁸⁷ Zijn ideeën waren de veelbelovendste aanzet tot Europese eenwording in het interbellum. Toen Briand het plan begin september 1929 op het toppunt van zijn macht – hij was inmiddels tevens premier geworden – in een rede tijdens een zitting van de Volkenbond openbaar maakte, leek het een mooie toekomst beschoren. Dat kwam niet in de laatste plaats doordat Briand onderschreef dat economische samenwerking voorrang zou krijgen boven politieke samenwerking. Dat was juist waar de Duitsers belang bij hadden, en wat de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Gustav Stresemann, nodig had om zijn regering warm te krijgen voor Europese integratie.¹⁸⁸

Het plan kreeg niet de kans werkelijkheid te worden. Nog vóór Briand het in mei 1930 als 'memorandum' voor een Europese federatie aan Europese regeringen had voorgelgd, was het politieke en economische klimaat zo grimmig geworden dat het voorstel geen kans meer had, hoewel de noodzaak tot eenwording slechts was toegenomen.¹⁸⁹

Maar het waren niet alleen de externe omstandigheden die Briands ontwerp de kans ontnamen ooit te worden uitgevoerd. De Fransen hadden sinds Briands toespraak van september 1929 een ingrijpen de wijziging aangebracht, die, zeker van Duitse kant, op een negatief onthaal kon rekenen. Het accent was verlegd van economische naar politieke eenwording en economische samenwerking moest ondergeschikt zijn aan politieke. Het voorstel weerspiegelde nu wel heel sterk de oogenenken van de Franse buitenlandse politiek – Europese eenwording onder Franse leiding. En dit bleek fataal voor het plan.¹⁹⁰

Het aan de macht komen in 1933 van Adolf Hitler in Duitsland en het overwicht dat diens regime in de jaren daarna in Europa wist te vestigen, deden het perspectief keren: een 'nieuw' Duitsland zou andere landen ertoe kunnen brengen zich op Europese eenwording te richten – vanzelfsprekend onder Duitse leiding. Net als Pruisen onder Bismarck in de negentiende eeuw Duitsland had verenigd en samen gebonden, zou nu een door Duitsland afgedwongen verenigd Europa tot stand kunnen komen. Dit idee werd in Duitsland en in Europa eind jaren dertig niet als volslagen onzin afgedaan. Maar als Hitler zelf het al serieus zou hebben beoogd, dan sneed hij deze weg af met zijn oorlogszuchtigheid en antisemitisme.¹⁹¹

Het plan dat de Duitse minister van Economische Zaken, Walther Funk, eind juli 1940, na de grote militaire veroveringen in West-Europa, lanceerde voor een nieuwe economische en monetaire orde in Europa laat echter zien hoe Europese eenwording onder economische en financiële 'technocraten' van het nazi-bewind een na te streven praktisch doel was. De Britse historicus Robert Skidelsky beschouwt het zelfs als "the first blueprint for the economic union of Europe"¹⁹² – met Duitsland als middelpunt.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog brak het besef door dat de gruwelen van de economische wereldcrisis van de jaren dertig al een door internationale samenwerking overwonnen konden worden. Dat kon op mondiale schaal gebeuren – Verenigde Naties, Wereldbank en Internationaal Fonds – maar ook regionaal. Van dat laatste was Beyen voorstander, zoals blijkt uit de plannen die hij tijdens de oorlog in Londen maakte voor economische groepsvorming.¹⁹³ Hij stond daarin niet alleen.

Het eind van de oorlog had onder de Europese burgers een onverhoeds enthousiasme voor brede Europese eenheid – niet alleen economisch, maar ook politiek en cultureel – losgemaakt, dat zelfs regeringen verraste. De Britse premier Churchill was de eerste te regeringsleider die hierop inspeelde. Hij hield op 19 september 1946 aan de Universiteit van Zürich een pleidooi voor een soort Verenigde Staten van Europa, waarvan Frankrijk en Duitsland de leiding zouden moeten nemen. Groot-Brittannië zelf moest volgens Churchill buiten deze Europese onderneming blijven. Het was immers al verbonden met het Gemenebest.

In mei 1948 sprak Churchill op het Haagse 'Congres van Europa' over de schepping van een nieuw Europa. Voor een gehoor dat vooral bestond uit Europese staatslieden buiten dienst en burgers lanceerde hij het idee van een Europese Assemblée die Europa in staat zou stellen zijn stem voortdurend te doen horen. Een jaar later, op 5 mei 1949, werd door tien landen, inclusief Groot-Brittannië, de Raad van Europa in het leven geroepen.¹⁹⁴

Maar concrete economische samenwerking zou een doeltreffender methode blijken om Europese landen tot eenheid te smeden. Het begon met de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEEC) die onder Amerikaanse druk in 1948 werd opgericht om het Marshall-plan uit te voeren. Het jaar daarop ontvouwde de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Robert Schuman, op 9 mei 1950 – in de voetsporen van Briand¹⁹⁵ – een plan voor een gemeenschappelijke markt voor kolen en

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

staal. Schuman was daartoe aangezet door Jean Monnet, het toenmalige hoofd van het Frans Commissariat du Plan. Zes landen – Frankrijk, West-Duitsland, Italië en de Benelux, ondertekenden het desbetreffende verdrag in het voorjaar van 1951, en het jaar daarop trad de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in werking met Monnet aan het hoofd.

ONONTKOOMBARE EENWORDING

Voor Beyen bleef eenheid iets dat noodzakelijk was, wilde Europa – al ging het toen allereerst om West-Europa – overleven. Deze stellingname was eerder praktisch dan idealistisch bepaald. Beyen had in de jaren dertig de les geleerd dat regeringen, aan wie de taak steeds meer was toegevallen, op eigen houtje hun burgers geen welvaarden bestaan konden garanderen. Daarvoor was dwingende internationale samenwerking nodig die het opgeven van soevereiniteit inhield. En deze eenwording moest regionaal beginnen. Het was voor hem geen kwestie van ideologie, maar van onontkoombaarheid. De problemen waar hij tijdens zijn loopbaan tegenop was gelopen (handelsbarrières, werkloosheid, monetaire blokkades, oorlog) waren niet nationaal op te lossen geweest. Hem interesseerde nu vooral de haalbaarheid en effectiviteit van de onderneming, de uitwerking van Europese integratie in de alledaagse werkelijkheid.

Natuurlijk had die nuchterheid te maken met Beyens analytische instelling en met zijn achtergrond als bankier. Maar het was meer dan pragmatisme alleen. Beyens houding was niet zonder theoretisch fundament. Dat had hij in zijn Londense tijd gevonden bij David Mitran, die grote indruk op hem maakte. Deze hoogleraar aan het Institute for Advanced Study aan de universiteit van Princeton (Verenigde Staten) en adviseur van Unilever in de periode dat Beyen daar directeur was¹⁹⁶, publiceerde in 1943 een studie over de ‘functionele’ ontwikkeling van internationale samenwerking.¹⁹⁷ Deze doelgerichte benadering, die zich afzet tegen de traditionele ‘constitutionele’ gang van zaken bij het opzetten van internationale instellingen, inspireerde Beyen.

Mitran achtte het gevaarlijk om na de oorlog direct door te stoten naar de vorming van unies van landen. Dit zou te veel onenigheid veroorzaken over belangen die niet gedeeld werden. Beter was, zo constateerde hij nuchter, om belangen te delen waar deze gemeenschappelijk waren en in de mate waarin zij gemeenschappelijk waren – wat doet denken aan het nu in Europees verband vaak gehanteerde ‘subsidiariteitsbeginsel’. Dat vereiste een voorzichtigere vorm van internationale, en ook regionale samenwerking, die als leerproces kon dienen naar een formele unie van landen als ultiem doel. Voorlopig was het scheppen van een nieuwe overkoepelende politieke autoriteit geen onmiddellijke noodzaak. Wel moesten nationale regeringen om effectief beleid mogelijk te maken macht en middelen overdragen aan te vormen ‘functionele organisaties’, waar a-politieke technocraten de dienst zouden uitmaken.¹⁹⁸

De hieruit voortkomen de supranationale samenwerking zou kunnen dienen als een leerproces, waaruit op den duur verdergaande eenwording zou kunnen groeien.

Zo kon volgens Mitrany het integratieproces via de geleidelijke weg op een hoger niveau worden gebracht.¹⁹⁹

Wat Beyen in Mitrany's ideeën aansprak, was dat deze economische en sociale belangen van een staat boven politiek-militaire belangen stelde. Economische vraagstukken en besluiten moesten de leidraad worden van het naoorlogse beleid. Welvaart van de bevolking was belangrijker dan soevereiniteit. Economie en handel moesten volgens Mitrany onafhankelijk van zuiver politieke kwesties, als soevereiniteit, internationaal georganiseerd worden.

Hier scheidden de wegen van Beyen en Mitrany zich. Want waar Mitrany een wereldomvattende ad hoc-regeling per economische sector voorstond, gaf Beyen, toen hij later als minister voor de keus stond, de voorkeur aan een integrale regionale benadering. Mondiale regelingen hadden in de jaren dertig gefaald, zo had Beyen ondervonden, en hij had weinig hoop dat zo iets na de oorlog wel zou lukken. Bovendien was regionale samenwerking volgens hem in de praktijk gemakkelijker te verwzen lijken.²⁰⁰ Verder vond Beyen integratie per economische sector te beperkt.

Beyen werd door Mitrany's kijk op integratie gestrekt in zijn opvatting dat een Europese federatie een utopie was. Internationale instellingen moesten volgens hem organisch groeien en zich aanpassen aan veranderende omstandigheden. Een Europese federatie zou nog een te strak keurslijf vormen en te weinig flexibel zijn, en zou bovendien niet worden aanvaard door landen met een grote geschiedenis, zo betoogde Beyen tijdens de oorlog tegen over de jonge Engelandvaarder Herman Friedhoff, wiens 'mentor' hij was. Friedhoff, tewerkgesteld in Stratton House bij de Nederlandse regering in ballingschap, had Beyen enthousiast geconfronteerd met een artikel in het verzetsblad *Het Parool* waarin juist de vorming van "een Europeesch Directorium of een Europeesche Federatie" werd bepleit om in Europa de "vrede te organiseren". Politieke samenwerking, had Beyen tijdens de oorlog geconcludeerd, zou onvermijdelijk volgen als er eenmaal een netwerk van effectieve internationale instellingen was ontstaan, maar het moest niet andersom gebeuren.²⁰¹

STAPPEN OP EEN BOEMELTREIN

Bij zijn aantreden als minister van Buitenlandse Zaken stapte Beyen in september 1952 wat Europese eenwording betreft op een rijden de trein. De Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) van Frankrijk, Duitsland, Italië en de Benelux-landen was zojuist (in augustus 1952) in werking getreden, en de eerste stappen waren al gezet naar militaire en politieke eenwording. De dreiging die van het communistische Oosten uitging en het verlangen het nieuwe Duitsland onder controle te houden, waren in dit opzicht niet geringe gangmakers gebleken. De trein was echter nog maar net vertrokken en bewoog zich eerder als een boemel dan als een intercity door het landschap, en zeker niet in de door Beyen gewenste richting.

De naoorlogse Nederlandse kabinetten hadden het streven naar Europese integratie met gemengde gevoelens aangezien. Ze stonden onder druk van een parlement

dat, met steun van de bevolking, eenwording van Europa een bijzonder warm hart toedroeg. Bovendien voelden ze de pressie van de regering in Washington, die sinds het Marshall-plan Europese eenheid hoog in het vaandel voerde.

In het kabinet Drees II, dat aan het kabinet met Beyen voorafging, waren koersbepalende bewindslieden als minister-president Drees en de ministers Liefstink (Financiën) en Stikker (Buitenlandse Zaken) bij voorbeeld terughoudend. Van den Brink (Economische Zaken) en S.L. Mansholt (Landbouw) had den minder last van remmingen en waren daarentegen erg voor nauwere Europese samenwerking geporteerd. Het kabinetsstandpunt was echter dat economische eenheid – met niet al te veel opgeven van soevereiniteit en met deelneming van zo veel mogelijk landen (lieft in OEEC-verband) – nastrevenswaardig was en in het belang van Nederland. Maar Europese politieke en militaire integratie ging wel erg ver.

Aansluiting bij de Kolen- en Staalgemeenschap was niet van harte gegaan. Dat gebeurde pas nadat de supranationale bevoegdheid van de nieuwe instelling op krachtig Nederlands aandringen door de instelling van een Raad van Ministers was beperkt.²⁰² Ook onder het lidmaatschap van de Europese Defensie Gemeenschap (EDG) – waarover de zes landen van de Kolen- en Staal Gemeenschap in mei 1952 een akkoord hadden bereikt – had Den Haag niet uit gekund zonder de Amerikaanse bondgenoot voor het hoofd te stellen. Maar veel gekker moest het met die Europese eenheid niet worden, meenden Drees c.s. Initiatieven voor een overkoepelende Europese Politieke Gemeenschap waren niet aan de meerderheid van het kabinet besteed. De Europese partners hadden den reden om het Nederlandse handel en als verdragingsstatiek te zien.²⁰³

Het nieuwe kabinet-Drees leek op het eerste gezicht – niet verrassend natuurlijk – wat de houding tegenover Europese eenheid betrof, van het zelfde laken een pak te zijn en zou, zo werd verwacht, het beleid van vertragen en afremmen ongewijzigd laten. Beyen zou dan wel Stickers beleid moeten voortzetten. Maar Beyen was, anders dan werd aangenomen, geen nieuwe 'Stikker'. Een van de eersten die dat opviel was de West-Duitse ambassadeur Von Holleben, met wie Beyen een paar dagen na zijn aantreden sprak. Meer dan wie ook in het kabinet was hij een goede Europeaan, zo stelde Beyen, en hij wekte de indruk dat Europese integratie en een Europese politieke autoriteit er wel zouden komen, al zouden deze organisch moeten groeien.²⁰⁴

Beyen verschildte op twee doorslaggevende punten van zijn voorganger: hij kon, mogelijk door zijn zeventienjarig verblijf in het buitenland, 'engere' Nederlandse belangen gemakkelijker afzetten tegen 'bredere' internationale belangen. Die laatste zouden wel eens in het voordeel van de afzonderlijke landen kunnen zijn, en als het erop aankwam, de engere belangen in de schaduwe stellen. Dit betekende dat de weg van wat belangrijk was voor het vaderland anders kon uitvallen dan eerst leek.

Verder toonde Beyen een grotere souplesse en vindingrijkheid dan Nederlandse bewindslieden in het algemeen bij onderhandelingen aan de dag legden. Voor hem was een zaak niet snel uitzichtloos en hij zou nooit als notoire dwarsligger te boek staan. Zijn praktische eigenschappen hoofd- en bijzaken, en haalbare en onhaalbare doelstellingen

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

gen te onderscheiden, was hem hier tot steun. Pas als hij het gevoel had dat het doel waar alles om begonnen was en dat bereikbaar moest zijn, in de verdrukking dreigde te komen, was hij onverzettelijk.

FUNDAMENTEEL BESLUIT

Dit werd al direct na zijn aantreden duidelijk. Beyen stond meteen voor een fundamentele beslissing, die bepalend zou zijn voor het speelveld dat hij als minister zou hebben en uiteindelijk voor zijn plaats in de geschiedenis. Nog geen week na zijn installatie op 3 september 1952 moest hij in Luxemburg deelnemen aan een ministersconferentie van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal waar een principebesluit zou moeten vallen over de vraag of het heersen de Europese elan bekrond moest worden met een Europese Politieke Gemeenschap. De oprichting van zo'n overkoepelende instelling leek logisch om de Kolen- en Staalgemeenschap en de Defensie Gemeenschap een gezamenlijke constitutionele basis te geven.²⁰⁵

De versnelling die de Europese eenwording daardoor zou kunnen krijgen, beviel Beyens voorganger Stikker volstrekt niet. Deze vreesde dat de door Nederland zo gewenste economische integratie op de achtergrond zou raken. Verder was hij bang voor overhaastingen voor ongelukken die daaruit voort zouden kunnen komen, te meer omdat er volgens hem nog geen "belangen gemeenschap" tussen de deelnemende landen was gegroeid. Stikker was daarom tegen, en adviseerde nog kort voor zijn aftreden het kabinet niet mee te gaan met deze poging om de Europese samenwerking op een hoger plan te brengen.²⁰⁶

Beyen moest snel een standpunt bepalen in een zaak die hem nog niet geheel vertrouwd was²⁰⁷, maar waarop hij zich had voorgenomen zijn stempel te drukken. Een uitgelezen moment om de Europese eenheid intern onder de aandacht te brengen was de conferentie van Nederlandse ambassadeurs die direct na zijn aantreden in Den Haag plaats had, en die nog onder verantwoordelijkheid van zijn voorganger was georganiseerd. Als het Stikker erom te doen was geweest zijn beleid zo op eenvoudige wijze veilig te stellen, dan had hij buiten Beyen gerekend. Om het debat te verlevendigen had de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken twee tegenpolen uitgenodigd. Oud-minister van Economische Zaken Van den Brink bepleitte op Beyens verzoek het pro-Europese standpunt, terwijl oud-minister van Buitenlandse Zaken en toenmalig ambassadeur in Lissabon Van Kleffens juist de bezwaren naar voren bracht. Beyen prees de uiteenlopen de inleidingen van beide sprekers uitbundig, en zei tegen een ambassadeur die vond dat de minister het toch niet met zowel Van den Brink als met Van Kleffens eens kon zijn, dat hij ook gelijk had.²⁰⁸ Dit zorgde voor hilariteit, en het leek op spelerei zoals Beyen die graag beoefende.

Maar het was meer dan dat. Beyen was zeer serieus met het onderwerp bezig, zoals bleek toen hij op verzoek van ambassadeur Van Roijen zijn mening gaf over het actuele vraagstuk van de politieke eenheid in Europa. Volgens Beyen moesten politieke en economische integratie hand in hand gaan. Met economische integratie alléén kon

men er nooit komen, terwijl omgekeerd politieke integratie alléén volstrekt onaan-trekkelijk voor Nederland zou zijn. “Ik zie de tegenstelling tussen economische en politieke integratie niet zo scherp als zij gewoonlijk gesteld wordt. Ik zie ook niet dat het een onomstotelijke waarheid is, dat de economische en monetaire integratie aan politieke integratie moet voorafgaan”, aldus Beyen. Coördinatie van monetaire en economische politiek is immers niet een monetair-economisch maar ook een politiek vraagstuk, poneerde hij. Het “forceren” van een tijdsvolgorde in de economische politieke integratie was volgens hem daarom “een misverstand”. Hij stelde voor beide paarden voor de wagen te spannen om de economische eenheid over de hindernissen heen te brengen.²⁰⁹

Dit standpunt wekte bewondering. “Beyen bracht door zijn beantwoording de kwestie plotseling op een intellectueel niveau, waarop zij zich in de laatste maanden nooit meer had bewogen”, schreef een van de aanwezige hoge ambtenaren. Het was voor sommige ambassadeurs even slikken. Stikker was zelfs zich blijkbaar verontrust. Maar ook de naaste medewerkers van Beyen waren er plotseling van doordrongen dat andere tijden waren aangebroken.²¹⁰

Hoewel Beyen, net als Stikker, economische eenwording als onmisbare pijler van het Europese integratieproces beschouwde, en hij net als zijn voorganger voorstander was van een geleidelijke ontwikkeling in plaats van grote gebaren, koos hij een andere strategie: ideeën aandragen en meepreten in plaats van blokkeren en isolement. Beyen zag uitdagingen en mogelijkheden om het initiatief tot politieke eenwording om te buigen in Nederlandse richting. Hij was, anders dan Stikker, niet bang voor supranationale besluitvorming – want daar leek de Politieke Gemeenschap op uit te draaien. Dat was ook volgens hem de aangewezen weg voor de vele grensoverschrijdende problemen na een oorlog die uit nationalisme was voortgekomen. Wel zou ervoor gewaakt moeten worden dat de politieke eenwording niet werd gebruikt om de landen af te leiden van de in gang gezette functionele (Mitrany) integratie.

Het was een riskante zet: meegaan met een eigenlijk prematur gepoging tot overkoepelend politiek samen gaan dat zelfs op een federatie zou kunnen uitlopen, teneinde de Nederlandse economische inbreng een kans te geven. Het leverde zijn eerste strubbeling met Drees op, die dit te ver vond gaan, maar Beyen kreeg het kabinet op zijn lijn.²¹¹

Een paar dagen later bleek Beyen eveneens succes te boeken op de ministers conferentie in Luxemburg, waar hij zich “als een vis in het water” bewoog. Hij wist zich doelgericht en met “heel onorthodox optreden”²¹² zo te profileren dat hij voorzitter werd van de redactiecommissie die op basis van gedane voorstellen een resolutie moest formuleren. Zo had hij alle kans zijn ideeën opgenomen te krijgen.

In het ministersbesluit dat een ‘Assemblée ad hoc’ aan het werk zette om een verdrag voor een Europese Politieke Unie te ontwerpen, werd politieke eenwording nadrukkelijk gekoppeld aan gemeenschappelijke economische ontwikkeling. Na Beyens interventie luidde een van de overwegingen in de preambule van de resolutie:

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

“Conscient que la constitution d’une Communauté Politique Européenne de structure fédérale ou confédérale est liée à l’établissement de bases communes de développement économique et à une fusion des intérêts essentiels des Etats-Membres”.²¹³

Tijdens zijn *entrée en scène* als minister in Europa had Beyen op deze manier vastgelegd wat zijn diepste overtuiging op het punt van de Europese eenheid was: dat politiek en economie niet zonder elkaar konden. Politieke eenwording zonder economische integratie kon op den duur evenmin werken als economische integratie zonder politieke samenwerking.²¹⁴

Economie was voor hem in wezen een politieke zaak, en uit economische eenwording moest, wilde deze levensvatbaar zijn, politieke samenwerking voortkomen. Het was een les die hij als bankier in de jaren dertig had geleerd. De prille basis was gelegd voor wat later Beyens grootste Europese prestatie zou zijn: de Europese Economische Gemeenschap met de gemeenschappelijke, ‘interne’, markt. Hij zou zich, na dit intuïtieve begin in de herfst van 1952, met hartstocht in dit onderwerp vastbijten, en het als een “gelukkig toeval” beschouwen dat hij juist op dat moment, toen een nieuwe fase in de integratie van Europese landen zich aankondigde, het Europese toneel betrad.²¹⁵

GRONDSLAGEN

Beyen had in Luxemburg zijn punt gemaakt, maar daarmee was het wantrouwen jegens Nederland bij de andere landen die de weg naar Europese eenwording waren ingeslagen, nog niet verdwenen. Nederland was zeker niet plotseling voortrekker geworden. Beyen stond voor de taak het nog rudimentaire Nederlandse standpunt uit te werken en op de juiste momenten overtuigd naar voren te brengen. De gemeenschappelijke markt mocht niet uit het vizier raken. Voor deze Europese diplomatie was steun van het kabinet onmisbaar. Dat betekende strijd en blijven de druk op twee fronten – bij de andere Europese Vijf en in eigen huis.

Een korte periode van studie en verdieping brak aan. In een toespraak ter gelegenheid van de eerste *European Assembly of Political Youth* die Beyen eind oktober 1952 voor prins Bernhard bewerkte, overhielden hij nog de vragen. Moesten de samenwerking en eenwording leiden naar federatie of confederatie? In hoeverre moest nationale soevereiniteit worden beperkt? En welke methode moest worden gekozen om de Europese landen zo ver te krijgen?²¹⁶

Maar al snel kwamen de antwoorden. Half november voltooide Beyen de nota ‘Grondslagen voor het Nederlandse standpunt met betrekking tot het vraagstuk der Europese integratie’, die op 24 november in de ministerraad werd besproken. Hierin etaleerde hij een brede blik op het ‘waarom’ en het ‘hoe’ van Europese eenwording, en op de plaats van Nederland in dat proces.²¹⁷

Uitgangspunt was dat Nederland “[a]ls medearchitect en als bewoner van het huis der West-Europese beschaving [...] een levensbelang [heeft] bij de bescherming en verdere uitbouw daarvan”. De bescherming is nodig omdat het voortbestaan van West-Europa volgens Beyen van binnenuit werd bedreigd door “fascistische en commu-

nistische machten [die] het democratisch karakter van de politieke structuur der Westeuropese landen trachten te vernietigen". Het gevaar van buiten kwam van "de Sovjet-Unie en haar satellieten". De beste verdediging tegen "het virus van een totalitaire besmetting" lag, meende Beyen, in "economische en sociale gezondheid". Die eiste "behoud en geleidelijke verbetering van het levenspeil der bevolkingen bij een klimmend zielaantal. Zulks is slechts mogelijk bij een voortduren de verhoging van de productie der Westeuropese landen."²¹⁸

Dat betekende niet dat West-Europa de weg moest kiezen van de Verenigde Staten, waar een hoog productiepeil grote welvaart had gebracht. Dat was volgens Beyen de weerslag van "de Noord-Amerikaanse beschaving, die gestandaardiseerde materiële uitrusting op een zo hoog mogelijk niveau tot kenmerk heeft". En paternalistisch volgde: voor de Europese arbeider is de levenswijze van de gemiddelde Amerikaan "geen aantrekkelijk ideaal". De ze "eet veel, zonder te vragen naar verzorging en smaak, is goed maar uniform gekleed, heeft een goed huis, waarvoor hij de meubels per telefoon kan bestellen"²¹⁹, en er is in de Verenigde Staten naast de "ontegenzegbaar, grote en wijdverspreide welvaart [...] een ontstellende verkwisting op ieder gebied", schreef Beyen uit ervaring, en als een soort milieuactivist *avant la lettre*. Het was "zowel onmogelijk als onnodig voor West-Europa om Amerikaanse consumptie-methoden en eigenschappen na te streven". De Amerikaanse praktijk was bovendien "irrelevant" voor het doel dat hij voor ogen had: "het behouden en verhogen van sociale, economische welvaart in Europese zin."²²⁰

Hoe belangrijk militaire en politieke integratie ook was om zich tegen de bedreigingen te weer te stellen, voor de noodzakelijke "saamhorigheid" in Europa was economische eenheid en ontwikkeling geboden: "Wil men een werkelijk levend saamhorigheidsbewustzijn doen groeien zonder welke geen enkele integratie levensvatbaar is, dan moet men economische, militaire en politieke integratie zien als drie aspecten van een en hetzelfde probleem, dat van de Europese integratie."²²¹

In lijn met de theorie van Mi tran y onderschreepte Beyen dat die eenwording niet meteen moest beginnen met het "optrekken van een logisch opgezet staatkundig gebouw". Dat was "niet mogelijk en niet wenselijk", ook al "moge het juist zijn dat het uiteindelijke doel [...] een geconfedereerd of gefedereerd West-Europa is". De integratie zou volgens hem "gedurende vele jaren een geschakeerd beeld moeten vertonen van verschillende graden van samenwerking en soevereiniteitsoverdracht". Deze variëteit aan integratievormen had in Beyens ogen ook een opvoedkundig aspect: ze moest saamhorigheid bevorderen waarvan de Europese burger zich nog niet bewust was.²²²

Hoe moest aan zo'n eenwordingsproces vorm worden gegeven, zeker nu men al bij politieke eenwording was beland? En wat bleef Nederland nog over? Als Den Haag slechts zou blijven stellen dat het zonder economische integratie niet van politieke eenwording wilde weten, zou er geen akkoord te bereken zijn, verwachtte Beyen. De Nederlandse positie werd door de Europese partners toch al gezien als excuus om zich niet openlijk tegen politieke eenwording te hoeven verzetten. "Een positief en gemo-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen (midden) met Adenauer (links) en Hallstein.

tiveerd voorstel [...] is dus vereist”, concludeerde Beyen. Nederland zou bijvoorbeeld naar voren kunnen brengen dat het in het leven te roepen supranationaal orgaan voor de Europese Politieke Gemeenschap direct ook bevoegdheden krijgt over economische terreinen. Verder zou Nederland moeten bedenken dat er “aanstands” gestreefd moest worden naar een douane-unie, al moest men volgens Beyen niet proberen meteen alle handelsbelemmeringen in één klap uit te bannen. Dat zou “verspillen van energie zijn”.²²³ Teleurstellende ervaringen op dit terrein in OEEC- en Benelux-verband zullen Beyen tot voorzichtigheid en gematigdheid hebben aangezet.

Op het laatste punt drong in de ministerraad in het bijzonder minister J. Zijlstra (Economische Zaken) met succes aan op aanscherping. Waar Beyen aanvankelijk stelde dat de douane-unie “[h]et uiteindelijke doel” moest zijn, werd in de gewijzigde versie van de nota bepaald dat dit het eerste doel zou moeten vormen. Zijlstra wilde echter verder gaan. Volgens hem moest het einddoel “een economische unie” zijn, waarmee hij aangaaf ambiteuzere gedachten over Europese eenwording te hebben dan Beyen.²²⁴ Zijlstra’s perspectief beteken immers een forsere stap vooruit. Het ontbrak in Beyens oorspronkelijke nota en werd ook niet in de gewijzigde versie opgenomen. Maar het zal hem echter niet hebben aangezet, al zou het nog een paar maanden duren voordat hij Zijlstra’s zienswijze openlijk tot de zijne zou maken.

Voor de uitwerking van zijn nota wilde Beyen een kleine interdepartementale com-

missie instellen. Hij besloot “na enig innerlijk verzet” hier verantwoordelijkheid niet te delegeren, maar deze werkgroep “voorlopig zelf voor te zitten”. Andere ministeries toonden zo’n massale aandrang tot meepraten, dat de ze Adviescommissie voor Europese Integratie – beter bekend als de ‘Commissie-Beyen’ – omvangrijker werd dan de initiatiefnemers wisten. Hij verzettede zich echter niet tegen.²²⁵ Misschien dacht Beyen dat hij de ze ontluikende belangenstelling voor Europa in het Haagse ambtelijke apparaat, of deze nu gemeend of opportunistisch was, niet in de knop moest breken.

Hoe dan ook, ‘Europa’ leefde in Den Haag als angstvisioenen en als wenkend perspectief. Waar Beyen in het kabinet met Mansholt en Zijlstra als bondgenoten vooral streed tegen de argwaan die de aanzetten tot Europese eenheid opriepen, in de federalistisch ingestelde Tweede Kamer²²⁶ was hij degene die moest afremmen. In zijn eerste rede daar legde hij in december 1952 het parlement uit dat de geleidelijkheid die hij voorstond, niet werd ingegeven door gebrek aan idealisme. “Het idealisme ten aanzien van de vereniging van Europa is een van de beste dingen die wij de laatste jaren hebben zien opkomen, en het is juist dat zonder idealisme niets nieuws geschapen en geboren kan worden”, gaf hij toe. Maar het scheppen van “constructies die niet levensvatbaar of niet goed doordacht zijn” zal het “werkelijke grote doel” schaden, zo hield Beyen de in meerderheid Europa-enthousiaste Tweede-Kamerleden voor.²²⁷

Geen wonder dat de buitenlandsspecialisten, die vanuit hun uiteenlopende achtergrond de Europese Beweging vaak een warm hart toedroegen, Beyen lange tijd te voorzichtig vonden. Van hen mocht de weg naar politieke eenheid overtuigender bewandeld worden.²²⁸ De ze kritiek en de geestdrift in de Kamer tegen over Europese eenwording konden Beyens positie in het kabinet tegen over Eurosceptische collega’s alleen maar versterken.

Ook de burgers stonden in die tijd massaal achter Europa. Bij ‘proefreferenda’ die half december 1952 in Bolswarden Delft door onder meer de Nederlandse raad van de Europese beweging waren georganiseerd, sprak meer dan negentig procent van de kiesgerechtigden zich uit voor een hecht verenigd Europa met een Europese overheid en een Europese Grondwet. Dat gebeurde bij opkomsten die ondanks vrijwilligheid en ondanks bijzonder slecht weer ruim boven de 70 procent lagen.²²⁹ ‘Europa’ was in die tijd zeker geen project van de elite.

EUROPESE PARTNERS OVERTUIGEN

Nu Beyen zonder grote problemen voorlopig het kabinet aan zijn zijde had gekregen en de meerderheid van de Kamer zich in principe achter hem had opgesteld, kwam het erop aan de Europese partners te overtuigen – allereerst van de oprechtheid van de Nederlandse houding, en verder van de kracht van zijn argumenten. Hij was zich ervan bewust dat het uitvoeren van zijn politiek voor Europese integratie “niet zó vlot [zou] verlopen”.²³⁰ Om zijn collega’s in de andere vijf lidstaten van de Kolen- en Staalgemeenschap te informeren over zijn ideeën stuurde hij vanaf het ogenblik dat hij het fiat van de ministerraad had gekregen, hun zijn analyses en uitgewerkte voor-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

s tellen toe. Meestal gebeurde dit voorafgaande aan de ministersbijeenkomsten, wat efficiënt vergaderen stimuleerde. Bijkomend voordeel was dat de Nederlandse wensen en gedachten op tafel bleven en niet genegeerd konden worden. Deze actieve diplomatie bezorgde Beyens ambtelijke apparaat veel werk. Maar ook in de andere hoofdsteden had men de handen vol aan het beoordelen van zijn denkbeelden²³¹, die vanaf half december 1952 in hoog tempo in memoranda en brieven werden geformuleerd.

Beyens actie om de andere leden van de Europese 'Zes' direct te benaderen is niet los te zien van het voor Nederland onbevredigende verloop van de zogeheten Assemblée 'ad hoc', die in september van de Luxemburgse ministersconferentie de opdracht had gekregen binnen een halfjaar een ontwerpverdrag voor de Politieke Gemeenschap op te stellen. Hij vond met zijn verlangens op het punt van de economische eenwording naar zijn mening te weinig gehoor, en het lukte hem niet de Raad van Ministers sturend te laten optreden in de discussies binnen deze Assemblée, zoals op zijn aandrang in Luxemburg was afgesproken.²³² Vandaar dat Beyen al snel besloot het resultaat niet af te wachten. Op 11 december stuurde hij zijn collega's een brief met bijbehorend memorandum over de Nederlandse positie – alles in het Frans, zoals toen in het ontluikende Europa nog gebruikelijk was. Dit ging vergezeld van het verzoeken spoedig van gedachten over te wisselen.²³³

Namens zijn regering confronteerde Beyen zijn collega's met vier punten. Allereerst meende hij dat de lidstaten een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid zouden moeten dragen voor tijdelijke verselingen in de nationale economie die het gevolg zijn van voortgaande eenwording. Ten tweede stelde hij voor binnen een beperkte periode een Europese "Communauté tarifaire" (tariefgemeenschap), een douane-unie, in het leven te roepen, die de handelsbelemmeringen tussen de deelnemende landen geheel moest opheffen en een gemeenschappelijk buitentarief moest instellen. Verder vond hij dat zo veel mogelijk landen, waarbij hij ongetwijfeld aan Groot-Brittannië dacht, in staat moesten worden gezet aan de economische integratie mee te doen. Het was de gemeenschappelijke markt in de dop. En ten slotte maande hij zijn collega-bewindslieden vooral door te gaan met de voorbereiding van nieuwe supranationale organisaties, waarvoor al gedetailleerde studies waren verricht, met name op het gebied van landbouw.²³⁴

Beyen achtte de tijd nog niet rijp voor het inzetten van de douane-unie op de wijze waarop het kabinet (en in het bijzonder Zijlstra) dat graag had gezien – als minimumpositie – en leek vast te houden aan de lijn in zijn oorspronkelijke Grondslagennota, die op dat onderdeel terughoudender was.²³⁵ Hij trok zijn eigen plan en leek met het voorstel voor een tariefgemeenschap de methode van Mitrany toe te passen: geen grote stappen zonder voldoende draagvlak. Maar hoe voorzichtig het schrijven in dat opzicht ook was, in vergelijking met de resolutietekst van Luxemburg was het bijzonder concreet. Dat gold ook Beyens wens zo veel mogelijk landen bij de economische samenwerking te betrekken, wat natuurlijk vooral op Groot-Brittannië, maar ook op

andere Europese landen van de OEEC sloeg. Het memorandum was zeker niet vrijblijvend en evenmin was het zonder dreiging. Als er op de vier gemarkeerde punten geen vooruitgang op redelijke termijn in het vooruitzicht kon worden gesteld, zou Nederland zich niet aansluiten bij de voorgenomen Politieke Gemeenschap.²³⁶

Beyen was op nog een ander front actief om zijn Europees initiatief onder de aandacht te brengen: dat van de pers. Half januari 1953 waarschuwde hij in een fundamentele rede voor de in Den Haag geaccrediteerde buitenlandse pers dat er zonder een verenigd Europa geen hoop was voor de afzonderlijke Europese landen.

Zonder eenheid zou Europa zichzelf niet kunnen verdedigen, zou het niet volendoen de kunnen produceren om de levensstandaard van de burgers te verbeteren, en zou het gedoemd zijn slechts als overblijfsel uit het verleden voort te bestaan – op de been gehouden door Amerikaanse hulp. Europese eenwording betekende echter geen snelle ontwikkeling naar een Europese federatie, waar sommigen van droomden, hield hij de journalisten voor. De integratie van Europa moest een kwestie zijn van de vrije wil van de Europeanen. En onder de Europese burgers bestond nog geen “real desire” om van Europa een gefedereerde staat te maken, hoe groot het enthousiasme – vooral onder jongeren – ook was. Dit was in zijn ogen niet meer dan een scheut, zeker nog geen plant, laat staan een boom. Europese eenheid moest op een solide grondslag worden gebouwd, en dat kon door ontwikkeling van gemeenschapsgevoel tussen Europeanen en door stap voor stap Europese belangen te integreren. Hij was er niet bang voor dat het te langzaam zou gaan. Eerder vreesde hij het bouwen van een politieke façade zonder gebouerachter. De grote kunst was nationale regeringen zover te krijgen dat ze het ultieme belang van de gemeenschap van naties boven het onmiddellijke belang van hun eigen landen stelden. Daarvoor was een supranationale autoriteit nodig, waar onvermijdelijk politieke integratie uit zou voortkomen. Dit paste volgens Beyen in de wijdere historische ontwikkeling van internationale samenwerking die na de Eerste Wereldoorlog was begonnen en die in 1933 op de Economische en Monetaire Wereldconferentie zo dramatisch was onderbroken met het besluit van de regering-Roosevelt zich primair op de gezondmaking van de eigen economie te richten. Europa was deze ‘bovennationale’ weg nu ingeslagen, en Nederland zou daarin meegaan op voorwaarde dat de supranationale gemeenschap een duidelijke taak zou krijgen: de bevordering van economische integratie. Op basis daarvan kon de Europese eenwording volgens Beyen verder worden ontwikkeld.²³⁷

BEHOEDZAAM EN PRAGMATISCH

Het was – nog meer dan zijn Grondslagennota voor het kabinet – een beginselverklaring die de basis van zijn denken weergaf en zou blijven bepalen. De Nederlandse burger mocht blijken de proefreferenda van december klaar zijn voor het omarmen van een verregaande vorm van Europese eenheid, Beyen bleef praktisch. Nu wachtte het politieke handwerk om de ideeën te verwerkelijken.

Beyens memorandum van december sloeg niet in als een bom in de betrokken

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Europese hoofdsteden. Degeadreesden namen, met uitzondering van Frankrijk, een welwillende houding aan. In Bonn werd geconstateerd dat Beyen de koers van Stikker vaarwel had gezegd en dat hij er niet op uit was de Europese eenwording te belemmeren. Maar de vijf Europese partners wilden vooral meer weten voordat ze er gezamenlijk over zouden praten. Wat hielden de Nederlandse ideeën nu precies in? Die behoefte aan informatie bemoedigde Beyen en gaf hem de gelegenheid zijn plan verder vorm te geven en de aandacht vast te houden. Hij deed dit na overleg met de ministerraad in een 'persoonlijke uiteenzetting', wat het stuk minder zwaar maakte en het kabinet meer vrijheid van handelen bood.²³⁸ Behoedzaamheid en pragmatisme gingen, zoals vaak bij Beyen, hand in hand.

Het nieuwe stuk – dat half februari werd verstuurd, voorafgaande aan een bijeenkomst van de zes ministers van Buitenlandse Zaken in Rome – was opnieuw een uitdrukking van het haalbare, zoals Beyen dat zag, en dat was intussen meer dan wat het december-memorandum had voorgesteld. Er werd om concrete stappen gevraagd, en daarvan was het voor het eerst expliciet vermelden van de gemeenschappelijke markt als doel van de Politieke Gemeenschap niet de minste. Beyen had – hiertoe nog eens aangezet door Zijlstra en zijn departement – definitief zijn Europees kompas gevonden, en zou daar gedurende zijn hele ministerschap op vasten. De in december al bepleite tariefgemeenschap was bedoeld om die gemeenschappelijke markt dichterbij te brengen en moest alvast in het verdrag voor de Politieke Gemeenschap worden uitgewerkt, en Beyen droeg daarvoor enkele specifieke ideeën aan. Ze waren, schreef hij, een eerste aanzet en erop gericht een praktische methode te vinden die de gemeenschappelijke markt tot leven moest wekken.²³⁹

De Romeinse conferentie moest uitwijzen of Beyens benadering een kans maakte. Gunstig voor hem was dat zijn voorstellen hoog op de agenda stonden. Hij kreeg de gelegenheid als eerste het woord te voeren en de Nederlandse bedoelingen toe te lichten, en Beyen deed dit in dwingende bewoordingen. Politieke eenheid in Europa was niet denkbaar zonder solidariteit tussen de volken. Om die saamhorigheid te creëren was de instelling van een gemeenschappelijke markt onmisbaar. Deze zou immers het welvaartsniveau van de Europeanen verbeteren. En er was nog een reden die weg op te gaan: gemeenschappelijke actie op een breed economisch terrein zou Europa's kwetsbaarheid verminderen voor een depressie zoals die in de jaren dertig om zich heen had gegrepen. Voor het zo effectief mogelijk laten verlopen van deze samenwerking moest nationale bevoegdheid worden afgestaan aan een supranationaal werkende instelling. Samenwerking, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid op economisch én sociaal gebied, en supranationale autoriteit vormden volgens Beyen de basis van het Nederlandse plan. Net als in zijn memorandum van december verget hij niet te wijzen op de stok achter de deur: er kon geen sprake van zijn dat Nederland een verdrag voor een Europese Politieke Gemeenschap zou goedkeuren als op het punt van de economische integratie geen flinke vorderingen waren gemaakt.²⁴⁰

Beyens collega's Konrad Adenauer (die in die periode behalve bondskanselier te-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

vens minister van Buitenlandse Zaken was), Joseph Bech (Luxemburg), Georges Bidault (Frankrijk), Alcide De Gasperi (Italië) en Paul Van Zeeland (België) uitten zich positief over zijn ideeën, maar de mate van hun instemming liep nogal uiteen. Van Italiaanse en Belgische zijde was de bijval het overtuigendst. De Franse en Duitse bewindslieden waren gereserveerder. De weliswaar in economische samenwerking geïnteresseerde, maar voorzichtige Bidault vond het Nederlandse project voor meer vrijhandel in Europa te ambitieus, zo had hij Beyen voorgaande aan de Romeinse conferentie al gezegd. Hij wilde er zijn economisch kwakkelende land niet aan blootstellen. De negatieve effecten zouden te groot zijn, ook op sociaal terrein. En Frankrijk wilde zeker niet verder gaan op het pad van de supranationale samenwerking, zoals door Beyen juist noodzakelijk werd geacht. De Europese Politieke Gemeenschap was wat dat betreft al op het randje, omdat ze een bedding kon vormen voor de onafhankelijke buitenlandse politiek van Frankrijk en zijn mondiale rol. Europese eenheid mocht niet ten koste van Frankrijk gaan, zo was het gevoel in Parijs. In Bonn lag dat anders. Daar stond men open voor een brede economische integratie zoals door Beyen voorgestaan. Maar voor Adenauer draaide alles om politieke eenwording; die mocht geen schade lijden. Verder hadden de Duitsers er geen behoefte aan de Fransen uit te dagen. Bidault en Adenauer vreesden bovenal dat Beyens plan voor economische integratie en het opheffen van een tariefgemeenschap in het verdrag voor een Europese Politieke Gemeenschap de toch al moeilijke ratificatie in hun parlementen van de door beiden zo gewenste Europese Defensie Gemeenschap in gevaar zou kunnen brengen. Het ging om grote belangen. Frankrijk hoopte met het binden van een nieuw Duits leger in een Europese organisatie de Duitse dreiging voorgoed te bezweren, en voor Duitsland stond het einde van de bezetting en herstel van zijn soevereiniteit op het spel. De ministers besloten – op voorstel van Adenauer²⁴¹ – deskundigen aan het werk te zetten om het Nederlandse plan te bestuderen. Er was dus belangstelling “maar ook niet veel meer dan dat”, memoreerde Beyen later.²⁴²

DEBAT ALOM

Dat was een te bescheiden vaststelling. Beyens voorstellen hadden niet alleen in de direct betrokken Europese hoofdsteden, maar eveneens in Londen en Washington iets losgemaakt. En wat belangrijker was: er werd hevig over gedebatteerd. Beyens memorandum had er bijvoorbeeld in Bonn voor gezorgd dat behalve het ministerie van Buitenlandse Zaken ook een groot aantal andere departementen zich intensiever met Europese eenwording gingen bezighouden. Voor Beyen was vooral de houding van de Duitse bewindsmann van Economische Zaken, Ludwig Erhard, interessant. Deze was bijzonder actief in het ontwikkelen van een visie op economische samenwerking in Europa. Hij hanteerde daarbij een soortgelijke uitleg van ‘functionele integratie’ als Beyen: in plaats van een rijfstakmatige aanpak pleitte ook Erhard voor een economische gemeenschap die verregaande supranationale bevoegdheden zou bezitten. De Duitse minister wilde hier echter nadrukkelijk convertibiliteit van valuta bij betrek-

ken.²⁴³ Beyen had hier wel oren naar, maar hij wist ook dat, anders dan op handel gebied, het terrein van de monetaire financiële politiek vooral snog moeilijk supranationaal te beheren was.²⁴⁴ Erhards visie ging ook wat de deelnemende landen betreft verder dan die van Beyen. De Duitse minister zag de economische gemeenschap zich bij voorkeur uitstrekken over een veel groter aantal landen dan de zes van de Kolen- en Staalgemeenschap, en verwachtte veel van de OEEC. Beyen had er pragmatisch voor gekozen klein te beginnen. Maar uitbreiding met andere gelijkgestemde landen paste nadrukkelijk in zijn opzet.

Ook in het instabiele Parijs van de Vierde Republiek was er belangstelling voor Beyens Europese ideeën – ondanks de obsessie met de koloniale oorlog in Indo-China, waar Frankrijk voor zijn rol in de wereld vocht, en de angst voor een Duitse wederopstanding die de publieke opinie beheerste. De Nederlandse ambassadeur, C.G.W.H. baron van Boetzelaer, en zijn medewerkers werden begin 1953 in beslag genomen door de vele verzoeken om nadere informatie over de economische eenwording waar Beyen zijn zinnen op had gezet. Om de informatie in goede banen te leiden, stelde de ambassadeur onder andere voor de Franse en internationale pers in Parijs speciaal over de Nederlandse politiek te informeren.²⁴⁵ Door de onzekere politieke situatie in Frankrijk, die zich uitte in een snelle opvolging van kabinetten, leunde Beyen voor zijn beoordeling van de kansen die zijn voorstellen in Parijs konden hebben, sterk op de ambassade. Van Boetzelaer en zijn staf viel daarvoor later extra waardering ten deel.²⁴⁶

In Londen had Beyens plan tot gevolg dat de Britse regering zich na de afwijzing van deelneming aan de Kolen- en Staalgemeenschap opnieuw moest afvragen hoe ze zich tegenover Europese eenwording zou opstellen. Dat gold te meer nu Beyen blijkens zijn memorandum van december zoveel mogelijk Europese landen bij de gemeenschappelijke markt wilde betrekken. Weer bleek Groot-Brittannië niet bereid de stap naar aansluiting bij 'het continent' te zetten. Niet alleen het idee van de eigen soevereine machtspositie, inclusief de banden met het Gemenebest, stond dit in de weg, maar ook de overtuiging dat Beyens initiatief voor vrijhandelen economische eenwording te weinig landen omvatte. Volgens de Britten zou een Europese gemeenschappelijke markt een protectionistisch handelsblok opleveren en daardoor zeker niet in het belang van Nederland zijn. Verlanging van de tarieven zou zich over de belangrijkste handelsdrijven de landen op de wereld moeten uitstrekken, dus op z'n minst een transatlantische omvang moeten hebben.²⁴⁷ Het was een klassieke botsing tussen Beyens functionele internationale samenwerking en de door hem prematuur geachte 'één-wereld-benadering'.

STOORZENDER STIKKER

Bij het uitdragen van zijn ideeën in Londen was Beyengehandicapt doordat ambassadeur Stikker zich in memo's aan het departement in toenemende mate kritisch toonde over het Europese beleid van zijn opvolger. De ambassadeur dreigde zo'n stoor-

zen der te worden dat Beyen hem om opheldering verzocht. Stikker schreef terug “s omber gestemd” te zijn over de continentale integratieplannen. Nederland moest volgens hem, “zo mogelijk tezamen met België of de Oslo-landen”, aansluiting zoeken bij Groot-Brittannië, en hij vond het gevaarlijk “in deze omstandigheden en op dit tijdstip” op te treden “als voortrekker en pleitbezorger” van een verdergaande integratie van de zes landen van de Kolen- en Staalgemeenschap. Hij bleek ook weinig fiducia te hebben in de Europese Defensie Gemeenschap, die naar zijn mening op een impasse afkoerste. Nadenken over een andere manier om Duitsland bij de verdediging van Europa te betrekken, was dan ook dringend geboden. En ten slotte waarschuwde hij voor de “zwakte en voosheid” van Frankrijk.²⁴⁸

Het was van Stikkers kant een achterhoedegevecht om zijn gedachtegoed, waarin een nauwe band met Groot-Brittannië prioriteit had, nog enigszins intact te laten. Maar Beyen gaf geen krimp. Hij antwoordde dat hij van “enige vaste punten” moest uitgaan, waaraan niets meer te wijzigen viel. Zo was Nederland met de toetreding tot de Kolen- en Staalgemeenschap en door het ondertekenen van het verdrag voor de Europese Defensie Gemeenschap “definitief binnengetreden in de groep van landen welke erkent dat er voor de inschakeling van Duitsland en voor een groeiende en noodzakelijke samenwerking in Europa geen andere oplossing bestaat dan de supranationale oplossing”. Het “point of no return” was gepasseerd. Politieke samenwerking vloeide onafwendbaar voort uit het Defensieverdrag en was volgens Beyen bovendien “noodzakelijk”. Wel moest deze gepaardgaan met concrete aanzetten tot economische samenwerking, zoals ook de vorige regering (met Stikker) al had aangegeven. Een andere politiek van Nederland was derhalve niet mogelijk.²⁴⁹

Pikant was dat Beyen, in overleg met Stikker, besloot de correspondentie over hun disputates te verspreiden onder de ambassadeurs in Washington, Brussel, Luxemburg, Parijs en Bonn, omdat dit nuttig zou zijn “voor een verheldering van het Nederlandse standpunt ten aanzien van de integratie”.²⁵⁰ Het voordeel voor Beyen was dat zijn ‘apparaat’ nu tot op de voor het Europese beleid relevante buitenposten wist hoe de vlag erbij hing. Stikker had hem uitgedaagd en was tot de orde geroepen. De ambassadeur bleef voor Beyen echter een probleemgeval. Stikker volhardde in zijn kritiek, en hij liet zich er niet van weerhouden die in vertrouwelijke gesprekken te uiten. Beyen ging er in augustus 1953 dan ook van uit dat de ambassade in Londen voor het naar voren brengen van zijn plan van weinig betekenis zou zijn.²⁵¹ Maar Beyens naaste medewerkers, die zijn beleid wel loyaal uitvoerden, ook al deden ze niet allen zijn overtuiging over de weg van de Europese eenwording wisten eens te meer dat het hun vaak speelse en ongrijpbare baas ernst was.²⁵²

Anders dan Groot-Brittannië kon de belangrijkste transatlantische partner, de Verenigde Staten, zich goed vinden in Beyens Europees beleid. Het idee dat politieke eenwording gepaard moest gaan met economische integratie sprak Washington aan. Minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles was verheugd over Beyens optreden in Rome en zegde in een gesprek met minister Luns toe het Nederlandse initia-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen (links) met Stikker.

tief zonodig te zullen ondersteunen.²⁵³ De Amerikanen wisten wat ze aan Beyen hadden ondanks zijn kritiek op de Amerikaanse ‘way of life’ en zijn reserves tegenover de Amerikaanse politiek in verleden en heden. Volgens een ambassade rapport over Nederland was Beyen “friendly with the United States”, maar “primarily ‘European’ in his outlook”.²⁵⁴ En daar viel in het op Europese eenheid gerichte Washington van die tijd mee te leven. Er was aan Amerikaanse kant eigenlijk maar één voorbehoud: Beyens activiteiten moesten de ratificering van het verdrag voor de Europese Defensie Gemeenschap niet in gevaar brengen. Dat voorzag in inbedding van Duitse troepen in een gezamenlijke Europese defensie, wat in die Koude-Oorlogperiode het hoogste Europese doel voor de Verenigde Staten was.²⁵⁵ Verdediging van West-Europa zonder Duitse deelname werd onmogelijk geacht, en afzonderlijke herwapening van Duitsland was – met name in Parijs, maar ook in andere Europese hoofdsteden – politiek onhaalbaar. Vandaar het belang van de Defensie Gemeenschap als praktisch begaanbare weg.

Van speciale betekenis voor de levensvatbaarheid van het plan-Beyen was de ontvangst ervan door het bedrijfsleven. Dat moest immers van een gemeenschappelijke markt profiteren. De minister wist zich hier gesteund door zijn vroegere companen bij Philips en Unilever. Vooral Philips-directeur H.F. van Walsem, die Nederland vertegenwoordigde in de top van de Internationale Kamer van Koophandel in Parijs, was van grote waarde. De vier Nederlandse werkgeversverbonden die het land toen telde,

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

schaarden zich in mei 1953 achter Beyens voorstel voor een Europese douane-unie. En de toenmalige vier multinationale ondernemingen (A.K.U., Philips, Shell en Unilever), die snakten naar vrijer handelsverkeer, besloten Beyens voorstellen in de Economische Liga voor Europese Samenwerking en de Internationale Kamer van Koophandel aan de orde te stellen.²⁵⁶ Dat gebeurde met succes – tekenend voor de nauwe relatie tussen overheid en bedrijfsleven in het Nederland van die dagen – in voortdurende afstemming met Beyen.²⁵⁷ De Internationale Kamer nam na uitvoerige discussies begin juli 1954 een verklaring aan over ‘De economische eenmaking van West-Europa’, die volledig het plan-Beyen weerspiegelde.²⁵⁸ Geen wonder dat Beyen zeer te spreken was over de steun van de werkgevers.²⁵⁹

IMPASSE

Beyen had bereikt dat economische samenwerking een vast ingrediënt was geworden in het binnenlandse en buitenlandse discours over eenheid in Europa en dat het onderwerp steeds terug zou komen in Europese ministeriële vergaderingen. De conferentie van Rome had wat dat laatste betreft “een bruggehoofd gegeven”²⁶⁰, maar nog geen zekerheid. Stap voor stap probeerde Beyen zijn partners in het Europese project zich aan zijn voorstellen te laten committeren, en die weg van geleidelijkheid leek resultaat op te leveren. Wat was begonnen als een infiltratiepoging om een resolutie om te buigen en niet te hoeven afhaken, was uitgelopen op een weloverwogen koerscorrectie van de Europese eenwording en een duidelijk herprofilering van Nederland in de Europese karavaan. Beyen was op dit voor hem nieuwe diplomatieke terrein in korte tijd een ‘interlocuteur valable’ geworden.

Dat betekende niet dat voortaan alles op rolletjes liep. Zowel binnenlands – in het kabinet – als met zijn Europese collega’s voerde Beyen een blijvend en taai gevecht. In eigen land kostte het hem vooral moeite Drees aan zijn kant te houden. Dat bleek in het bijzonder kort nadat de Assemblée ‘ad hoc’ in maart 1953 tijdens een ministeriële vergadering in Straatsburg haar ontwerpverdrag voor een Europese Politieke Gemeenschap had gepresenteerd en de hoofdsteden twee maanden kregen om zich hierover een oordeel te vormen, voordat de ministers elkaar weer zouden treffen. Het ging om de basisbeginselen, een grondwet²⁶¹, voor een supranationaal getinte Europese gemeenschap. De Nederlandse wensen waren daar slechts ten dele in opgenomen. Weliswaar was de vorming van een gemeenschappelijke markt als middel tot verdere economische ontwikkeling vermeld, maar uitzicht op een spoedige totstandkoming van de zo gewenste douane-unie en het nemen van andere concrete maatregelen was er niet.²⁶² Daar kwam nog bij dat het document voorzag in directe verkiezingen voor het voorzitterparlement, terwijl het kabinet, inclusief Beyen²⁶³, de tijd daar nog lang niet rijp voor achtte. Maar Beyen wilde het ontwerpverdrag zeker niet naast zich neerleggen, maar het behandelend als een “working paper”, waarover op ministersniveau verder gepraat zou moeten worden.²⁶⁴

Onder aanvoering van de minister-president toonde een groot deel van het kabi-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

net zich echter zo sceptisch over de nu wel erg tastbare verdere eenwording van de zes landen van de Kolen- en Staalgemeenschap en werden zodanig teruggetrokken de bewegingen gemaakt, dat Beyen zijn collega's eraan moest herinneren dat die houding ongepast was. Dan had men zich in het begin anders tegenover het door hem voorgestane beleid moeten opstellen. Nu waren er bij de vijf andere regeringen verwachtingen gewekt. Afremmen zou op een begrip stuiten, wat niet in het belang van Nederland was. Beyen liet zich het initiatief niet uit handen slaan. En hij kreeg ten slotte van het kabinet de ruimte zijn beleid voort te zetten. Drees liet echter aantekenen te zullen aftreden als het eindresultaat naar zijn mening onvoldoende in het belang van Nederland was.²⁶⁵

Beyen hield ook tegen over de andere Europese spelers taai – op het drammerige af – vast aan de door hem voorgestane Nederlandse stellingname. Voorafgaande aan de volgen de ministeriële ontmoeting, half mei in Parijs, stuurde hij zijn collega's op nieuw een brief met bijbehorend memorandum toe. Daarin drong hij erop aan de ontwikkeling van de economische eenwording voortvarend aan te pakken en dit – anders dan in het ontwerpverdrag was gebeurd – gedetailleerd in de tekst van het verdrag te laten uitkomen.²⁶⁶

De Parijse vergadering besloot overeenkomstig een eerdere suggestie van Beyen om in Rome een regeringsconferentie van de zes landen over het ontwerpverdrag te houden²⁶⁷, wat hem de meeste ruimte bood zijn wensen alsnog in de definitieve overeenkomst opgenomen te krijgen. Om de ernst van de Nederlandse bedoelingen te onderstrepen en de druk op de ketel te houden, stuurde Beyen in de aanloop naar deze zogeheten intergouvernementele conferentie drie naaste ambtelijke medewerkers – E.H. van der Beugel, directeur-generaal voor Economische en Militaire Hulpprogramma, H.F. Eschauzier, directeur-generaal Politieke Zaken, en J. Linthorst Homan, directeur Europese Integratie in het directoraat-generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen van het ministerie van Economische Zaken – op rondreis langs de hoofdsteden van de Europese partners om de reacties op het Nederlandse memorandum te peilen.²⁶⁸

Ook prins Bernhard werd ingezet. Tijdens een rede over Europese integratie voor een club van jonge diplomaten in Den Haag echoede de prins zozeer Beyens standpunt over het belang van economische eenheid, dat de West-Duitse ambassade, vermoedelijk niet ten onrechte, de hand van Buitenlandse Zaken bespeurde.²⁶⁹

In de daaropvolgende onderhandelingen werd het Nederlandse standpunt op beliste wijze neergezet, maar ze brachten concrete economische samenwerking niet dichterbij. Voor een gemeenschappelijke markt wilde Frankrijk geen millimeter soevereiniteit opgeven. Beyen was zich hiervan bewust toen hij in de herfst van 1953 als gastheer moest optreden voor de ministersconferentie van de Kolen- en Staalgemeenschap. Vooroverleg met zijn collega's had duidelijk gemaakt dat ook op deze bijeenkomst geen overeenstemming op economisch terrein zou worden bereikt.²⁷⁰

Hij stond dan ook voor de laatste opgave de conferentie, die eind november in Den

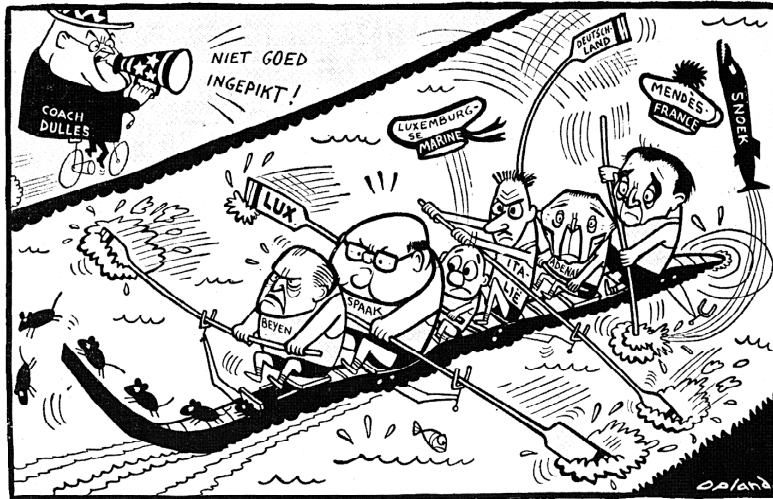
Haag zou worden gehouden, niet met een nietszeggend communiqué te laten eindigen. Na nieuw getouwtrek in het kabinet – waar opnieuw enerzijds premier Drees het been stijf wilde houden en geen concessies wilde doen op andere, met name institutionele punten voordat een overeenkomst op het economisch vlak in zicht was, en minister Mansholt anderzijds voorpleitte in te binden en zich niet blind te staren op een douane-unie, omdat anders de voortgang van de Europese eenheid zou worden opgehouden²⁷¹ – kreeg Beyen voldoende ruimte om zijn onderhandelingen zowel met soepelheid als met vastberadenheid te voeren.

De soepelheid uitte zich in zijn bereidheid het Nederlandse verzet tegen directe verkiezingen van een Europese volksvertegenwoordiging – een kwestie waarin Nederland alleen stond – op te geven.²⁷² Deze inschikkelijkheid was een tactische terugtocht, bedoeld om zicht te houden op het bereiken van de harde politiek-economische doelen, waarvoor hij zijn Europese collega's nog niet had gewonnen: eendouane-unie binnen tien, in het uiterste geval vijftien jaar²⁷³, uitlopend op een gemeenschappelijke markt, en een in beginsel supranationale besluitvorming. Aan deze kern van het Nederlandse Europese beleid kon niet worden getornd, en daar bleef Beyen vastberaden. Hij had van tevoren al besloten zich niet zomaar neer te leggen bij het gebrek aan overeenstemming op dit voor Nederland zo cruciale onderwerp, en hij wist van de andere ministers unaniem de verzekering los te krijgen dat ze nog steeds een breed opgezet te Europese gemeenschap op basis van de door hem herschreven Luxemburgse resolutie van september 1952 nastreefden. Dat maakte de weg vrij voor een andere troef. Om de vaart er toch in te houden en het onderwerp niet te laten wegzakken, stelde Beyen voor de nog openstaande vragen te laten bestuderen door een commissie van deskundigen. Deze zou in Parijs bijeen komen. Zijn collega's stemden daarmee in, al liet het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken al snel een bericht uitgaan weinig heil in deze operatie te zien. Het omgekeerde zou Beyen pas echt hebben verbaasd. Hij wist maar al te goed dat meer overdracht van soevereiniteit op economisch gebied dan bij de Kolen- en Staalgemeenschap was afgesproken, voor de 'Quai d'Orsay' niet aan de orde kon zijn. Beyens ideeën over economische integratie werden daar niet voor niets afgedaan als buitensporig.²⁷⁴

Die houding van het door dekolonisatieperiodes inbeslaggenomen Parijs kwam Beyen niet eens zo slecht uit. Zijn strategie was niet alleen gericht op het winnen van tijd, maar ook op het isoleren van Frankrijk als felste tegenstander van zijn plan voor Europa. Daar leek nu alle gelegenheid voor te zijn. Bovendien zou Nederland begin 1954 als voorzitter van de ministerraad van de Kolen- en Staalgemeenschap zijn stempel op de Parijse studieconferentie kunnen drukken door het benoemen van de leiders van de werkgroepen.²⁷⁵ In elk geval was de Haagse conferentie zo verlopen dat Beyen zijn opgebouwde coöperatieve imago had behouden en dat toch zijn zaak rechtsovereind was blijven staan. En dat was, gezien de omstandigheden, geen slecht resultaat.

Toch had Beyen er behoefte aan zijn handelwijze te verduidelijken. De indruk kon

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Spotprent van Opland uit 1954 van het verdeelde Europa.

immers ontstaan dat de vaart eruit was en dat zijn plan geen kans meer maakte. Die verheldering gaf hij kort daarop in de Tweede Kamer bij de begrotingsbehandeling voor Buitenlandse Zaken.²⁷⁶ Hij ging daar zo diep op de Europese verwickelingen in en legde de parlementariërs nog eens zo uitgebreid uit waar het om ging, dat zijn optreden ook in het buitenland opviel.²⁷⁷

Beyen wilde in de Kamer twee dingen duidelijk vaststellen: hij had – anders dan werd beweerd – op de Haagse conferentie op geen moment de bereidheid getoond de principiële Nederlandse wensen op het terrein van economische samenwerking en supranationaal bestuur in te leveren, en het overstag gaan op het “ernstige doch niet principiële” punt van de directe verkiezingen was niet “zonder slag of stoot” gebeurd, maar na een gevecht van een jaar.²⁷⁸

Beyen overtuigde niet iedereen. In de Nederlandse publieke opinie waren na de Haagse ministersconferentie en de daarop volgende verdediging door Beyen van zijn beleid in de Kamer intussen geluiden te horen die er, drastischer nog dan Mansholt eerder deed, voor pleitten minder hoog te grijpen en het plan-Beyen maar op te geven om de Europese eenheid nog een kans te geven.²⁷⁹

De zedering was niet aan Beyen besteed. Hij dacht op de lange termijn. Dat andere landen zich mogelijk niet zouden kunnen vinden in “ons uiterst mild systeem”, kon volgens hem “nooit aanleiding zijn principes, die voor zeer lange tijd, misschien voor een eeuw, moeten gelden, overboord te gooien”, had hij in de Kamer gezegd.²⁸⁰

Dat had onwrikbaar en verbeterd geklonken, en zo was het ook bedoeld.

GOEDE WIL WAS NIET GENOEG

Misschien juist omdat Beyen een vast doel voor ogen had en het hem ernst was, wilde hij zijn goede wil en die van Nederland nadrukkelijk tonen. Dat gebeurde op niet mis te verstane wijze toen het Nederlandse parlement eind januari 1954 als eerste het verdrag voor de Europese Defensie Gemeenschap had geratificeerd.

Het ratificeren was geen geringe prestatie voor Beyen gezien de reserves in het kabinet, in het bijzonder van Drees. Het was niet voor niets geweest dat de vorige regering onder Drees' leiding het verdrag eind mei 1952 tegen heug en meug had getekend. Ook in het parlement ging het overigens niet van een leien dakje. De Kamer nam een amendement aan waarin vooraan de parlementaire goedkeuring werd bedongen voor iedere verplichting die op grond van het Europese defensieverdrag werd aangegaan. Beyen had bovendien moeite om de vermoedens in de Kamer weg te nemen dat de Verenigde Staten Nederland onder druk hadden gezet.²⁸¹

Het ratificeren was niet in de laatste plaats een gebaar jegens Washington. Daar werd men steeds meer geruster dat het vasthouden van Nederland aan zijn economische doelstellingen een extra aanleiding kon worden voor het Franse parlement om de Defensie Gemeenschap niet te aanvaarden. De verlangens van Beyen voor vrijhandel en supranationaliteit konden de aan nationaliteit, soevereiniteit en economische afscherming hechtende Franse afgevaardigden immers wel eens extra kop schuw maken tegenover verdere Europese integratie, inclusief de door Amerika zo gewenste Europese militaire samenwerking. Door snel te ratificeren en van deze goedkeuring geen ruilobject te maken, en zo een bewijs te leveren van de oprechtheid van de Nederlandse bedoelingen, hoopte Den Haag de Amerikanen moreel aan zich te verplichten de diplomatieke druk naar Parijs af te leiden. Dit zou Nederland moeten vrijwaren van concessies op het terrein van de economische integratie.²⁸²

Deze strategie bracht het gewenste resultaat niet dichterbij, al lag dat niet aan de strategie. Weliswaar groeide er begin 1954 op de Parijse studieconferentie meer overeenstemming tussen deskundigen van Nederland, Duitsland, Italië, België en Luxemburg over het plan-Beyen, en kwam Frankrijk, zoals door Den Haag bedoeld, duidelijker in een positie van isolement, dus van zwakte, terecht. Maar de doorgaande ministeriële besprekingen over een statuut voor een Europese Politieke Gemeenschap werden inmiddels zo beïnvloed door de onzekerheid of het Franse parlement het verdrag voor de Europese Defensie Gemeenschap wel zou ratificeren en daaruit voortkomende pogingen om Parijs tegemoet te komen, dat de economische kwesties op de achtergrond raakten.²⁸³ Zonder Franse goedkeuring van de Defensie Gemeenschap zou immers de grond aan alle verdere eenheidsinspanningen voorlopig ontvallen.

De bezorgdheid over de Franse houding hield verband met de wankelopolitieke situatie in Parijs. Deze culmineerde na de militaire nederlaag van begin mei 1954 in Indo-China (Dien Bien Phu) in een kabinetscrisis, die de Radicaal Pierre Mendès

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

France als premier aan de macht bracht. Deze werd als vernieuwer begroet, en in Frankrijk bestonden hoge verwachtingen dat hij een einde zou maken aan de chaotische binnen- en buitenlandse situatie waarin het land zich bevond.

Beyen ken de Mendès France uit de oorlogseriode in Londen, waarh een beiden waren uitgeweken, en verder had hij de Fransman meegemaakt in de zomer van 1944 in Bretton Woods en na de oorlog in Washington bij Wereldbank en IMF, waar ze in een gelijksoortige positie hadden verkeerd. Deze raakvlakken in de carrières van beiden en het gelijk tijdig elanddu rige verblif in het buitenland hadden geen warme band gesmeed. Ze leken elkaar eerder af te stoten. Nu kwamen beiden lij n recht tegen over elkaar te staan in een verbeterd eindspel. Dat zou erop uitlopen dat iedereen met lege handen achterbleef.

Pas nadat hij een wapenstilstand in Indo-China had weten te bereiken, richtte Mendès-France, die ook minister van Buitenlandse Zaken was, het vizier op Europa en het slepen de probleem van de Franse ratificatie van de Europese Defensie Gemeenschap. Die bewuste vertraging kon als slecht voorteken worden beschouwd, zoals er meer slechte voorteken waren. Zo was voorafgaande aan de beslissende ministersbijeenkomst die uiteindelijk half augustus in Brussel zou worden gehouden en waarvoor met name de Beneluxlanden zich sterk hadden gemaakt²⁸⁴, al duidelijk geworden dat Mendès France het verdrag voor de Defensie Gemeenschap op essentiële onderdelen wilde uitkleden.

Dat gold onder meer de voor Den Haag zo essentiële supranationale besluitvorming. De voors tellen van Parijs waren in Nederlandse ogen verder discriminerend tegenover Duitsland, en ze zouden de Franse industrie bevoordelen. Beyen had er in de ministerraad al volkomen afwijzend op gereageerd en een onaanvaardbaar laten klinken.²⁸⁵ Ook de Franse ambassadeur in Den Haag, J.-P. Garnier, kreeg Beyens ongenoegen ingepeperd. Garnier meldde Mendès France dat er op dit punt bij de Nederlandse minister zelfs sprake was van een “hostilité foncière”. Eigenlijk zag Beyen het nut van de conferentie in Brussel niet in, maar het was volgens hem niet aan Nederland het initiatief te nemen de zaak dan maar af te blazen. Samen met zijn Benelux-partners Spaak en Bech had hij die zomer immers aangedrongen op zo’n ontmoeting met Mendès France.²⁸⁶

Als definitief kwaadom en kwam kort na de opening van het Brusselse condaaf waarop Mendès France zijn Europese ideeën zou onthullen, het overlijdensbericht van de Italiaanse staatsman en stimulator van een Europese Politieke Gemeenschap, Alcide de Gasperi. Voorzitter Paul-Henri Spaak, die Van Zeeland was opgevolgd als Belgisch minister van Buitenlandse Zaken, kon zijn collega’s nog zo bezwerend op het hart drukken niet bijgelovig te zijn en de dood van de grote Italiaanse Europeaan niet op te vatten als voorbode van een slecht resultaat van hun ontmoeting²⁸⁷, het mocht niet baten.

De conferentie kwam na een emotionele presentatie van Mendès France, waarin deze onverbloemd begrip vroeg voor de lastige situatie waarin hij zich tegenover zijn

parlement bevond en concessies verlangde, al snel in een impasse terecht. De eerste die reageerde was Beyen, en hij zet te de toon: Mendès France onderschatte zijn collega's als hij meende dat dezen zich geen rekening gaven van de verhoudingen in de Franse Assemblée. De geest van samenwerking die de rede van Mendès France had geïndemd, was volledig in tegenspraak met zijn voorstellen. Beyen handhaafde dan ook zijn 'on-aanvaardbaar'. Een Europa dat geen gemeenschappelijke verantwoordelijkheid wilde dragen en discriminerend te werk ging – en dat zou volgens hem het resultaat zijn als Mendès France zijn zin kreeg – was niet het Europa dat hij in het Nederlandse parlement had verdedigd. Hij zou het povere resultaat trouwens niet in de Tweede Kamer willen verdedigen. Juist de gemeenschappelijke bevoegdheid had Nederland, dat traditioneel nooit gunstig had gestaan tegenover een continuïteitsblok, over de streep getrokken. Mendès France noteerde dat Beyen van alle collega's veruit het bitertst was geweest. Beyens toon was zo scherp dat Spaak er in zijn memoires nog hoofdschuddend over schreef. Beyen was soms te hard, zeker op ondergeschikte punten, meende hij. Maar bij zijn collega's Adenauer, Bech en de nieuwe Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, A. Piccioni, oogstte Beyen steun. Verbazing en onbegrip over de houding van Mendès France hadden de overhand, zeker toen deze niet inging op tegemoetkomingen en de voors tell en van voorzitter Spaak. Beyen vond hem op zijn beurt hier en daar weer te toeschietelijk.²⁸⁸

De Brusselse bijeenkomst werd een dramatisch echec, dat Beyen zich persoonlijk zeer aantrok. Zijn naaste adviseur Van der Beugel, die hem op de Brusselse conferentie en daarna tijdens de avondlijke autorit terug naar Den Haag meemaakte, kan zich niet herinneren ooit een minister in functie zo uit zijn doen te hebben gezien: "Hij was van de kaart."²⁸⁹ Beyen kon niet vaststellen wat er was gebeurd; woedend was hij op Mendès France. "Hij had op dat moment Mendès France met liefde eigenhandig vermoord", schreef Van der Beugel²⁹⁰.

De persoonlijke afkeer die zich daaruit verder ontwikkelde, en die vermoedelijk wederzijds was, was een publiek geheim in het diplomatieke circuit.²⁹¹ Volgens Zijlstra heeft Beyen Mendès France wegens diens rol in Brussel "blijvend en ten diepste gehaat".²⁹² Beyens minachting ten uitspraak over de Fransman: "Iedere keer dat ik met die tapijtenjood moet onderhandelen, hou ik mijn handen op mijn zak"²⁹³, die na de mislukking in Brussel is opgetekend, kan in dat licht worden geplaatst.

Eind augustus viel het doek voor de Europese Defensie Gemeenschap, toen het Franse parlement dit Europese project niet in behandeling wilde nemen. Triomferende afgevaardigden begroetten het besluit uitdagend met het zingen van de 'Marseillaise'. Zo was onder Mendès France niet alleen het Europese bouwproces geblokkeerd dat door zijn landgenoten Monnet en Schuman in gang was gezet. Ook waren de ambities van Nederland en Beyen, die tot het laatst – tegen beter weten in – had gehoopt dat Mendès France zich alsnog achter het verdrag zou opstellen en het krachtig in de Assemblée zou verdedigen,²⁹⁴ een halt toegeroepen. Van een supranationale politieke, laat staan economische, gemeenschap kon nu ook geen sprake meer zijn.²⁹⁵

De Franse oud-premier René Mayer leek gelijk te krijgen met zijn uitspraak dat zijn land slechts één dosissupranationaliteit per generatie aan kon.²⁹⁶ Beyen had de a flop niet op zijn departement afgewacht, maar was meteen na de mislukte Brusselse conferentie voor drie weken met vakantie gegaan – naar Normandië.²⁹⁷ Bij terugkeer bleek hij nog steeds bitter en geïrriteerd, stelde de Franse ambassadeur vast.²⁹⁸

Dat zijn plan het niet had gehaald en dat de gang naar Europese eenwording in de zomer van 1954 in een doodlopende straat was terechtgekomen, bezorgde Beyen achteraf geen gevoel van spijt dat hij niet flexibeler was geweest. Hij vroeg zich zelfs af of Mendès France de Defensie Gemeenschap wel echt had gewild.²⁹⁹ Toegeven aan de verlangens van de Franse premier zou hebben betekend dat men akkoord ging met “een serie amputaties [...] die in plaats van de gezondheid van de patiënt te verbeteren hem voor altijd zouden verminken”, merkte Beyen terugkijkend op.³⁰⁰ Hij was er vast van overtuigd dat het ene Europa, ook op militair gebied, slechts op een hechte supranationale basis kon rusten. Dat was voor hem steeds meer een principiële kwestie geworden. Daar waren geen compromissen te sluiten.

HOOPVOLLE BLIK OP EEN MISTIG LANDSCHAP

Beyen was toen een van de weinige Europese leiders die geen twijfel kennde over het hoe en waarom van de eenwording. Zijn plan stond naar zijn mening nog recht overeind.³⁰¹ Hoe helder dit baken voor hem was en hoe overtuigd hij was van zijn gelijk, demonstreerde Beyen eind september 1954 – een maand na het Brusselse drama en nog vóór er sprake was van een gunstiger perspectief op Europese eenheid – in een toespraak ter gelegenheid van de Internationale Havendag in Rotterdam. Het zal zijn opzet zijn geweest juist in de stad waar hij eind jaren twintig/begin jaren dertig als bankier had gewerkt, een Europese geloofsbelijdenis uit te spreken. De bestuurders van de haven, aangevoerd door de voorzitter van de Kamer van Koophandel en Beyens oud-collegabankier, K. P. van den Mandele, stonden ongemakkelijk tegenover zijn politiek. Ze vreesden onder andere wegvallen van handel als gevolg van hoge tolmuren rondom een verenigd Europa en een Franse overheersing.

Verwijzend naar berichten in Amerikaanse kranten dat Nederlandse politici en zakenlieden het enthousiasme voor supranationale oplossingen op economisch gebied aan het verliezen waren, pleitte Beyen krachtiger dan ooit voor het stellen van gemeenschappelijke Europese belangen boven het nationaal belang. Omdat juist op economisch terrein sprake was van grensoverschrijdende belangen en van uiteenlopende nationale doelen, moesten de problemen daar door een supranationale instelling worden aangepakt. Deze organisatie moest verantwoordelijk zijn voor het gemeenschappelijk Europese belang en moest de bevoegdheid hebben dit te verdedigen. Een catastrofale ‘ieder-voor-zich’-politiek, die in de jaren dertig zo veel kwaad had gebracht, kon met die bundeling van belangen worden vermeden, en de poort naar bestendigewelvaart zou zo openstaan. De Kolen- en Staalgemeenschap was een begin, maar te beperkt van opzet. Voor economische eenwording was meer nodig, aldus

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen, die er de nadruk op legde dat Nederland een Europese landen gemeenschap niet kon aanvaarden waaraan geen soevereiniteit was overgedragen. Deze zou slechts “een façade” zijn, waar een echte gemeenschap gewenst was.³⁰²

Eind 1954 deed hij hetzelfde in de Tweede Kamer in een debat waaruit volgens de *Nieuwe Rotterdamse Courant* naar voren kwam dat Beyen zich hoe langer hoe meer had ontwikkeld tot minister van Europese Zaken (en dat Luns steeds meer de man voor het buitenlandse beleid in het algemeen bleek te zijn geworden, de ‘echte’ minister van Buitenlandse Zaken dus).³⁰³ Beyen hekelde tegenover de parlementariërs de “mode [...] te spreken van ‘onontkoombare realiteiten’, van ‘politieke feiten waarmede rekening moet worden gehouden’ en van de noodzakelijkheid ener ‘realistische politiek’”. En dan betrof het reacties op de politieke toestand in Europa na de Franse afwijzing van de Defensie Gemeenschap. De enige realiteit die volgens hem telde, was “dat, in de tegenwoordige wereld, geen enkele Europese Staat in isolement de strijd om het bestaan kan blijven voeren”. Het nemen van verantwoordelijkheid op Europees niveau was derhalve geboden. Maar – en hier greep Beyen terug op zijn denken uit de Londense tijd over ‘regionale groepsvorming’ – “wie verantwoordelijkheid heeft voor het welzijn van een geografisch beperkte groep, moet, zonedig, maatregelen kunnen nemen ter bescherming van die groep”. Dat dwingt tot de oprichting van een “gemeenschapsorgaan” dat verantwoordelijkheid draagt, de bevoegdheid tot ingrijpen bezit en verantwoording schuldig is aan een gemeenschappelijk parlement – kortom: de supranationale benadering. Beyen was zich ervan bewust dat hij de parlementariërs naar een “uitzichtpunt” had gevoerd “waar vandaan men helaas, door nevel en wolken, maar weinig van het landschap kan zien”. Opbeurend sprak hij: “Wij weten, dat het landschap er is. Wij staan niet voor het niets en wij behoeven daarom niet ontmoedigd te zijn.”³⁰⁴

Eén ding was intussen wel helder door gebroken: supranationale Europese integratie via de politieke en militaire weg was te hoog gegrepen. In het najaar van 1954 werd de kwestie van de Duitse herbewapening – op initiatief van de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Anthony Eden, en met warme steun van de voor het eerst sinds jaren weer gezamenlijk optredende Benelux-landen³⁰⁵ – geregeld. Dat gebeurde door het Verdrag van Brussel uit 1948 zo te wijzigen dat West-Duitsland en Italië zich bij de ze militaire samenwerking van Groot-Brittannië, Frankrijk, Nederland, België en Luxemburg konden aansluiten en een nieuwe organisatie, de West-Europese Unie, ontstond. Duitsland werden bovendien het einde van de bezetting en het lidmaatschap van de NAVO in het vooruitzichtgesteld.³⁰⁶ Voor Beyen stond tegenover het verlies van de supranationaliteit de winst van de nauwere band tussen Groot-Brittannië en het continent.³⁰⁷ Het zo toch nog redelijk bevredigend afsluiten van het militaire hoofdstuk met een oplossing voor de Duitse herbewapening³⁰⁸ schiepte ruimte voor andere benaderingen van de Europese eenwording. Zoals een nieuwe en dan uitgebreidere verkenning van de economische route met een herkansing van Beyens plan voor een gemeenschappelijke Europese markt. De Benelux zou dit kunnen aan-

zwengelen. In België werd al in die richting gedacht.³⁰⁹ Smaakte de hernieuwde samenwerking niet naar meer?

Beyen achtte eind 1954/begin 1955 de tijd echter nog niet rijp voor een Benelux-initiatief, hoe zeer hij nauwe samenwerking in Benelux-verband, “ook in politieke zin nodiger en wenselijker dan ooit” vond, zo schreef hij in een nota over Europese ontwikkelingen voor de ministerraad.³¹⁰ Hij prefereerde “noodgedwongen een rustperiode”. Mendès France zou immers “elke nieuwe supra-nationale organisatie (dat wil zeggen met overdracht van bevoegdheden en bijbehorende verantwoordelijkheden)” afwijzen, terwijl hij wel “gaarne jongleert” met andere ideeën. Trap er niet in, waarschuwde Beyen goedbedoelende voorstanders van federalisme.³¹¹ Frankrijk was onder Mendès France teruggekeerd tot “een nationalistische benadering der Europese problemen”, waarbij “chantagemethoden” niet worden geschuwd, en Nederland moest zich naar zijn mening blijven verzetten tegen “vorm en van schijnintegratie” uit Franse koker.³¹²

MONNETS CAMPAGNE MET SPAAK ALS BOODSCHAPPER

Terwijl Beyen wachtte op betere tijden, was een andere pionier van de Europese eenwording, Jean Monnet, al bezig een campagne op te zetten om de Europese integratie gedacht te weer tot leven te wekken. Als bedenker van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal en voorzitter van de supranationale Hoge Autoriteit van deze organisatie, was hij in Parijs mikpunt van kritiek geworden. Monnet zag zijn project op de klippen lopen, en hij nam in het najaar van 1954 een verrassend stap. Hij stelde zijn mandaat bij de Hoge Autoriteit, dat in februari het jaar daarop zou aflopen, ter beschikking om de handen vrij te hebben. En hij trof voorbereidingen voor de oprichting van een Europese pressiegroep: *le Comité d'action pour les États-Unis d'Europe* (het Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa). Monnet liet het daar niet bij. Officieel nog in functie broedde hij al op een nieuwe Europese toekomst, hierin gestimuleerd door Spaak. Beiden ontmoetten elkaar vanaf september 1954 veelvuldig voor het smeden van plannen om het ontspoorde Europese eenheidsproject weer op de rails te krijgen.³¹³

Een idee was om de Kolen- en Staalgemeenschap zich tot meer economische sectoren te laten uitstrekken, maar Monnet en Spaak zochten allereerst een tot de verbeelding sprekend en toch solide project waarop Europa zich zou kunnen verenigen. Dat zou bij uitstek om een Europese aanpak moeten vragen, het zou haalbaar moeten zijn en goede vooruitzichten moeten bieden voor meer integratie in de toekomst. Zeker voor Monnet was dat niet Beyens gemeenschappelijke markt. Dat vond hij een te prematuur en te vermetel plan. Het zou volgens hem slechts kunnen werken in een federaal opgezet Europa, en daar was men nog niet aan toe. Beter leek het hem te beginnen met iets volstrekt nieuws: de vreedzame ontwikkeling en toepassing van kernenergie. Op dit toen veel belovende gebied zou de Europese integratie een nieuwe start kunnen maken. Dat zou moeten gebeuren via een supranationaal en sectoraal opge-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

zette organisatie als de Gemeenschap voor Kolen en Staal. Gebruikmakend van technologie die de Verenigde Staten via hun *Atoms for Peace*-programma bereid waren te leveren, zou West-Europa gemeenschappelijk de moderne tijd betreden. Door de vele raakvlakken van atoomenergie met andere sectoren van de samenleving zou op den duur ook economische en sociale Europese eenheid binnen bereik kunnen komen.³¹⁴

‘RELANCE’

Maar was Europa klaar voor een nieuw initiatief, voor een ‘relance’, zoals door Monnet aangeduid?³¹⁵ Monnet en Spaak, maar ook Beyen zagen in het voorjaar van 1955 de kans schoon. Deomstandigheden voor een Europese herstart, “die eigenlijk niemand verwachtte”³¹⁶, waren plotseling minder ongunstig geworden. Dat kwam door een nieuwe regeringswisseling in Frankrijk, waar Mendès France begin februari 1955 het veld moest ruimen. In het nieuwe kabinet van minister-president Edgar Faure was Antoine Pinay minister van Buitenlandse Zaken, en Robert Schuman, die aan de basis had gestaan van de Gemeenschap voor Kolen en Staal, werd minister van Justitie. Een politiek die louter op behoud van de soevereiniteit van Frankrijk was gericht en niet in staat was geweest met Europees perspectief het nationalisme in de Franse politiek te beteugelen, had het prille streven naar Europese eenheid in een coma achtergelaten. Daaruit kon het nu ontwaken.

Spaak, die als Monnets boodschapper en breekijzer fungeerde³¹⁷, verkende de manoevreerruimte bij zijn Duitse, Franse en Italiaanse ambtgenoten, Adenauer, Pinay en de eind 1954 aangetreden Gaetano Martino. In lijn met de ideeën van Monnet stelde hij hun begin april voor, de Europese motor weer aan te slingeren door het werkterrein van de Gemeenschap voor Kolen en Staal uit te breiden met transport en conventionele energie. Daarnaast moest er een nieuwe gemeenschappelijke Europese organisatie voor de ontwikkeling van atoomenergie komen. Hiertoe zou een internationale conferentie moeten worden gehouden met als voorzitter Monnet, die in dat geval zijn ontslag aanvraag wilde intrekken. Maar Bonn, Parijs en Rome reageerden koel. Spaak werd tot geduld en voorzichtigheid gemaand.³¹⁸

Spaak had zijn Benelux-partners, Beyen en Bech, al in maart op de hoogte gesteld van het plan dat hij met Monnet had uitgewerkt. De drie praatten regelmatig over de toekomst van de Europese samenwerking. Zo meldde Beyen na hun eerdere politieke “tour d’horizon” in november 1954 met nadruk in een “zeer geheim” codetelegram aan de belangrijkste diplomatieke posten dat “een verheugende eenstemmigheid van inzicht” over Europa was bereikt – dit om berichten over een tegenstrijdige opvatting tussen Den Haag en Brussel te ontzenuwen.³¹⁹

De vraag is echter of het trio werkelijk op één lijn zat. Dat gold zeker het streven om het vastgelopen eenwordingsproces weer op gang te brengen. Op de Benelux-samenkomst van maart juichte Beyen dan ook het houden van een ministersconferentie van de Zes toe, onder andere om duidelijkheid te krijgen over de bedoeling van de nieuwe Franse regering. Maar over de voorstellen van Monnet en Spaak had hij zijn

bedenkingen. De door Spaak overgenomen ideeën van Monnet voor meer integratie per economische sector, zag Beyen niet als de oplossing voor de problemen waar Europa mee kampte. Wel zal hij verwantschap hebben gevoeld met Monnets opvatting dat alleen supranationale organisaties Europa konden verenigen – zeker ook waar het Duitsland betrof. Wat Beyen het meest moet hebben teleurgesteld, was dat Monnet en Spaak de gemeenschappelijke markt niet op de agenda hadden gezet. Ze waren bang de Fransen daarmee af te schrikken.³²⁰ Juist eenheid op een breed economisch terrein – ‘horizontale’ integratie in tegenstelling tot Monnets ‘verticale’ integratie – moest Europa verder brengen, vond Beyen. Dat moest volgens hem vooropstaan, en precies op dit punt waren Nederland en België tijdens eerdere Europese onderhandelingen samen opgetrokken.

Beyens fundamentele kritiek maakte Spaak niet minder verheugd over de ontvangst van zijn voorstellen door zijn Benelux-collega's. Vermoedelijk had Beyen hem aangespoord vooral door te gaan en had hij Spaak alle hulp toegezegd. Spaak wist dat hij met Beyen en Bech een bijzonder trio vormde. Het kon zijn rol spelen – ondanks de beperkingen in de dagelijkse Benelux-samenwerking, de moeizame pogingen om tussen de drie landen een eigen gemeenschappelijke markt tot stand te brengen en een minderwaardigheidscomplex onder Belgische ambtenaren tegenover Nederland.³²¹ De drie waren volgens Spaak tot grote daden in staat: Bech als de glimlachende gematigde, Beyen als de wilskrachtige en onverzoenlijke, en hijzelf als de gepassioneerde.³²² Misschien dachten ze in Europees verband de eenheid te kunnen bereiken die in de beperkte Benelux onmogelijk was gebleken, gebruikmakend van het prestige dat de Benelux ondanks tekortkomingen in de rest van Europa genoot.³²³

Ook Beyen zong in zijn memoires de lof op de verhouding met zijn Benelux-collega's: "Wij behoorden tot het thans vrijwel uitgestorven ras der niet-buიდeldragende ministers. Ons contact was informeel, vaak zonder ambtenaren, of wel met slechts enkele getrouwen. We werden zelden of nooit beëdigd door een mening van journalisten of persfotografen. Alledrie hadden wij langjarige ervaring van de *praktijk* der internationale samenwerking. We kenden [...] de schepende kracht van een constructieve gedachte: politiek is de kunst van het mogelijke, maar moet steeds het oog gericht houden op het nog niet mogelijke en mag nooit uitgaan van de onbereikbaarheid van het wenselijke."³²⁴

Wellicht kon Beyen zo ontspannen met zijn collega's uit België en Luxemburg omgaan omdat hij op grond van de werkverdeling met Luns niet de eerstverantwoordelijke was voor de Nederlandse Benelux-politiek, waar het niet zo ontspannen aan toeging. Hoe dit ook zij, het Benelux-trio zou zich spoedig weer bewijzen en de vaart in Europa terugbrengen. Beyen zou daarbij als vasthoudende ideeëngenerator niet voor Monnet onderdoen en Spaak zou een even overtuigende vertolker van Beyens ideeën blijken te zijn als hij dat voor Monnet was geweest.

UIT DE STARTBLOKKEN

De informatie die Spaak hem had verstrekt, bracht Beyen zelf in het geweer. Begin april 1955 stuurde Beyen hem en Bech een voorstel de discussie over de Europese eenheid te hervatten. De Benelux-landen waren volgens Beyen nu aanzet. Ze moesten op de komende ministersconferentie van de zes lidstaten van de Gemeenschap voor Kolen en Staal over de opvolging van Monnet voorsstellen doen een supranationale gemeenschap te vormen met als taak de economische integratie van Europa. Dat zou moeten gebeuren via de instelling van een douane-unie. Het eindstation zou een economische unie moeten zijn. Natuurlijk zou dit voors tellen op flink verzet van “nos amis français” stuiten, maar dat was geen reden er dan maar van af te zien. Wel gaf Beyen ruimte voor integratieprojecten op het gebied van energie en transport, zoals die in Monnets voors tellen voorkwamen, als ze maar niet van het doel afleidden: algemene economische eenwording met een supranationaal karakter.³²⁵

Beyen was bang dat het Europese discours een ongunstige wending nam. Alarmerend voor hem was dat Monnets plan voor meer sectorwijze integratie in Europa weerklank leek te vinden. De Benelux zou het tij moeten keren.³²⁶

Er speelde voor Beyen nog een strategische overweging mee. Volgens hem was het “onder de huidige politieke omstandigheden thans niet alleen het juiste, maar wellicht zelfs het laatste ogenblik [...] om de Duitse Bondsrepubliek zo nauw mogelijk aan het Westen te binden en mede daardoor haar de neiging te ontnemen tot het voeren van een neutraliteitspolitiek naar Oostenrijks voorbeeld”.³²⁷ Zoals hij in de zomer van 1953 in een nota over de betekenis van een herenigd Duitsland al had aangegeven: een neutraal Duitsland was onaanvaardbaar. Een verenigd Europa had voor Beyen prioriteit boven een herenigd Duitsland.³²⁸

Het was pikant dat Spaak een compaan van Monnet was. Beyen was zich bewust van de nauwe relatie tussen beiden, maar Spaak liep zeker niet aan Monnets leiband, zo schreef Beyen eind maart in een nota voor de ministerraad. Daarin voerde hij zijn Belgische collega ook nog op andere wijze ten tonele: “Ik heb de indruk dat de Heer Spaak niet vreemd zou staan tegenover onze denkbeelden, maar dat hij het probleem zeker niet diep heeft doordacht.”³²⁹ Spaak was dan misschien geen denker, maar wel bruikbaar als politicus pur sang. Nederland zou volgens Beyen met een “wel door dacht” initiatief moeten komen, dat met de Beneluxpartners moest worden besproken en zou moeten resulteren in een gezamenlijk voorstel op de komende ministersconferentie van de Zes. Nederland streefde naar “een werkelijk vermindering in de samenwerking tussen de Europese landen en naar een uitbreiding van de stabilisering van de Europese markt (voor onze export)”, aldus Beyen in zijn nota voor het kabinet.³³⁰ De verwijzing naar het Nederlandse belang deed Drees niet minder sceptisch staan tegenover de ontwikkelingen in Europa, omdat hij niet geloofde dat de andere partners echt bereid waren economische eenheid te aanvaarden. De ministerraad gaf Beyen niettemin ruimte voor zijn politiek.³³¹

Spaak bleek hoffelijk, plooibaar en inventief. Hij reageerde direct op Beyens voors tellen van 4 april, prees diens ideeën. “Les idées que vous y défendez me paraissent ex-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

cellentes et fondamentalement je suis d'accord avec vous." Hij vroeg zich tegelijkertijd wel af of Beyens verregaande voorstellen succes konden hebben, en met name of ze aanvaardbaar zouden zijn voor de Franse regering. Dat gold vooral de gemeenschappelijke markt.³³² Spaak bewonderde Beyens krachtige taal, maar die maakte hem ook een beetje beducht voor zijn Nederlandse collega.³³³ Toch wilde Spaak het waagsstuk aangaan – het doel van Beyens voorstellen sprak hem zozeer aan dat hij bereid was risico te lopen.³³⁴ Spaak was politicus genoeg om de mogelijkheid tot een compromis te zien. Waren het plan-Beyen en de door Monnet en hemzelf voorgestelde 'sectorale' projecten niet te combineren? Had Beyen daar in zijn nota aan hem geen opening voor geboden? Het moest volgens Spaak mogelijk zijn de strijd aan te gaan voor de grote gemeenschappelijke markt in Europa, en tegelijkertijd bepaalde problemen per sector te regelen.³³⁵

Na een bespreking van Beyen en Spaak eind april in Den Haag en na overleg met Bech werd besloten dat de Benelux-landen een dergelijk voorstel zouden uitwerken voor de kort daarop te houden ministersconferentie van de Zes. Een concept van Monnet, met wie Spaak een dag eerder een ontmoeting had gehad³³⁶, zou daarin worden verwerkt.³³⁷ De Benelux-landen zouden zich daarnaast volledig achter het plan-Beyen opstellen, maar in het geval van een mislukking zou, zo onderstreepte Spaak in zijn memoires, geen oogen worden genomen met uitbreiding van het werkterrein van de Gemeenschap voor Kolen en Staal.³³⁸ Op basis van de afspraak – die ook voor Beyen een groot risico inhield, omdat hij alles waar hij voor stond zou kunnen verliezen – zou een gezamenlijk Benelux-document worden geschreven. Dat memorandum zou de basis vormen van een compromis dat ook voor Frankrijk, Duitsland en Italië aantrekkelijke ingrediënten bevatte om de Europese eenwording op een hoger plan te brengen.

WEERSTAND IN EIGEN HUIS

Terwijl er hard gewerkt moest worden om een tekst op te stellen, was de strijd in Den Haag zelf nog niet gestreden. Binnen en buiten het kabinet voerde de federalistisch ingestelde Mansholt tot woede van Beyen een achterhoedegevecht door alsnog een voorbehoud te maken tegen de opname van het plan-Beyen in de voorstellen van Monnet en Spaak. Volgens hem was het Nederlandse streven naar een gemeenschappelijke markt in Europa een slechte methode om het Europese gesprek te hervatten. Beter zou het zijn voorlopig de reikwijdte van de Gemeenschap voor Kolen en Staal te vergroten en te wachten op een gunstig moment om een supranationale politieke gemeenschap te vormen. Daaruit zou verdere economische eenwording kunnen voortkomen.³³⁹ Voor Beyen was die benadering met het mislukken van de Europese Defensie Gemeenschap en de Europese Politieke Unie niet meer aan de orde. Ook bij het ministerie van Financiën was men niet gelukkig over Beyens handelen, maar de kritiek sloeg hier vooral op het ontbreken van interdepartementaal vooroverleg.³⁴⁰

In eigen huis moest Beyen eveneens weerstand overwinnen. De meesten van zijn

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

topambtenaren vonden zijn beleid te ambitieus. Van der Beugel voerde de critici, onder wie de hoogs te ambtenaar van het departement, secretaris-generaal Van Tuyll van Serooskerken, en directeur-generaal politieke zaken Eschauzier, aan. Van der Beugel liet zelfs intern onderzoek doen naar de waarde van het plan van zijn minister, en maakte in zijn contacten met pos ten in het buitenland geen geheim van zijn afwijken de opvatting. Beyen liet zich echter niet van zijn koers afbrengen, zoals hij steeds vasthoudend was geweest als wezenlijke zaken op het spel stonden, en daarvan waren Van der Beugel en zijn medestanders maar al te goed doordrongen. Ze zouden zich, aldus Van der Beugel, “met goed humeur en energie” naar Beyens beleid richten.³⁴¹ Maar hun gem opper bleef zo krachtig, dat het ook buiten het eigen departement werd opgevangen.³⁴²

TWEË WEINIG TROTSE VADERS

De ambtelijke taak beperkte zich tot het in enkele dagen aan elkaar schrijven van Belgische en Nederlandse tekstvoors tellen die de overeenstemming tussen Beyen en Spaak moesten weerspiegelen. Medewerkers van Spaak en Bech assisteerden Beyens ambtelijke top. Van der Beugel had een hard hoofd in de afloop. Hij worstelde met een “ongecoördineerde ratjetoe”, en klaagde erover dat “de verschillende stokpaarden van beide Ministers nu tot één span [moesten] worden samen gevoegd”. Na een gesprek met Beyen werd de zaak nog eens omgewerkt.³⁴³ Op 29 april lag er een ontwerpmemorandum, dat Beyen echter nog niet wilde omarmen. Het droeg volgens hem alle tekenen van een compromis en hij had zich “persoonlijk nog niet met het gehele stuk accoord verklaard”, maar hij was toch bereid het aan de ministerraad voor te leggen.³⁴⁴

Het eerste deel van het document, dat uit iets meer dan vier vellen bestond, droeg de sporen van Monnet: een oproep om de Gemeenschap voor Kolen en Staal meer armslag te geven en een voorstel om de vreedzame toepassing van kernenergie, die “een nieuwe industriële revolutie” in gang zou kunnen zetten, supranationaal aan te pakken via de vorming van een aparte gemeenschappelijke ‘autoriteit’. Daarna volgde in het tweede deel het plan-Beyen om een economische gemeenschap te vormen die op een gemeenschappelijke markt gebaseerd moest zijn en ook door een gemeenschappelijke autoriteit (het woord ‘supranationaal’ werd met opzet vermeden³⁴⁵) moest worden bestuurd. Bij de actiepakketten van uiteenlopen de voors tellen moesten op een regeringsconferentie worden uitgewerkt. Hieraan zouden, behalve de zes landen van de Gemeenschap voor Kolen en Staal en deze instelling zelf, ook de landen die daarmee geassocieerd zijn deel kunnen nemen. Mogelijk zou de conferentie open moeten staan voor alle leden van de OEEC.³⁴⁶

Monnet zou voldaan kunnen zijn. Zijn ideeën waren prominent in het stuk terechtgekomen. Niet voor niets stond in het begeleidende briefje waarmee Spaaks kabinetschef, Robert Rothschild, Monnet de tekst van het memorandum toestuurde, de mededeling: “Ci-joint votreenfant.”³⁴⁷ Monnet zag het echter anders, en was verre van verheugd met de zespruit. Het opnemen van Beyens gemeenschappelijke markt

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

stond hem nog steeds tegen. Hij gaf er de voorkeur aan de verdere onderhandelingen slechts vanaf de zijlijn te volgen, niet zonder knarsetanden, overigens.³⁴⁸

Voor de terughoudendheid van Beyen, de andere verwekker van het Benelux-memorandum, was op het eerste gezicht veel aanleiding. Zijn plan leek erin te fungeren als een aanhangsel van de voors tell en van Monnet en Spaak, terwijl het wat Nederland betreft op de eers te plaats had moeten staan. Bovendien was nauwel ijs sprake van een duidelijke koppeling tu s s en de twee del en waarin het memora n dum uiteenviel, laat staan van een package deal. Als verbinding werd slechts gesteld dat volgens de Benelux-landen de uitbreiding van de werkzaamheden van de Gemeenschap voor Kolen en Staal niet zou kunnen slagen zonder algemene economische integratie.³⁴⁹

De tweeslachtigheid was zo evident dat ze niet onopgemerkt kon blijven. De belangrijkste adviseur van premier Drees, C.L.M. Fock, begreep in eerste instantie Beyens reserves tegen het stuk heel goed. Volgens Fock kwam de Nederlandse positie in het “onsystematische en oppervlakkige” werkstuk niet goed naar voren. Hij was onaangenaam getroffen door de prom i n e t e p l e k die de uitbouw van integratie vanuit de Gemeenschap voor Kolen en Staal had gekregen. Hij vond dat de algemene integratie, die in “een halve bladzijde wordt afgedaan, [...] wel erg achteraan [komt] hinken”. Nee, het was “een buitengewoon slecht stuk”, concludeerde de secretaris-generaal van Algemene Zaken. Maar toen Fock, nadat zijn nota al getypt was, hoorde van het verzet onder ambtenaren op Buitenlandse Zaken, ging zijn begrip voor Beyens houding over in verbazing.³⁵⁰

Ook in de ministerraad van vrijdag 6 mei klonk teleurstelling. Ze ker in het licht van Focks opmerkingen is het opvallend dat Drees zich beperkte tot milde kritiek. Zijlstra zette de toon door een prominentere positie op te eisen voor het plan-Beyen. Het moest duidelijk zijn dat algemene economische integratie het belangrijkste was. Volgens Beyen moest de opzet van het memorandum echter tactisch worden gezien, en hij zweeg wijselijk over zijn afspraak met Spaak en Bech in geval van verwerping van zijn plan door te gaan met de voors tell en van Monnet. Nu er een algemene tendens bij andere landen was de Europese eenwording te vervolgen op deelterreinen, had het geen zin de algemene economische integratie voorop te stellen, legde Beyen zijn collega-ministers uit. De compositie van het memorandum was dan ook bedoeld als “de wortel om de ezel aan de gang te houden”. Nú was het van belang de Beneluxlanden bij elkaar te houden, en daarom waren “ook wat de vorm betreft” concessies aan Spaak gedaan.³⁵¹ Misschien voelde deze zich wel als enige trots op zijn kind.

Met de bezwaren van de ministerraad, die het debat de maandag daarop zou afronden, op zak reisde Beyen zaterdag naar Parijs voor een NAVO-conferentie, maar vooral om in het weekeinde zijn ‘Kolen- en Staal-collega’s’ Adenauer, Pinay en Martino ieder onder vier ogen³⁵² te informeren over het Benelux-initiatief en met name over zijn eigen inbreng. Hij ontmoette ook Spaak en Bech, met wie hij in het licht van de kritiek van de ministerraad het memorandum nog eens doornam en hier en daar wat wijzigingen aanbracht. De aangepaste tekst ging per telegram naar Den Haag voor de

ministerraad van maandag. Volgens Beyen was Spaak aan alle Nederlandse wensentemogetoeg gekomen. Wel meldde hij voor alle duidelijkheid dat “nu ook een grens bereikt is van wat wij aan de Belgen kunnen vragen”.³⁵³ Maar het kabinet hield problemen met de nieuwe versie, die qua structuur niet afweek van het eerste ontwerp. Niettemin stemde de ministerraad – op voorstel van Luns – onder voorbehoud in met het uitdragen van het Benelux-memorandum, een besluit waar Luns per omgaande Beyen in Parijs van in kennis stelde.³⁵⁴

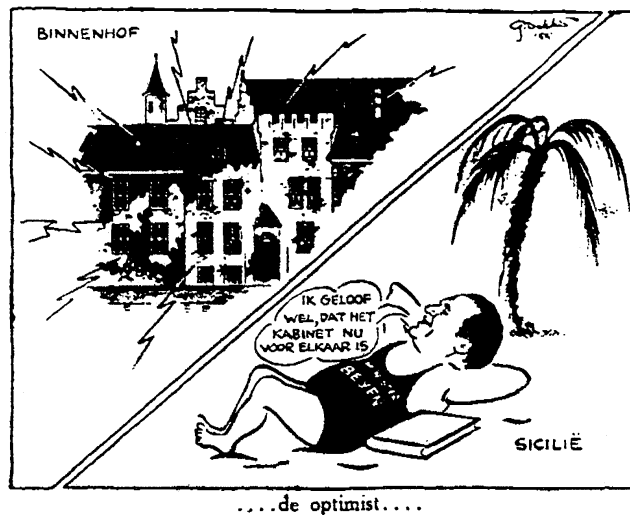
De definitieve tekst van het Benelux-memorandum werd op 18 mei formeel aan de drie andere lidstaten van de Gemeenschap voor Kolen en Staal aangeboden. De plaats en datum voor de ministersconferentie waar het aan de orde moest komen, was ruim een week eerder in Parijs vastgesteld bij de cognac na het gebruikelijke NAVO-diner op de Quai d’Orsay. Daar hadden de ministers van Buitenlandse Zaken van de Zes de agenda’s getrokken in bijzijn van de Franse minister-president, Faure. De ze bleek de reddende engel toen het vrij wel onmogelijk was op korte termijn een afspraak te maken. In de eerste dagen van juni bleken vijf van de zes ministers zich vrij te kunnen maken, maar helaas moest de Italiaanse minister Martino in verband met verkiezingen op zijn thuisbasis Sicilië zijn. Faure had de originele ingeving het dan maar daar te houden.³⁵⁵ En zo kreeg de stad Messina, in een uithoek van Europa gelegen, de gelegenheid roem te verwerven als plek waar de Europese victorie begon.

MET GEMENGDE GEVOELEN NAAR MESSINA

Van een juichstemming was half mei 1955 nog geen sprake. De vooruitzichten op succes in Messina waren onzeker, en Beyen was er niet gerust op. De grote tegenstellingen waren nog springlevend: die tussen de sectorale aanpak en de algemene economische integratie, en die tussen lossere intergouvernementele vormen van samenwerking en supranationale instellingen. Frankrijk stond in beide gevallen nog aan de minimalistische, zeg nationalistische kant, terwijl de Beneluxlanden zich juist aan de andere zijde bevonden. De Bondsrepubliek nam een tussenpositie in: voor meer ‘horizontale’ economische samenwerking, maar Adenauer was niet overtuigd van het nut van supranationaliteit bij het bereiken van meer Europese economische eenheid. Hij meende dat deze onvoldoende macht zou kunnen ontwikkelen tegen afzonderlijke lidstaten. Italië leek zich tussen Duitsland en de Benelux op te stellen, maar wat dichter tegen de Benelux aan.³⁵⁶

Bonn en Rome reagerden met eigen memoranda, waarvan het Italiaanse pas vlak voor de opening van de conferentie van Messina arriveerde. Het Duitse memorandum trok met verwijzingen naar de OEEC en de vrijhandelsorganisatie GATT de nadere streven economische eenheid van Europa zeer breed en weerspiegelde in dat opzicht de lijn van minister van Economische Zaken Erhard. Toch was daarnaast nauwe economische samenwerking van de Zes gewenst, die geleidelijk een gemeenschappelijke markt tot stand kon brengen. Maar een gemeenschappelijke autoriteit kwam op dit punt in het Duitse stuk niet voor, laat staan supranationaliteit. Wel was sprake van een

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen op het Siciliaanse strand en het Binnenhof onder spanning. Spotprent uit 1955

raadplegend orgaan, dat onder de ministerraad van de Gemeenschap voor Kolen en Staal moest vallen. Adenauer zou zelf niet naar Messina reizen, officieel omdat hij in Bonn niet kon worden gemist. Maar de kanselier en minister van Buitenlandse Zaken verwachtte niet dat er iets substantieels zou worden bereikt. De late Italiaanse reactie zal de opstellers van het Benelux-memorandum, en in het bijzonder Beyen, meer zijn bevallen. Italië was geheel akkoord met een gemeenschappelijke markt, en meer dan dat. Sectorale ontwikkeling had afgedaan, leve de algemene economische eenheid. Maar over een communautair opgezette autoriteit zweeg ook het Italiaanse stuk.³⁵⁷

De Franse regering zag ervan af een eigen memorandum op te stellen. Eigenlijk vond ze de wonden van de nog zo recente mislukking van de Defensie Gemeenschap te vers om een nieuw Europees waagstuk aan te gaan. Maar uit overwegingen van nationaal belang was ze wel geïnteresseerd in het voorstel voor de gezamenlijke ontwikkeling van atoomenergie. Vooral dat trok haar naar Messina.³⁵⁸ Anderzijds besefte Parijs heel goed dat verwerping van het gedeelte over het plan-Beyen in het Benelux-stuk, hoezeer men er ook tegen was, weinig opportuun was, zeker ook gezien de verhouding met de Bondsrepubliek.³⁵⁹ De weerzin tegen een gemeenschappelijke markt was echter aanzienlijk: "En acceptant les propositions du Benelux, nous ouvri- rons largement nos frontières, non seulement à la concurrence des cinq pays, mais aussi à la concurrence mondiale", werd op het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken opgetekend.³⁶⁰ De heikele kwestie van supranationaliteit, waar de Defensie Gemeenschap

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

op was gestruikeld, kon door de omfloerste formuleringen in het Benelux-document op dit punt echter nauwelijks meer een steen des aanstoets vormen.

De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, John Foster Dulles, was verheugd over de actie van de Benelux-landen en bood via ambassadeur Van Roijen zijn steun aan “wanneer Uw regering het op een gegeven ogenblik nuttig zou vinden”. Maar ook in Washington besefte men dat Parijs moeilijk tot meer inschikkelijkheid te brengen was.³⁶¹

Beyen wilde koste wat het kost een mislukking voorkomen. Hij stuurde Spaak en Bech op 23 mei, een week voor het begin van ‘Messina’, een “suggestie” om de aanvaarding van het idee voor de regeringsconferentie die op de bijeenkomst in Messina zou moeten volgen, gemakkelijker te maken. Dat kon door het vooroordeel van Frankrijk en eventuele deelnemende landen van buiten de Gemeenschap voor Kolen en Staal (zoals Groot-Brittannië) tegen supranationale oplossingen te omzeilen. Daar toe zouden de te behandelde vraagstukken “een ietwat bredere opzet” moeten krijgen. Voor verschillende onderwerpen zouden verschillen de vormen van samenwerking met verschillende deelnemende landen mogelijk moeten zijn. Niet overal was supranationaliteit geboden of gewenst. Monetaire vraagstukken zouden bijvoorbeeld intergouvernementeel in OEEC-verband kunnen worden behandeld. De nucleaire samenwerking en de Europese markt moesten daaren tegen supranationaal worden aangepakt. Alleen met een echt gemeenschappelijke politiek kon een effectief antwoord worden gegeven op een omslag in de economische conjunctuur. Bovendien was het uit politiek oogpunt “dringend noodzakelijk West-Duitsland [...] op economisch gebied op supranationale wijze te binden”. Verder stelde Beyen voor de regeringsconferentie te laten voorbereiden door een studietoelichting van een “belangrijke internationale figuur”.³⁶²

Deze laatste procedure ontleende Beyen aan de Londense economische en financiële wereldconferentie van 1933, waaraan hij zelf had deelgenomen.³⁶³ Deze was onder leiding van Beyens vriend, de toen internationaal gerespecteerde president van De Nederlandsche Bank, Trip, voorbereid. Helaas had Trips grondig voorwerk geen resultaat: de conferentie mislukte, het werd in de wereldeconomie ieder land voor zichzelf, wat verdieping van de ernstige malaise tot gevolg had. Zo zou het nu niet moeten gaan, zal door Beyens hoofd hebben gespeeld. Nu moest in Europa wel lukken wat in de jaren dertig op wereldniveau onmogelijk bleek: gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor vraagstukken die allen raken.

Spaak kon zich met Beyens suggestie verenigen. Hij vond wel dat Beyens “internationale persoonlijkheid” een “politieke persoonlijkheid” diende te zijn.³⁶⁴ Hierna was het middel bereid dat van ‘Messina’ een succes maakte, en uiteindelijk Europese economische eenheid zou brengen: voorstellen waar elke deelnemer zich deels in kon vinden, en een procedure die enerzijds ruimte bood voor nadere invulling, maar anderzijds strak genoeg was om een concreet resultaat te bereiken.

DEMISSIONNAIRE OP REIS

Beyen kon in zijn memoires het houden van de ministersbijeenkomst in Messina nog zo'n "briljante" opwelling vinden, in mei 1955 dacht hij er heel anders over. Hij zag op tegen de lange reis, meende dat op Sicilië geen veilige communicatie met de hoofdsteden mogelijk was en vreesde van de geïsoleerdheid ook een ongunstig effect op de publieke opinie.³⁶⁵ Daar kwam nog bij dat in Den Haag een kabinetscrisis over de huurwet was uitgebroken. En het leek er zelfs nog even op dat de koningin hem als partijloze vertrouweling wilde inschakelen bij het oplossen daarvan – een taak die uiteindelijk PvdA-prominent Burger zou toevallen. Het hoofd moet Beyen hebben omgelopen. Hij vond zijn demissionaire status geen belemmering voor deelneming aan de conferentie, zeker niet omdat het plan voor de conferentie van Messina uitging van de Benelux-landen. Drees was het daarmee eens: het buitenlandse beleid moest doorgaan.³⁶⁶ Wel stelde Beyen wegens de kabinetscrisis zijn vertrek korte tijd uit.³⁶⁷

De cartoonist van *De Telegraaf* had zo zijn eigen interpretatie van Beyens missie: hij beeldde de minister af genietend onder een palmboom aan een Siciliaans strand, terwijl het Binnenhof onder spanning stond.³⁶⁸ Maar Beyen leed aanvankelijk slechts ontberingen. De reis was nog erger dan hij had verwacht. Wegens onweer was het vliegtuig dat hem en zijn delegatie van Rome naar het Siciliaanse Catania had moeten brengen, gedwongen uit te wijken naar Palermo, dat veel verder van de bestemming aflag. Per boemeltrein ging het verder – "een eindeloze, vermoeiende en hongerige rit", volgens de chef van het Bureau Integratie Europa, M.H.J.C. Rutten, die tevens als secretaris/penningmeester van de delegatie optrad en verantwoordelijk was voor de improvisatie. Pas diep in de nacht werd de bestemming bereikt, het ruim vijftig kilometer ten zuiden van Messina boven de zee gelegen eeuwenoude stadje Taormina.³⁶⁹

Daar wachtte een aangename verrassing: tot zijn geluk werden Beyen en zijn gezelschap ontergebracht in het exclusieve hotel San Domenico, een voormalig dominicanenklooster uit 1400 met een prachtige tuin, van waaruit de Ionische Zee en de Etna waren te zien. Dit genooten had voor Beyen ook een minder ontspannende kant: iedere dag "reden wij 'en cortège' geëscorteerd door met de sirene loeiende motorfietsen naar Messina". Beyen, die toch al niet hield van snelle autoritten en van assistentie daarbij van motoren, moest ervaren dat de Siciliaanse 'motards' op de, ook nu nog spectaculaire, kustweg erger waren dan alles wat hij op dit gebied had meegemaakt. De zebegelieders moesten, zo herinnerde hij zich, "kenndelijk aan de schone langs de weg [...] tonen hoe snel zij de bochtige weg langs de Middellandse Zee kunnen nemen (je had het gevoel steeds met het rechter voor- en achterwiel boven de blauwe zee van Odysseus te zweven)", en hij vond het "niet bepaald een 'tranquillizer' voor de vergadering".³⁷⁰

Het zou spannend worden, daarvan waren Beyen en zijn twee Benelux-collega's zich bewust. Op de stralende mooie ochtend van de eerste juni – de conferentie zelf zou aan het eind van de middag in het stadhuis van Messina beginnen – namen ze op het balkon van Bechs appartement met hun naaste medewerkers de tactiek door om hun memorandum aanvaard te krijgen, zoals ze gedurende de hele conferentie elkaar con-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

sulterden. In hun voordeel werkte dat de rustige Bech de conferentie zou leiden. Ze besloten fundamentele discussies met de andere deelnemers pro of contra een gemeenschappelijke markt of een sectorale aanpak uit de weg te gaan, maar, conform Beyens voorsel van 23 mei, de nadruk te leggen op de te volgen procedure. Als men eenmaal zou hebben besloten op basis van het Benelux-voorsel de verschillende kwesties, voorafgaand aan een regeringsconferentie, door een commissie van de deskundigen te laten bestuderen en nader uit te werken, was er veel gewonnen. Zeker als die bijeenkomsten onder voorzitterschap zouden staan van een vooraanstaande politieke persoonlijkheid.³⁷¹

Beyen hield zich niet aan deze afspraak. In de rede waarmee hij, als zo vaak in dit gezelschap, het debat over de toekomst van de Europese eenheid opende, dreigde hij toch een principiële discussie los te maken. Zo prikkelde hij de Franse delegatie met een pleidooi voor algemene economische integratie. En overgaand naar de institutionele kant van de zaak, wilde Beyen nog kwijt dat supranationale oplossingen niet voortkwamen uit enthousiasteden en of iets mystieks. In tegendeel, deze vorm van internationale organisatie met een uitvoerende macht die niet aan regeringen verantwoordelijk is, maar aan een internationaal parlement, was het resultaat van ontwikkelingen die in de twintigste eeuw hadden plaatsgehad. Volgens Beyen was Europese eenwording niet mogelijk zonder de interventie, hoe beperkt ook, te aanvaarden van een gemeenschappelijke uitvoerende macht die kon handelen vanuit het algemene belang in plaats van uit nationale belangen.³⁷²

Spaak was niet tevreden, en vond Beyens presentatie “confus”.³⁷³ De volgende dag bood Spaak op zijn beurt vooral veel ruimte en pleitte hij voor geleidelijkheid. En hij ontvouwde het in Benelux-verband uitgewerkte idee van Beyen de eigenlijke onderhandelingen te laten voorbereiden door experts onder leiding van een politieke persoonlijkheid.³⁷⁴

De Franse minister Pinay en de West-Duitse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken prof. W. Hallstein gaven zich niet zo gemakkelijk gewonnen, en kwamen tot verbijstering van Beyen en Spaak met een eigen ontwerp, dat in plaats van het Benelux-memorandum de basis van de slotverklaring moest vormen. Spaak beschouwde de Frans-Duitse tekst als een onacceptabele reeks voorwaarden waaraan eerst voldaan moest worden voor een gemeenschappelijke markt kon ontstaan. Het ging om afspraken over in te stellen handelstarieven tegenover derde landen, de harmonisatie van de sociale politiek van de deelnemende landen, het instellen van een investeringsfonds en de coördinatie van de onderlinge monetaire politiek. Volgens Spaak zou dit de Europese markt op de lange baan schuiven, en dat kon niet de bedoeling zijn. Alles kon bestuurd worden, maar het moest de algemene economische integratie niet vertragen.³⁷⁵

De Frans-Duitse manoeuvre zal de vrees van Beyen en Spaak hebben gevoed dat Parijs en Bonn hun economische problemen samen wel zouden regelen en weinig heil meer zagen in afspraken waarbij meer Europese landen betrokken zouden zijn.³⁷⁶

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen (midden), Spaak (links) en Bech in de tuin van hun hotel te Taormina.

Beyen bracht nog een compromisvoorstel in om alle wensen van de diverse delegaties in de slotresolutie te noemen, maar hij was diep teleurgesteld over de Frans-Duitse opstelling. “Dit zet ons 25 jaar terug”, zei hij tegenover de schaaarsaanwezige pers. En hij betrok in zijn sombere bespiegelingen ook het intergouvernementeel raadplegend orgaan dat zich volgens het eerdere Duitse memorandum met de gemeenschappelijke markt moest belasten.³⁷⁷ Beyen dreigde met lege handen te komen staan: of er een gemeenschappelijke markt zou komen, was nog maar de vraag, en dat die supranationaal bestuurd zou worden, leek uitgesloten.

Terwijl de besprekingen vast waren komen te zitten op het moment dat de conferentie op haar eind liep en er een tekst met besluiten moest worden opgesteld, vertrokken de ministers naar Taormina voor een ball etvoorstelling in het antieke Griekse theater. Hun medewerkers moesten maar een verslag opstellen. De zeconcludeerden al snel dat er niets op te stellen viel en dat de ministers opnieuw bij een moesten komen. Dat laatste viel niet mee, want de bewindslieden onderhielden zich intussen aan het diner genoeglijk met de ballerina's, van wie ze zich niet los wilden scheuren. Om half twee in de nacht lukte het de ministers bij elkaar te brengen in een van de rijk met schilderijen behangen historische zalen van hotel San Domenico in Taormina.³⁷⁸ Daar werd, nadat er eerder crisioverleg was geweest tussen Spaak en Pinay³⁷⁹, voor het eerst werkelijk onderhandeld, en daar had de ‘echte’ conferentie van Messina plaats.³⁸⁰ Om vier uur in de ochtend werd overeenstemming bereikt over een resolutie die veel meer

van het Benelux-memoraandum intact hield dan acht uur eerder voor mogelijk was gehouden.³⁸¹ Het zou voor lange tijd de laatste keer zijn dat een Frans-Duits document in Europees verband terzijde werd geschoven.

GEEN UITBUNDIGE VREUGDE

Beyen had reden tevreden te zijn. Minder dan een jaar na het echec met de Europese Defensie Gemeenschap waren de kansen voor zijn plan gekeerd. Maar hij gaf niet zo uitbundig uiting aan zijn gevoelens als Spaak. Deze begroette na afloop van de nachtelijke vergadering, tot ongenoege van de in zijn eerste slaap gestoorde Pinay, de nieuwe dag door in de tuin van hotel San Domenico luidkeels 'O sole mio' te zingen.³⁸²

De gemeenschappelijke Europese markt stond dan wel weer op de agenda, maar het zal voor Beyen moeilijk te verkroppen zijn geweest dat de desbetreffende passages in de Benelux-tekst nog verder waren uitgekleed. Er was geen vermelding meer van een 'Europese economische gemeenschap', evenmin als van een 'gemeenschappelijke autoriteit' voor de beoogde markt. Er restte slechts een passage dat studie vereist was over "les modalités institutionnelles appropriées pour la réalisation et le fonctionnement du marché commun". De ontwikkeling van atoomenergie kreeg meer institutionele onderbouwing. Daar werd gedacht aan "la création d'une organisation commune".³⁸³ Als troost kon dienen dat zijn procedure met nadruk op bestudering van de voorstellen had gewerkt; sterker nog: zonder deze procedure had Pinay er de brui aan gegeven. Met studie kon Parijs leven, aan het onderhandelen was men nog niet toe.³⁸⁴ Nu was er een reeks bijeenkomsten met een tijdschema afgesproken. Het had veel vager en slechter gekund.

In de zezin bracht Beyen dan ook verslag uit in de ministerraad. Hij vond het al heel wat dat de zes landen hadden verklaard de gemeenschappelijke Europese markt te zien als doel van hun economische politiek. Maar bovenal vond hij het belangrijk dat er weer een machinerie was om de zaak te behandelen, en dat een goede procedure was gekozen.³⁸⁵ Of, zoals hij bij terugkeer tegenover de pers sprak: "We hebben bereikt dat het streven naar Europese integratie in een bepaald kanaal is gekomen."³⁸⁶ Wel bleef de volgens hem merkwaaardige verandering in de houding van Duitsland Beyen zorgen baren. Die was bedenkelijk. Zijlsta bleef echter over het geheel een somber gevoel houden. Hij vroeg zich af of 'Messina' niet het einde van de ontwikkeling is geweest in plaats van het begin, of men niet heel snel weer in nationalistisch vaarwater zou komen. Beyen zei dit pessimisme en ijszins te delen, maar, zo stelde hij vast, de situatie is nu eenmaal niet anders.³⁸⁷ De schrijver van de gezaghebbende rubriek 'De Toestand' in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* was evenmin enthousiast. In het licht van 'Messina' was het woord 'relance européenne' volgens hem "zeker een euphemisme". "Alle vaart, alle élan, alle momentum ontbreekt juist."³⁸⁸

De eerst sceptische Monnet – die niet in Messina aanwezig was, maar via moeizame telefoonverbinding van Luxemburg zijn secretaris Max Kohnstamm tot gek wordens toe van onmogelijke opdrachten voorzag om de conferentie te beïnvloe-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

den³⁸⁹ – beoordeelde het resultaat opvallend gunstig. In een gesprek met een Britse diplomaat sprak hij van een belangrijke, hoewel wat schuchtere stap naar de vorming van Europa. Nog onverwacht was dat hij Beyen, en niet Spaak, die hem veel nader stond, naar voren schoof als de aan te wijzen ‘politiekepersoonlijkheid’ die het vervolg van ‘Messina’ in goede banen zou moeten leiden.³⁹⁰ Al is het natuurlijk ook niet ondenkbaar dat Monnet Beyen eerder zag mislukken dan de behendige doorzetter Spaak, wat de eigen plannen van de Fransman een nieuwe kans zou kunnen geven. Ook Adenauer, die de besluiten van Messina met gemengde gevoelens beoordeelde en vreesde dat ze van het hoofddoel – de politieke unie – zouden afleiden, dacht aan Beyen, en polste hem. Maar deze reageerde afwijzend met het argument dat hij de komende drie maanden al voorzitter van de ministerraad van de Zes was.³⁹¹ Mogelijk had de sceptische kanselier, net als Monnet, Beyen om geheel eigen redenen in het vizier.

Spaak, die de steun had van Pinay, bleek echter de aangewezen man. Beyen kon daarmee instemmen, en hij lobbyde in Bonn voor Spaaks kandidatuur.³⁹² Half juni werd Spaak – volgens Beyen de “‘homo politicus’ par excellence”³⁹³ – belast met de leiding van een commissie van regeringsvertegenwoordigers, die, bij gestaan door deskundigen, een rapport zou schrijven.³⁹⁴

Op basis daarvan besloten de ministers een jaar later in Venetië onderhandelingen te beginnen om verdragen op te stellen. Economische samenwerking bepaalde nu de Europese eenwordingsagenda. Ze zou een succesvolle benadering blijken. En de gemeenschappelijke markt, die in Messina nog op de laatste plaats kwam, zou in de in 1957 gesloten Verdragen van Rome de hoogste prioriteit krijgen als Europese Economische Gemeenschap. Aan de voorgevel van het stadhuis van Messina getuigt een in 1995 aangebrachte marmeren plaquette van de betekenis die de bijeenkomst daar veertig jaar eerder had voor de ontwikkeling van de Europese eenheid: hier werd de basis van de Verdragen van Rome en van de Europese Unie gelegd.

Spaaks internationale politieke vaardigheden waren in dit proces zeer behulpzaam. Maar deze gaf Beyen bij verschillende gelegenheden alle eer. In de herfst van 1955 stelde de Belgische minister in een toespraak voor de Raad van Europa nadrukkelijk dat Beyen hem en Bech vooruit had geduwd in de richting van de gemeenschappelijke markt. Hij liet blijken dat ‘Messina’ dankzij Beyens wilskracht werkelijk een succes was geworden, ook al werd dat niet overal zo onderkend.³⁹⁵ Spaak erkende volmondig dat het Beyen was geweest die op het juiste moment duidelijk had gemaakt dat bescheiden suggesties Europa niet verder zouden brengen; daarvoor waren stoutmoedige voorstellen nodig, Beyens voorstellen.³⁹⁶

BEYEN EN DE BRITTEN

Er restte Beyen nog een belangrijke taak, die alle diplomatieke tact en overredingskracht van hem eiste. Als nieuwe voorzitter van de ministerraad van de Gemeenschap voor Kolen en Staal moest hij direct na de conferentie van Messina contact met de

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Britse regering opnemen om na te gaan of die wilde deelnemen aan de nieuwe ronde besprekingen over Europese eenheid.³⁹⁷ Beyen was hier een overtuigd voorstander van. In Messina had hij er al op aangedrongen de banden tussen de Zes en de andere landen van West-Europa, opnieuw te bekijken, en in het bijzonder die met Groot-Brittannië.³⁹⁸ Het gezelschap zou uitbreiding naar zijn mening goed kunnen gebruiken. Hij vertolkte zo het traditionele Nederlandse naoorlogse standpunt dat Europese eenwording zonder het Verenigd Koninkrijk niet af was. Voor Nederland hoorden de Britten er niet in de laatste plaats bij omdat ze geopolitiek een “ideaal tegenwicht” tegen de continentale Duitsers en Fransen konden vormen.³⁹⁹ En zoals het nauwe bondgenoten betaamt, had Beyen via zijn gesprekken met de Britse ambassadeur in Den Haag, Paul Mason, Londen persoonlijk en informeel op de hoogte gehouden van wat er gaande was in de aanloop naar ‘Messina’.⁴⁰⁰

Beyen ging op geheel eigen wijze te werk om de Britten aan boord te krijgen. Voordat hij een officiële uitnodiging aan de Britse regering stuurde, achtte hij het verstandig eind juni eerst naar Londen te reizen. Hij wilde uitleggen waar het in Messina om was gegaan en proberen de Britten er warm voor te krijgen. Het was echter nadrukkelijk niet zijn bedoeling al een besluit af te dwingen.⁴⁰¹

OUDE WORTELS

Beyen wist hoe gevoelig aansluiting bij het proces van Europese eenwording in Londen lag. De Britten waren tot verdriet van Nederland niet bereid geweest deel te nemen aan de onderhandelingen voor de Kolen- en Staalgemeenschap, onder andere omdat hun het supranationale karakter van dit samenwerkingsverband niet zinde en omdat ze protectionisme onder Franse leiding vreesden. Het waren argumenten die toen ook door het Nederlandse kabinet werden gebezigd. Anders dan Londen zet te Den Haag zich ten slotte over de bezwaren heen, en Nederland zou met Beyen als minister van Buizenlandse Zaken later zelfs kampioen supranationale gezindheid worden. De Britten bleven echter aantasting van hun soevereiniteit als grote mogendheid afwijzen en de relaties met hun Gemeenebest koesteren. Als ze al iets zagen in een gemeenschappelijke Europese markt, dan gold dat beslist niet de noodzaak van een supranationale opzet daarvan. Hoewel deze houding van Londen fundamenteel inging tegen Beyens ideeën, wilde hij toch alles op alles zetten om de Britten mee te krijgen. Dat streven had oude wortels. Tijdens de oorlog had hij in zijn studie over economische groepsvorming al geconcludeerd dat Nederland na de oorlog met Groot-Brittannië in een Atlantische groep moest samenwerken omdat het daar meer mee verwant was dan met het continentale achterland.⁴⁰²

Hoewel dit allemaal iets anders liep en Nederland toch meedeed aan de ‘continentale’ eenwording, bleef Beyen ervan overtuigd dat de Britten in het belang van Nederland, maar ook in dat van Europa als geheel, zich zouden moeten aansluiten, en liever vroeger dan later. Zeker bij de gemeenschappelijke markt zou Londen moeten aanschuiven omdat het gevaar dat zonder de Britten een protectionistisch blok zou

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

ontstaan, aanzienlijk was. Met dat laatste zou het Nederlandse belang niet gedieënd zijn, te meer niet omdat de handel tussen Nederland en Groot-Brittannië aanzienlijk was. En wat die supranationaliteit betreft: zoals de formuleringen van Messina de Fransen over de streep hadden getrokken, zou dit ook met de Britten kunnen gebeuren. Als ze er eerst maar eens over mee zouden willen praten.⁴⁰³

Tot Beyens aangename verrassing kreeg hij in de zomer van 1955 in Londen een ontvangst op het hoogste niveau van onder anderen premier Anthony Eden. Daarnaast werd hij onthaald op een uitgebreide gedachtewisseling met zes kabinets-ministers onder leiding van minister van Financiën R.A. Butler.⁴⁰⁴ (Beyens toenmalige collega, Harold Macmillan, was in het buitenland.) Butler, die zich kort na de conferentie in Messina bij zijn latere bekendheid had uitgelaten over wat daar was gebeurd⁴⁰⁵, leunde in zijn stoel naar achteren, en zei als openingszet tegen Beyen: "Tell us something about Messina".⁴⁰⁶ Deze was blij zijn verhaal te kunnen doen, en zou naar eigen zeggen de Britten niet iets gevraagd hebben, maar hun juist een aanbod te hebben gedaan: "een stoel aan de tafel van onze studieclub".⁴⁰⁷ Aan Britse kant ontstond een geheel andere indruk, vooral bij Butler. De ze bleek Beyen niet te kunnen uitstaan. Hij ontwikkelde ter plekke een weerzin tegen de Nederlander, die hij een drammer vond – "Well, he was a very pushing man. And he was always telling you what to do." Dat irriteerde Butler extra, omdat hij eigenlijk over zulke belangrijke zaken liever niet met een Nederlandse minister wilde spreken, maar met een afgevaardigde van een groot Europees land.⁴⁰⁸

Beyen was echter duidelijk op een missie en schuwde niet de media voor zijn boodschap te gebruiken. Tegenover de BBC onderschreef hij dat Britse deelneming juist zo essentieel was om te vermijden dat er een 'closed shop' in Europa zou ontstaan. Dat was zeker ook niet in het belang van Nederland als zeevarende natie. Samenwerking met de continentale burens mag nooit gebeuren op een wijze die de rest van de wereld uitsluit.⁴⁰⁹

Hoe invloedrijk Butler ook was bij de meningsvorming in het Britse kabinet over Europa, Macmillan zou het meeste gewicht in de schaal leggen. De minister van Buitenlandse Zaken begroet te bij terugkeer van zijn reis de Europese 'relance'. Als daar iets uit voort kon komen waar Groot-Brittannië zich bij zou kunnen aansluiten, dan kon het maar beter meteen volwaardig meedoen, vond hij praktisch. Macmillan verbleemde in de desbetreffende brief aan Beyen niet dat de Britten bijzondere problemen hebben met ieder voorstel voor een Europese gemeenschappelijke markt en dat het functioneren van organisaties als de OEEC niet mocht worden ondergraven. En hij meldde expliciet dat de deelname zonder enige verplichting was.⁴¹⁰ Zo vaardigde Londen Russell Bretherton, onderminister op het ministerie van Handel, af naar de besprekingen, die kort daarop in Brussel zouden beginnen. Het was een veel betere uitkomst dan Beyen had verwacht; hij had zelf gepleit voor een Brits waarnemerschap als "minimum geste".⁴¹¹

Beyens vreugde over de Britse houding steeg begin november naar een euforische

hoogte. Hij was opnieuw op bezoek in Londen, dit keer in de eerste plaats om een rede te houden voor de Foreign Press Association over Groot-Brittannië en Europese economische samenwerking.⁴¹² Hoewel het ging om een informeel bezoek, was er weer ruim gelegenheid om met ministers te overleggen, en opnieuw was het Butler door wie Beyen onverwacht uitvoerig werd ontvangen. De Britse minister van Financiën leek grote waarde te hechten aan Beyens mening over de vorderingen naar een gemeenschappelijke markt. Butler zelf liet weten dat zijn land wat bezorgd begon te worden over de plannen voor zo'n markt die onder leiding van Spaak werden uitgewerkt, en hij vroeg Groot-Brittannië niet onder druk te zetten op korte termijn zijn positie te bepalen. Maar de Britse bewindsmann, die zei het te betreuren dat er zo weinig contact met Spaak was, liet doorschemeren dat Londen zich op lange termijn met een gemeenschappelijke markt zou kunnen verbinden, en er zelfs deel van zou kunnen uitmaken. In een brief aan Spaak schreef Beyen verheugd dat dit een stap in de goede richting was, hoe aarzelend ook, die gunstig afstak tegen het defaitisme van de Fransen en de terughoudendheid van de Duitsers. Ambassadeur Stikker, die het onderhoud ook bijwoonde, deelde Beyens optimisme.⁴¹³

Butler keek heel anders terug op het onderhoud. De Britse minister had op advies van adviseurs zijn "personal repugnance" tegen de Nederlander overwonnen, en had hem aangehoord. Butler had zich minder verlustigen ruw opgeseld tegen over de nu zakelijker Beyen dan bij het eers tegesprek, en dat "may have given him [Beyen] the impression that he had made an impression".⁴¹⁴

Maar Beyen had niet in Butlers woorden gelezen wat die er vermoedelijk in had willen leggen: Londen was nog niet klaar voor onderhandelen of voor het vastleggen van een positie. Misschien later, maar zeker nu niet. De Britten wilden niet meewerken aan de totstandkoming van de gemeenschappelijke markt – want daar begon alles om te draaien. Bretherton, wiens handen gebonden waren, had bij de besprekingen in Brussel snel in de gaten gekregen dat de afspraken van Messina veel serieuzer waren dan aanvankelijk in Londen was gedacht. Hij rapporteerde naar Londen dat het kabinet moest besluiten over door gaan of niet door gaan met het experiment. Het werd het laatste, en het Britse kabinet was, toen Beyen met Butler sprak, vermoedelijk al bezig zich los te maken van zijn betrokkenheid bij de gesprekken over verdere Europese eenwording. Toen het begin november 1955 volgens Spaak tijd werd om duidelijkheid te krijgen over de positie van Groot-Brittannië tegenover de gemeenschappelijke markt trok de Britse regering haar afgevaardigde Bretherton terug uit de commissie, kort nadat Beyen met een goed gevoel afscheid van Butler had genomen.⁴¹⁵

Liever dan beschuldigingen tegemoet te zien dat het de zaak saboteerde, gaf Groot-Brittannië er de voorkeur aan dit Europese project onder zijn eigen gewicht te laten instorten.⁴¹⁶ De Britse regering vreesde dat met de gemeenschappelijke markt de eigen handel de nek om zou worden gedraaid⁴¹⁷, en dat woog zwaarder dan aansluiting bij de kleine karavaan die de blik op Europese eenheid had gericht.

Beyen was, toen hij dit vernam, verbijsterd en vertoornd, en voelde zich persoon-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen en Gretel ontspannen tijdens de conferentie van Venetië van mei 1956.

lijk verraden. De mondelinge verklaring waarmee een medewerker van de Britse ambassade zijn departement had ingelicht, accepteerde hij niet. Hij riep meteen ambassadeur Ma s on op het matje om zijn ongen oegen over te bren gen. Wat Beyen ra zend maakte was dat de Britse stap niet te rijmen was met de indruk die hij uit het gesprek met But l er had over geh o u den, en dat de démarche zonder vooroverleg onverh oeds was gedaan: “[I]n wat voor positie plaatst de démarche mij tegenover de Heer Spaak? En tegen over de zes regeri n gen die het hele streven om het v.k. [Veren i gdKoninkrijk] een uitzonderingspositie te geven, welke het tot niets bond, nu wel als een volkomen vergissing moeten gaan zien? Waar sta ik tegenover de vele anti-Britten op het continent, die altijd zeggen, dat Al bi on precies dat zou doen wat het in dit geval gedaan heeft? Hoe sta ik tegenover de Commissie van de Tweede Kamer, die een gerucht had gehoord over de démarche, en tegen wie ik gezegd heb, gisteren nog, dat ik die démarche, in verband met mijn bespreki n gente Lon den, niet kon verwach ten?” De acti e was “volstrekt onverklaarbaar” en “zeer betreurenswaardig”, zo moet hij getierd hebben tegen sir Paul. Het was “[e]n stap die niemand enig goed zal doen, ook het v.k. niet”.⁴¹⁸

Ambassadeur Ma s on con s t a teerde kort daarop in zijn jaarlijks overzicht van de ontwikkelingen in Nederland dat Beyen na zijn heftige uiteenzet tingen snel was gekalmeerd toen hij ervan overtuigd was geraakt dat Lon den niet uit was op torpedering van het project van de Eu ropese eenwording van de Zes. Het moest sir Paul nog wel

van het hart dat in Nederland het idee van nauwe samenwerking met buurlanden in Europa “a fixed article of faith” was voor “the many authorities here who, with good reason, wish to bind the German Federal Republic as closely as possible to Western Europe”.⁴¹⁹

In de ministerraad stelde Beyen de angst van de Britten voor de gemeenschappelijke markt, die volgens hem niet alleen de supranationale constructie gold, gelijk aan de Britse angst voor Japan en Duitsland. Deze berustte naar zijn mening op een ontstellend defaitisme in industrie en vakbeweging. Nederland kon niets anders doen dan heel sterk ertegen ingaan, vond hij.⁴²⁰ En daar zou hij voor zorgen.⁴²¹ Pas begin jaren zestig sloeg de stemming in Londen om. Groot-Brittannië begon in de herfst van 1961 onderhandelingen over aansluiting bij de inmiddels gevormde Europese Gemeenschappen, maar het zou nog tot 1973 duren voordat het zo ver was.

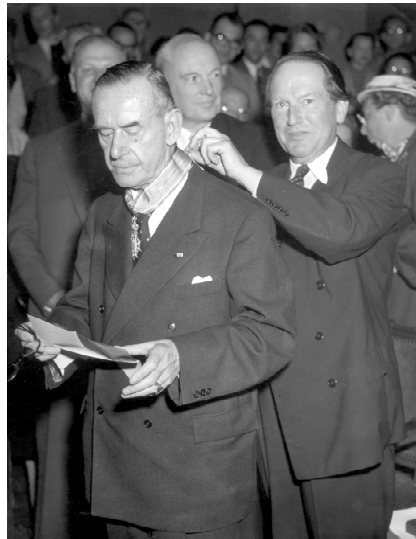
DROOM IN VENETIË

Beyen smaakte het genoeg ‘zijn’ gemeenschappelijke markt zo te zien doorbreken, dat deze de kern van de Europese integratie werd. De eerste tekenen daarvan waren zichtbaar op de ministersbijeenkomst van de Zes in Noordwijk, die onder zijn leiding in september 1955 werd gehouden om een eerste oordeel te geven over het werk van de commissie-Spaak. Voordat men kon instemmen met Spaaks conclusie dat de in Messina voorgestelde samenwerking stond of viel met de vorming van een gemeenschappelijke markt, was nog wel een gesprek onder vier ogen nodig tussen Beyen en Pinay. De Franse minister van Buitenlandse Zaken werd tot meegaandheid gemasseed met de belofte dat de brede economische eenheid gelijkelijk tot stand moest komen. Toen de West-Duitse staatssecretaris Hallstein ook nog eens nadrukkelijk getuigde van de onveranderde pro-Europese koers van zijn regering, konden Spaak en zijn deskundigen onbelemmerd verder.⁴²²

Spaaks uiteindelijke rapport ademde zo veel overeenstemming tussen de partijen, dat de ministers er eind mei 1956 tijdens hun conferentie in Venetië in een mum van tijd mee akkoord gingen. Ze besloten tot het houden van onderhandelingen – opnieuw onder leiding van Spaak – over een verdrag dat een gemeenschappelijke markt zou instellen en over een verdrag dat een Europese organisatie voor kernenergie zou stichten.⁴²³ Zo was het plan-Beyen definitief gepromoveerd naar een plaats in het voorste gelid. Niet alleen daarom was de conferentie van Venetië voor Beyen “als een gebeurtenis uit een droom”. Het Venetiaanse decor, de vele vrije tijd en het prachtige weer bezorgden Beyen en zijn, zoals meestal, meegereisde vrouw Gretel een voortreffelijke tijd, bijna “too good to be true”, vond Beyen zelf. Spelend werd in de overvloedige vrije tijd met de boten die aan iedere delegatie ter beschikking waren gesteld, een groot aantal eilanden in de lagune aangedaan.⁴²⁴

‘Venetië’ was Beyens laatste ministersconferentie van de Zes. Hij zou na de verkiezingen van de zomer van 1956 niet worden opgenomen in het nieuwe kabinet-Drees. Toch zou hij de apotheose van dit Europese project – voor het belangrijkste deel zijn

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen decoreert Thomas Mann in de zomer van 1955.

project – meemaken. Deze werd in Rome gehouden, omdat alles in het Italiaanse Messina was begonnen. De Italiaanse regering had hem, inmiddels minister af, uitgenodigd als gast eind maart 1957 de ondertekening van de Verdragen van Rome voor een Europese Economische Gemeenschap en een Europese Gemeenschap voor Atoomenergie in het Capitool bij te wonen. Niet voor alle aanwezigen was Beyen nog een bekende figuur. Op een van de vele bijeenkomsten in de marge van de plechtigheid vroeg iemand aan Linthorst Homan wie toch die man was met die vele decoraties. Het was Beyen.⁴²⁵ Zonder zijn passie voor een idee, en zonder zijn stoutmoedigheid het door te zetten hadden de klokken van de vele Romeinse kerken op die regenachtige 25ste maart 1957 niet de geboorte van een nieuwe Europese economische eenheid aangekondigd, maar mogelijk slechts een op nucleair gebied verbonden Europa.

Hoeveel voldoening hem het bijwonen van de ceremonie ook zal hebben gegeven, de artiest en literatuurliehebber Beyen zal een eerdere plechtigheid mogelijk als een groter persoonlijk Europees hoogtepunt hebben beleefd: het eren van de grote Duitse schrijver en iugré Thomas Mann in de zomer van 1955, kort voor diens dood, met het commandeurschap in de orde van Oranje-Nassau. Het kabinet had de uitreiking van de versierselen aan Beyen toevertrouwd. In de aula van de Universiteit van Amsterdam aan de Oudemanhuispoort schilderde hij in perfect Duits de betekenis van de “Sehr geehrter Meister”. Deze was tijdens het nazi-bewind misschien meer dan

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

welke andere Duitse auteur ook de drager van de Duitse cultuur en de behoeder van de Duitse geest geweest. Voor elke Europeaan was het volgens Beyen belangrijk dat de werkelijk Duitse geest behouden bleef.⁴²⁶ Het kwam uit zijn hart. Thomas Mann was een van zijn favoriete schrijvers en Duitsland en zijn cultuur had hem altijd nagestaan.

4 TEN ONDER MET GREET HOFMANS

VERWIJDERING TUSSEN BERNHARD EN JULIANA

Beyens ministerschap eindigde in een persoonlijk drama, veroorzaakt door de affaire-Greet Hofmans. Zijn betrokkenheid bij de publicitaire uitbastering van de zeer lang slepende kwestie zorgde voor een zodanig persoonlijk conflict tussen hem en het staatshoofd dat hij aan het eind van de kabinetsperiode staatsrechtelijk nauwelijks nog kon functioneren. Het feit dat het kabinet inmiddels demissionair was, verdoezelde dat laatste enigszins. Maar een tweede ministerschap van Beyen, als dat al aan de orde was, zou in de praktijk zeer ingewikkeld zijn geweest omdat de vorstin hem niet meer wilde ontvangen.⁴²⁷

De zaak maakte in de persoonlijke sfeer een einde aan een langdurige warme relatie die Beyen met Juliana onderhield en die hij koesterde. In zijn memoires *Het spel en de knikkers* rept Beyen echter met geen woord over deze affaire. Was ze te pijnlijk?

De kwestie draaide om de toegang die de spiritueel begaafde Greet Hofmans tot koningin Juliana had en ze smeulde al sinds eind jaren veertig. Hofmans was voorjaar 1948⁴²⁸ – toen Beyen in Washington verbleef – door Bernhard aan het hof geïntroduceerd. De prins had van een goede vriend gehoord dat zij over bijzondere gaven beschikte die prinses Marijke (de latere prinses Christina) van haar oogkwaal zou kunnen genezen. De koningin vatte een diepe vriendschap voor Hofmans op. Het bleek dat beide vrouwen een gelooft belovend deel den die sterk op het spirituele was gericht. Greet Hofmans bracht de vorstin in contact met gelijkgezinden die regelmatig bijeenkwamen voor bezinning. De in Baarn wonende zakenman J.W. Kaiser, die in nauw contact met Hofmans stond, nam in de groep een centrale positie in. Nadat Juliana zich bij deze gelovigen had aangesloten, hadden de samenkomsten plaats op kasteel 'Het Oude Loo', bij paleis 'Het Loo' te Apeldoorn. Met het christelijk geloof als leidraad probeerden de tientallen belangstellenden uit in het algemeen hogere kringen – onder wie ook prinses Wilhelmina, die in haar eigen residentie Het Loo logeerde – eigenheid bood – een antwoord te vinden op de actuele problemen van de wereld in die dagen. Zonder de leiding van God zou dit niet lukken, en om die leiding te ervaren was onder meer een houding van nederigheid vereist, meenden de deelnemers. Alles stond of viel met het geloof in “de Bron van de doorgevingen door Mej. Hofmans”, want zij zou voor de deelnemers het contact met God zelf leggen.⁴²⁹

Juliana vond hier een klankbord voor de vragen waar ze zelf in haar hoge positie mee worstelde, zoals de kwestie van de dreigende wereldoorlog tussen Oost en West. Op de eerste bijeenkomst op Het Oude Loo sprak ze eind juli 1951 over de noodzaak

van bezinning om te “hervinden [...] hoe de schakel moet liggen, die mens en God moet verbinden”. Ze eindigde haar interventie optimistisch: “Maar er is ons de kans gegeven, voorwaarts te gaan naar een dieper en hoger leven. Liefde onthult haat. Vrede onthult haat. Vrede onthult oorlog – en, de mens ontkomt God niet.”⁴³⁰ Het is niet verwonderlijk dat de ontmoetingen op Het Oude Loo door critici werden gezien als een voedingsbodem voor pacifisme.

Het gevoel van verwantschap dat zich tussen de koningin en Greet Hofmans ontwikkelde, wekte ergernis bij Bernhard en bezorgdheid in de selecte groep prominenten uit politieke kringen die van de relatie tussen mevrouw Hofmans en Juliana op de hoogte was. Bernhard, die al snel zag dat de oogkwaal van zijn dochter niet genas, meende dat Hofmans de oorzaak was voor verwijdering tussen hem en de koningin en hij maakte tegenover zijn omgeving geen geheim van zijn ongerustheid over Hofmans' invloed op zijn vrouw. Greet Hofmans en haar medestanders zouden Juliana hebben gewaarsschuwd voor de prins. Doordat hij haar behandelmethodes in twijfel trok, verliep volgens Hofmans de genezing van Marijke niet naar wens. Om hier verandering in te brengen zou Juliana zichzelf geroepen hebben gevoeld Bernhard de deur van Paleis Soestdijk te wijzen, waar deze welgerde gevolg aan te geven. Haagse ingewijden veronderstelden daarnaast dat Hofmans de koningin pacifistische ideeën influisterde over het nut voor de wereldvrede van toetreding tot de communistische landen, die zeker tijdens de heersende Koude Oorlog in het veelal Atlantisch ingestelde Nederland niet algemeen op instemming konden rekenen.⁴³¹

Begin 1952 was een aantal prominente Nederlanders uit het buitenlands-politieke circuit zo verontrust over het effect van de samenkomsten op Het Oude Loo op de koningin, dat ze de beweging een gevaar voor haar persoonlijk, voor haar gezin en voor het land achtten. Daarom ondernamen ze een poging om het vermeende onheil te keren. Spil in deze geheime onderneming was de rooms-katholieke éminence grise pater Beaufort, die in deze kwestie samenwerkte met onder anderen minister van Buitenlandse Zaken Stikker en de zeer gerespecteerde ambassadeur van Nederland in Washington, Van Roijen. Met de laatste was Beaufort nauw bevriend. Ze kozen voor hun delicate actie een pikant tijdstip en bewandelden een bijzondere weg. Alledrie waren eraan gewend verder te kijken dan de grenzen van Nederland, en het ligt voor de hand dat het hun ging om de positie van Nederland in de wereld.⁴³²

Beaufort nam op zich een brief te schrijven aan mevrouw Eleanor Roosevelt, weduwe van de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt. Zij was niet alleen bevriend met Juliana, maar had in november 1951, op doorreis naar Parijs, ook deelgenomen aan een bijeenkomst op Het Oude Loo. Uit het verslag dat mevrouw Roosevelt daarvan deed in twee van haar ‘My Day’-krantencolomns bleek ze weliswaar onder de indruk van de ernst waarmee de deelnemers zochten naar oplossingen voor de wereldproblemen, maar ze uitte ook haar bezorgdheid over de vaste overtuiging van de participanten dat hun ‘weg’ de enige was. Ze constateerde te veel zekerheid en te veel gelijkzinnigheid.⁴³³ Beaufort had haar daarna in Parijs, waar beiden voor een vergadering

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

van de Verenigde Naties waren, vertrouwelijk over de samenkomsten op Het Oude Loo gesproken.⁴³⁴ Hij verzocht haar nu per brief, die via ambassadeur Van Roijen – de ze reisde er speciaal voor naar New York – werd bezorgd⁴³⁵, haar invloed aan te wenden bij Juliana. Beaufort hoopte dat mevrouw Roosevelt de koningin ervan kon doordringen dat de Oude-Loo-beweging niet alleen verdiensten in zich borg, maar ook reële en grote gevaren. “You are one of the very few persons to whom she will listen in this matter and from whom she probably will accept some advice, guidance. [...] I may add that I am sending this letter in full accordance with several prominent and responsible persons, including our Minister of Foreign Affairs.”⁴³⁶

Ook Drees maakte zich zorgen. In de ministerraad was, vermoedelijk eind 1951, informeel afgesproken dat ministers niet aan Oude Loo-bijeenkomsten zouden deelnemen. De minister-president vond dat het daar besprokene kwetsend kon zijn voor andere geestelijke stromingen in Nederland, dat de aanwezigheid van de koningin een ongewenst prominent accent kreeg en dat mevrouw Hofmans en de heer Kaisereen te zwaar geestelijk stemmel op de samenkomsten drukten.⁴³⁷ Drees bleef in de kwestie echter terughoudend.⁴³⁸

SUCCESVOL KONINKLIJK BEZOEK AAN AMERIKA

Mevrouw Roosevelt kreeg de brief voordat het koninklijk paar in april 1952 een officieel bezoek aan de Verenigde Staten bracht. Juliana en Bernhard zouden bij die gelegenheid een weekinde in haar huis ‘Hyde Park’ bij New York doorbrengen, en het leek Beaufort een goede gelegenheid voor een openhartig gesprek tussen de twee vriendinnen over de risico’s van de samenkomsten op Het Oude Loo, want “this is the one thing the Queen badly needs”,⁴³⁹ Mevrouw Roosevelt voldeed aan het verzoek. Ze maakte met haar koninklijke vriendin een lange wandeling in de omgeving van Hyde Park en waarschuwde Juliana langs de lijnen zoals door Beaufort aangegeven. Het indringen de gesprek had echter geen resultaat. De koningin bleef bij haar overtuiging dat ze zich aan de wil van God moest onderwerpen zoals die tot haar kwam.⁴⁴⁰ Van enige koerswijziging was bij Juliana dan ook geen sprake.

Voor dat laatste was, vanuit het standpunt van de koningin gezien, ook geen enkele reden. Het bezoek aan de Verenigde Staten was een onverwacht groot succes en verliep heel anders dan prins Bernhard, Stikker, Van Roijen, en vermoedelijk ook Beaufort, hadden gevreesd. Juliana’s optreden ontmoette veel lof. Dat gold in het bijzonder haar toespraken, waar ze van tevoren zo veel ruzie over had gemaakt met de meereizende minister van Buizenlandse Zaken, Stikker. De koningin stond er namelijk op de teksten van de redevoeringen zelf te schrijven, waar de staatsrechtelijk verantwoordelijke minister van Buizenlandse Zaken niet bij mee was. Tot in de ministerraad werd de kwestie besproken, maar meer dan kleine aanpassingen liet de vorstin niet toe.⁴⁴¹ Ook ambassadeur Van Roijen kon de vorstin niet tot andere gedachten brengen.⁴⁴² Bernhard, die eerder had bedreigd niet mee te gaan naar Amerika als de teksten van zijn gemalin niet drastisch zouden worden aangepast⁴⁴³, had zich ge-

schikt en maakte Juliana's triomf van dichtbij mee.

Beyen was op zijn post in Washington als bewindvoerder bij IMF en Wereldbank – ondanks zijn vriendschapsbanden en correspondentie met de prins – vermoedelijk onkundig van deze onderhuidse spanningen tussen vorstin en kabinet en van de verwijdering tussen Juliana en Bernhard. Hij schreef de prins kort na het koninklijke bezoek een juichende brief. Hoe Bernhard hierop reageerde, is niet te achterhalen, maar het enthousiasme van zijn vriend voor de ideeënwereld van zijn vrouw, die hij zelf verafschuwde, moet hij hebben gevoeld als zo uit in een wond. Het bezoek was volgens Beyen, “een ongewoon groot succes”, dat moest worden toegeschreven “aan het persoonlijk optreden van de koningin”. Niet verlegen om superlatieven plaatste Beyen Juliana's optreden boven dat van de Britse prinses en latere koningin Elizabeth, die een halfjaar eerder een soortgelijke reis had gemaakt. En de Europese vorsten die nog in de Verenigde Staten hun opwachting zouden maken, waren volgens hem “niet te benijden, want niemand kan dit herhalen”. De reacties in de Amerikaanse pers waren volgens hem in dit opzicht veelzeggend.⁴⁴⁴

Het was niet slechts door de “persoonlijk charmante eenvoud” dat Juliana de harten van het Amerikaanse volk had gewonnen. “Maar zij heeft door haar redevoeringen aan Haar bezoek een geestelijken inhoud gegeven en daarmee iets bereikt, ook voor de naam van Nederland in Amerika, wat niemand anders had kunnen bereiken.” Ook persoonlijk was Beyen door Juliana's woorden getroffen, vooral ook door “de diepten die zij bereikt – soms tracht te bereiken”. Deze hadden hem “als denkend en zoekend mensch geweldig geïnteresseerd”. En hij bracht de koningin “in alle bescheidenheid” zijn “warmgevoelde hulde”.⁴⁴⁵

Het was niet slechts de afhankelijkheid van Beyen tegenover zijn koninklijke vrienden die hier sprak. De zegetocht van de koningin in de Verenigde Staten was een feit. Stikker repte van “een groot succes”. Van Roijen gaf volmondig toe dat hij een verkeerde inschatting had gemaakt van de reactie van het Amerikaanse publiek op de boodschap die Juliana verkondigde. Van Amerikaans standpunt uit gezien was het bezoek volgens hem “een groot en onverdeeld succes”.⁴⁴⁶ Maar hij zag ook de keerzijde. Tegenover Boon, secretaris-generaal op Buitenlandse Zaken en nauw betrokken bij de voorgeschiedenis van de toespraken, legde de ambassadeur de nadruk op “een gevaarlijk precedent in ons constitutioneel staatsbestel”. “Juist het succes, dat de Koningin met haar persoonlijke toespraken geogst heeft, zal Haar in de toekomst in Haar onafhankelijk optreden tegenover de Regering sterken.”⁴⁴⁷ In een brief aan Beaufort waarvoor schuwde hij dat dit “buiten gewoon gunstige sultaat (want dat is het ontegenzeggelijk)” de koningin nog zou “verserken” in haar overtuiging “een bepaalde ‘missie’ te hebben”. Dit zou, aldus de diplomaat, “voor haarzelf – geziende bron van inspiratie – op den duur niet anders dan funest [...] kunnen zijn”. Bovendien was er “een gevaarlijk precedent” geschapen, waar alle komende Nederlandse kabinetten mee te maken zouden krijgen, namelijk dat Hare Majesteit zelf haar redevoeringen schrijft. Maar, zo probeerde Van Roijen zijn somberheid op zij te schuiven: “laten wij hopen dat

ik mij ook hierin vergis”,⁴⁴⁸

Dat laatste deed de ervaren ambassadeur niet. De vorstin was niet wars van het zetten van eigen accenten in het Nederlandse buitenlandse beleid, zoals ook Beyen zo ervaren.⁴⁴⁹ Van Roijens wens dat “de bijzonder moeilijke en netelige constitutionele kwesties” die met Juliana’s optreden waren verbonden, het best binnenskamers tot een oplossing kunnen worden gebracht, werd niet vervuld. Uiteindelijk kon niet vermeden worden dat de door Van Roijen gevreesde koningskwestie in de openbaarheid kwam.⁴⁵⁰

Dat de deksel nog enkele jaren min of meer op de borrelende pot bleef, was deels te danken aan Beyen, maar de verwikkelingen die bekendheid kregen onder de naam ‘Greet Hofmans-affaire’ zouden hem meesleuren en hard treffen.

ONGEWENSTE PUBLICITEIT

Van de invloed die Greet Hofmans op het staatshoofd zou hebben, en van de schermutselingen tussen Juliana en het kabinet over haar optreden in Amerika, bleef het Nederlandse volk lange tijd onkundig. De pers verzuumde hier melding van te maken, laat staan dat ze inging op de staatsrechtelijk pikante facties die het gevolg waren. Het kabinet wilde dit het liefst maar zo houden. Wel waren er journalisten op de hoogte, onder wie Frans Goedhart. Deze schrijver van politieke commentaren voor *Het Parool* en Kamerlid voor de Partij van de Arbeid wist van de rol van Greet Hofmans aan het hof. Hij verdacht Juliana er bovendien al enige tijd van een aanhangster te zijn van de zogeheten Derde Weg – een pacifistisch gekleurde beweging die om een wereldoorlog te voorkomen de deling van de wereld in twee kampen afwees. Juliana’s uitspraken in de Verenigde Staten sterkten Goedhart in zijn vermoeden dat het Nederlandse staatshoofd in de ban van pacifisme en mystiek was gekomen, wat hij slecht voor het land vond. Zijn bezorgdheid leidde ertoe dat hij als enige, hoewel niet onder naam, in de Nederlandse pers onder de titel ‘A qu’eer country’ in zijn krant een dissident en kritisch geluid liet klinken over de inhoud van Juliana’s redevoeringen in Amerika, waarvoor hij het kabinet verantwoordelijk stelde.⁴⁵¹ Het hoofdartikel had het effect van een schot in de lucht. Geen Nederlands politicus of journalist wilde zich aan de kwestie branden. *De Groene Amsterdammers* prakzelschanden van de manier waarop de “gewezen communisten” van *Het Parool* de vorstin te lijf waren gegaan.⁴⁵² Wel trok het diplomatieke aandacht.⁴⁵³

Een in Den Haag gestationeerde buitenlandse journalist was echter nieuwsgierig geworden. Daniel Schorr, correspondent in Nederland, België en Luxemburg voor een aantal Amerikaanse bladen en het televisiestation ABC, rook een verhaal. Geprikkeld door het commentaar in *Het Parool* liet Schorr zich eerst nader informeren door mevrouw Roosevelt. Verder gravend werd hij tot zijn verbazing uitgenodigd voor een gesprek met Bernhard. De prins kwam er speciaal voor naar Den Haag en vertelde de Amerikaanse journalist in hotel ‘Du Vieux Doelen’ met een fles scotch op tafel “zeer wel overwogen” en zond er een blad voor de mond te nemen zijn versie van het verhaal.

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

– on der meer hoe hij erin was geslaagd Greet Hofmans uit het paleis te verwijderen, maar niet had kunnen verhinderen dat ze in de buurt onderdak vond en de koningin nog steeds zag. De prins hoopte volgens Schorr dat een publicatie in Amerika zo veel kabaal zou veroorzaken, dat Hofmans daardoor aan het kortste eind zou trekken en zou moeten verdwijnen. Zo'n schokbehandeling zou ook zijn echtgenote geen kwaad doen, vond Bernhard, aldus Schorr.⁴⁵⁴

Schorr bezocht ook het andere 'kamp' en sprak op paleis Soestdijk met de secretaris van Juliana, W.J. baron Van Heeckeren van Molecaten, en in Baarn met Greet Hofmans zelf. Op de vraag of de koningin geloofde wat mevrouw Hofmans haar voorhield, had Van Heeckeren van Molecaten geantwoord: we geloven allemaal in haar. "To us she is everything", tekende Schorr verder uit zijn mond op. De Amerikaanse correspondent was verbijsterd door wat hij te horen had gekregen en meende dat de tijd rijp was voor een artikel. Het magazine *Life* had belangstelling. Schorr reisde in mei 1952 naar New York en overhandigde het stuk op de redactie. Hij zou er bij plaatsing tweeduizend dollar voor krijgen.⁴⁵⁵

Intussen zette het kabinet, dat lucht had gekregen van de aanstaande publicatie, zwaar geschuifde stelling om deze te verhinderen. Het handhaven van de publieke stilte in Nederland, en liefst ook in de rest van de wereld, over de dieperliggende ideeën van het staatshoofd en de daaruit voortvloeiende spanningen aan het hof en binnen het huwelijk van Juliana en Bernhard was kabinetsbelang geworden.⁴⁵⁶ Roeren in deze potentiële explosieve kwestie, moest worden voorkomen. Journalistische belangstelling voor Greet Hofmans en voor haar banden met het hof moest daarom tegen elke prijs in de kiem worden gesmoord. Boon zei tegen Schorr dat zo'n artikel de fundamenteën van de monarchie zou aantasten. Van Roijen, kennelijk niet precies wetend waar het stuk zou verschijnen, vroeg de *New York Times* – de eerste opdrachtgever van Schorr, maar niet geïnteresseerd in het verhaal – van plaatsing af te zien. Verder werd Schorr in de maanden die volgden herhaaldelijk van de kant van het kabinet voorgelouden dat hij, door de monarchie in gevaar te brengen, de gastvrijheid van Nederland op de proef stelde. Zelfs liet men hem van regeringszijde weten dat de prins zelf een dergelijke publicatie niet op prijs zou stellen, maar schriftelijk bewijs van dat laatste kreeg de journalist niet te zien. Schorr en *Life* bezweken niet onder deze druk. Het artikel stond gepland om najaar 1952 te verschijnen.⁴⁵⁷

TIKKENDE BOM ONSCHADELIJK MAKEN

Deze bom tikte toen begin september 1952 het derde kabinet-Drees aantrad. Beyen kreeg naast zijn ministerschap van Buitenlandse Zaken de taak als *story killer*⁴⁵⁸ op te treden en alles in het werk te stellen om ongewenste publicaties over spanningen aan het hof te voorkomen. Het was niet onlogisch Beyen daarvoor te vragen. Het gevaar dreigde vooral uit het buitenland (het kabinet had de binnenlandse pers op dit punt onder controle). Daar kwam bij dat hij goede betrekkingen met het Koninklijk Huis onderhield.⁴⁵⁹ Dat laatste maakte de opdracht echter ook tot een delicate aangelegen-

heid voor Beyen. Hij stond zowel met de prins als met de koningin op vriendschappelijke voet, en hij was er de man niet naar deze bevoorrecht positie in de waagschaal te stellen. Het is daarom de vraag of hij op dat moment al vermoedde dat een interventie ten gunste van de één, het ongenoegen van de ander zou wekken. Dit zou hem in een onaangename spagaat kunnen brengen, die hij ongetwijfeld zou willen vermijden.

In zijn brief aan de prins met uitbundig lof aan het adres van de koningin voor haar Amerikaanse toespraken, had Beyen er geen blijk van gegeven dat hij op de hoogte was van Bernhards aversie tegen Juliana's zielenroerselen.⁴⁶⁰ Hoe lang deze onwetendheid heeft geduurd, is onduidelijk. Het ligt voor de hand dat Beyen op basis van informatie uit kabinetskringen, en van zijn voorganger Stikker, al snel moet hebben ontdekt dat het hof was verdeeld in twee kampen, waar hij zich weinig benijdbaar tussenin moest bewegen.

In het geval van Schorrr droeg Beyens bemoeienis ertoe bij dat er geen publicatie kwam. In de marge van zijn eerste Europese optreden sprak Beyen op 7 september 1952 een avond lang in hotel 'Brasseur' in Luxemburg met Schorrr. De journalist was daar om de vergadering van ministers van de Kolen en Staalgemeenschap te verslaan – de bijeenkomst waar nieuwkomer Beyen zijn Europese visitekaartje zou afgeven. Beyen hield Schorrr voor dat het artikel de koningin "zeer veel verdriet zou doen en bij het Nederlandse volk verwarring en ontsietenis zou verwekken". Hij sprak ook over het "persoonlijk leed" dat plaatsing van het verhaal voor hem zou betekenen, wegens enerzijds zijn "gehechtheid" aan de persoon van de koningin, en anderzijds wegens de "grote persoonlijke voladoening" als hij "in den aanvang mijn er carrière als Minister" de vorstin "dit verdriet kon helpen besparen".⁴⁶¹

Schorrr vroeg daarop hoe er tegenover hem zou worden gehandeld als de publicatie doorging en wat er met hem zou gebeuren als ze werd afgeblazen. Op beide vragen antwoordde Beyen: niets. Hij onderschreef dat hij "een uitsluitend persoonlijk beroep" op Schorrr deed. Schorrr zei de zaak nog eens te overwegen, en meer gesprekken volgden. Volgens Beyen had Schorrr later tegen hem gezegd dat het uitstel en later afstel van de publicatie aan Beyens interventie te danken was geweest, al was Beyen daar zelf niet zo zeker van.⁴⁶² Misschien is het eerste wel waar, maar het definitieve intrekken van het artikel was het gevolg van een curieus samenspel van gebeurtenissen.

Schorrr zelf heeft geschreven dat hij later tijdens een diner met zijn vriend Loe de Jong, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, had besloten het artikel in te trekken. Maar de beslissing was toen al voor hem genomen. Henry Luce, de eigenaar van *Life*, had het verhaal al van de rol gehaald. Dat was, zo was Schorrr pas later duidelijk geworden, gebeurd tijdens een diplomatendiner in Rome. Daar werd Luce, wiens echtgenote Claire Booth-Luce Amerikaans ambassadeur in Italië was, indringend door de echtgenote van de Nederlandse ambassadeur op zijn verantwoordelijkheid in deze kwestie gewezen. Die Nederlandse ambassadeur was H.N. Boon, dezelfde die een paar maanden eerder als secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken

Schorr van het publiceren van zijn artikel had proberen af te brengen.⁴⁶³

Volgens een andere versie was het echter vooral Beyen die Luce tot zijn besluit had gebracht. Hij zou de Amerikaan ervan hebben overtuigd dat Schorr's artikel grote schade zou aanrichten, zowel voor wat betreft Nederlandse constitutionele verhoudingen, als voor de koningin en de prins (die Luce goed kende) persoonlijk.⁴⁶⁴

Er zijn aanwijzingen dat Schorr zeker nog tot laat in 1952 van plan was zijn verhaal te publiceren. PvdA-parlementariër en commentator van *Het Parool* Frans Goedhart schreef Beyen op 17 december 1952 verontrust dat hij de Amerikaanse journalist de dag daarvoor plotseling in het gebouw van de Tweede Kamer op bezoek had gehad. Deze had hem het verhaal laten lezen en hem om hulp gevraagd bij het onderbouwen van het vermoeden dat mejuffrouw Hofmans "een trekpop van bepaalde communisten zou kunnen zijn". Schorr peinsde er toen kennelijk nog niet over om het verhaal in te trekken. Hij was namelijk diep beledigd omdat men hem "van bepaalde Nederlandse zijde geld had aangeboden" ter voorkoming van publicatie.⁴⁶⁵

Wie dit zou hebben gedaan, is onduidelijk. Beyen meldde later bij zijn aantreden vernomen te hebben dat van regeringswege "dwangmaatregelen [...] (uitzetting uit Nederland) alsook compensatieaanbiedingen" jegens Schorr waren "overwogen".⁴⁶⁶ In zijn memoires onthulde Schorr dat in contacten met regeringsvertegenwoordigers sinds de zomer van 1952 tegen over hem de suggestie was gewekt "that I would not lose financially if I killed the article".⁴⁶⁷

Schorr en Luce kregen later beiden op voordracht van Beyen een koninklijke onderscheiding. Luce werd in 1953 commandeur in de orde van Oranje-Nassau. Schorr, die na het verslaan van de watersnoodramp van 1953 zijn Europese standplaats had verruild voor een baan bij het televisiestation CBS, werd in 1955 officier in dezelfde orde. De correspondent moest zo lang wachten omdat het niet in Beyens "tactiek" paste hem te decoreren "vóórdat hij [Schorr] zelfstandig de beslissingen om en had [dat publicatie over de affaire-Hofmans niet behoorlijk was]". Beyen en andere betrokken ministers waren bang geweest dat Schorr na zijn vertrek uit Nederland alsnog over de zaak-Hofmans zou publiceren. In 1955 achtte Beyen het bewijs van goed gedrag echter geleverd en was er geen bezwaar meer tegen decoratie. Schorr kreeg het lintje onder meer voor "hetgeen hij ongeschreven liet".⁴⁶⁸

TUSSEN TWEE VUREN

Wie ook precies de doorslag heeft gegeven, Beyens eers te optreden als trouble-shooter voor kabinet en koningin was goed afgelopen. De kwestie met Schorr was geregeld op een wijze die zowel van vastberadenheid als van elegantie getuigde. Juliana kon tevreden zijn over de inspanningen van haar vriend-bewindsmans. Zeker toen de jaren daarop de rust aan het persfront over de spanningen aan het hof gehandhaafd bleef, kon het vertrouwen van de vorstin in Beyen alleen maar verder groeien.

Juliana schakelde hem in voor zaken die minder het staatsbelang raakten dan haar persoonlijke godsdienstige overtuiging. Ze vroeg Beyen in 1954 stappen te ondernemen

men bij de Egyptische regering om de Nederlandse onderzoeker prof. G. Quispel, die ze kende van de bijeenkomsten op 'Het Oude Loo', en anderen de kans te geven oude koptische gnostische handschriften te bestuderen en openbaar te maken. Het materiaal bevond zich in een koffer die in het Koptisch museum in Cairo en de Egyptische regering was niet bereid het ter beschikking aan buitenlandse deskundigen te stellen. Juliana deed Beyen het verzoek tijdens een persoonlijk gesprek, en ze gaf Beyen de brief mee die een aantal Nederlandse terzake kundige hoogleraren haar over de kwestie had geschreven. Beyen droeg de kwestie met brief over aan de chef van de directie Afrika en Midden-Oosten en schreef in de marge: "Mij door hem ter hand gesteld, die zich hiervoor persoonlijk zeer interesseert (ik trouwens ook)." Hij bleef de zaak op de voet volgen, ook omdat de koningin hem daar steeds naar vroeg. De interventie had succes; de codices werden in 1955 vrijgegeven.⁴⁶⁹

Hoe groot Juliana's vertrouwen in Beyen was, bleek bij de kabinetscrisis die in mei 1955 ontstond over de ontwerphuurwet van minister H.B.J. Witte van Wederopbouw en Volkshuisvesting. De koningin overwoog aanvankelijk Beyen, als het enige lid van het kabinet zonder politieke binding, mogelijkheden te laten onderzoeken de breuk te lijmen. Een ervaren politicus en adviseur van de koningin als L.J.M. Beel, toen minister van Binnenlandse Zaken, zag hier niets in. "Ik achtte het welslagen van de heer Beyen uitgesloten en sprak de hoop uit dat hiermee niet veel tijd zou zijn gemoeid", schreef Beel op 25 mei in zijn dagboek. Het was de dag waarop de waarnemend-directeur van het Kabinet der Koningin, jhr. E.W. Röell, hem op de hoogte had gebracht van Juliana's plan met Beyen.⁴⁷⁰

In hoeverre er werkelijk een informatiepoging van Beyen is geweest is onduidelijk. Als de ze al heeft plaatsgehad, dan was het uiterst kort.⁴⁷¹ Op de avond van diezelfde dag kreeg PvdA-fractieleider in de Tweede Kamer J.A.W. Burger de opdracht de gevallen regeringsploegweer op de been te helpen, en hij slaagde daarin. Drees III zou de reglementaire eindstreep – de verkiezingen van 1956 – halen.

BILDERBERG-CONFERENTIES

Beyen raakte echter juist dat laatste jaar van zijn ministerschap door zijn positie als bewindsman van Buitenlandse Zaken en als vertrouwenspersoon, diepgaander dan hem lief was, betrokken bij de spanningen aan het hof, en met name bij de verwijdering tussen Juliana en Bernhard. Dat kwam niet alleen door de zaak-Hofmans, maar ook door een daaruit voortvloeiende kwestie tussen koningin en prins.

Juliana had zich bij Drees en Beyen beklagd over de vele buitenlandse reizen van haar echtgenoot en had zich gekeerd tegen diens rol als voorzitter van de zogeheten Bilderberg-conferenties. De bewegingsvrijheid van Bernhard wilde ze aan banden leggen door, voorafgaand aan een voorgenomen buitenlandse reis, met de betrokken ministers of de premier te overleggen of deze wel noodzakelijk was. Aan Bernhards leiden de rol in de Bilderberg-ontmoetingen zou helemaal een einde moeten komen. Dat kwam niet alleen doordat ze zich niet kon vinden in het volgens haar opzettelijke anti-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

communistic karakter van de ze bijeenkomsten. Hier moest het vors ten huis zich naar haar mening natuurlijk niet in begeven. Maar Juliana meende ook dat Bernhard slechts het voorzitterschap van de ze besloten bijeenkomsten van transatlantische kopstukken bekleedde omdat hij haar echtgenoot was. Ze had er ken n el i j k g e n o e g v a n z i c h d a a r v o o r t e l e n e n .⁴⁷²

Beyen achtte de bezwaren van de koningin ongegrond, zo blijkt uit een brief die hij begin 1956 aan premier Drees schreef. Hij was tevreden met de geldende procedure voor de prinselijke reizen. De prins meldde hem steeds informeel dat hij van plan was op reis te gaan en overlegde met de betrokken ministers over de activiteiten die hij zou ondernemen. Dit werkte volgens Beyen naar tevredenheid, en hij zag geen aanleiding “een meer formele gang van zaken om politieke redenen op te dringen”. En de manier waarop Bernhard de Bilderberg-groep leidde had zijn grote bewondering. Beyen vond deze activiteiten “uitermate nuttig en belangrijk” en meende dat “de Prins de eer toekomt, dit werk mogelijk gemaakt te hebben en in goede banen te hebben geleid. Er was voor het kabinet dus “geen enkele grond z.k.h. te verzoeken, die bemoeiing te staken, tenzij als grond zou moeten worden aangemerkt, dat h.m. persoonlijk tegen die bemoeiing overwegen de bezwaren heeft”, zo schreef hij aan de premier. In dat laatste geval zou echter “een delicate constitutionele quaestie” rijzen, waarover Beyen zeker eerst met Drees overleg zou moeten plegen.⁴⁷³

Dat Beyen niet meer onbevooroordeeld tussen koningin en prins stond, blijkt uit brieven die E.N. van Kleffens hem op 9 en 13 mei 1956 schreef. Van Kleffens, oud-minister van Buitenlandse Zaken en toen ambassadeur in Lissabon, was door Bernhard gevraagd hem te vergezellen naar de Bilderberg-conferentie die kort daarop in Denemarken zou worden gehouden. Toen hij op de avond van de 9de mei op doorreis was aangekomen op Paleis Soestdijk, werd Van Kleffens meteen door de koningin ontboden. Hij voelde zich in “een muizeval”. Gedurende een uur en een kwartier zet te Juliana tegenover hem “een nieuw offensief” in, gericht tegen Bernhards rol bij de Bilderberg-conferenties. Zij hamerde erop dat het om een anticommunistisch gezelschap ging en dat zij daardoor in moeilijkheden zou kunnen raken. Dat zou kunnen gebeuren als ze na de verkiezingen de communisten zou moeten raadplegen – het zou haar onpartijdigheid aantasten. Van Kleffens verweerde zich heftig, wat valt af te leiden uit het feit dat hij het gesprek in de brief aan Beyen als “bekvechten” karakteriseerde. Van Kleffens beseftte wel dat de “instigators” van Juliana’s opmerkingen op zoek waren naar munitie en dat ze hoopten die in de pers te vinden. Vandaar dat hij Beyen verzocht “iets aan de pers ten de ze” te doen, “want dat kan nuttig zijn”. Van Kleffens vroeg Beyen de brief aan de “vrienden” Drees en vice-premier Beel te laten lezen.⁴⁷⁴

Vier dagen later stuurde Van Kleffens uit Kopenhagen Beyen een verslag van de Bilderberg-ontmoeting die van 11 tot 13 mei in Fredensborg plaats had. Er was volgens de ambassadeur “niets gezegd of gebeurd dat ten nadele van de Koningin zou strekken, Haar of de Regering in verlegenheid zou brengen, of in andere zin zou schaden”. De prins had “zich beperkt tot presideren” en zich onthouden “van het uiten van een

ei gen opvatting”. De pers had weinig belangstelling getoond.⁴⁷⁵ Beyen stuurde het schrijven van Van Kleffens met bijlagen over het verloop van de conferentie door aan de koningin.⁴⁷⁶

Beyen zal echter niet hebben verwacht dat het Juliana milder tegenover Bernhard zou stemmen. Daarvoor waren de twee kampen op Soestdijk te ver uit elkaar gederen. Bernhard keek later op die periode terug als op “een oorlog” die het koninklijk gezin had gespleten.⁴⁷⁷ Het huwelijk van het koninklijk paar stond al enige tijd onder grote spanning. Juliana meende – volgens Bernhards ingefluisterd door adepten van Greet Hofmans – dat Bernhard misbruik had gemaakt van zijn positie als prins-gemaal, dat hij een te machtige positie aan het hof had verworven, dat hij haar geld had misbruikt en dat hij probeerde haar van de troon te stoten. Bovendien wreef de koningin haar gemaal aan dat hij de banden met zijn moeder, prinses Armgard, preferred boven die met haar, en dat hij er buitenechtelijke relaties op nahield. (Dat laatste verwijt was terecht, zoals de prins aan het eind van zijn leven openbaar maakte.⁴⁷⁸) Ze had hem daarom verzocht uit het paleis te vertrekken. Van zijn kant verweet Bernhard Juliana niet alleen dat ze in de ban van de groep rond mevrouw Hofmans stond, maar ook dat ze de kwade geruchten die in dit gezelschap over hem de ronde deden had overgenomen, en dat ze niet meer onafhankelijk kon denken. Hij weigerde Soestdijk te verlaten, en lichtte in de nazomer van 1955 premier Drees en minister Beel in over het diepgaande conflict met zijn vrouw.⁴⁷⁹

Drees zag de ernst van de toestand in en vormde binnen zijn kabinet een ‘Soestdijk-commissie’, bestaande uit hemzelf, Beel en Beyen.⁴⁸⁰ De plaats van Beyen in dit informele ministersgroepje kan niet los worden gezien van zijn eerdere geslaagde activiteiten om de pers op afstand te houden, en die bezigheid zou de komende maanden opnieuw veel van zijn energie en tact vergen. De ‘Soestdijk-commissie’ leek, hoewel de regeling van het diepgaande geschil geen uitstel duldde, niet meer te kunnen bereiken dan een wankel wapenstilstand tussen koningin en prins. Bemiddeling van met name Beel⁴⁸¹ zorgde niet voor een bevredigende modus vivendi. De prins bleef in zijn paleisvleugel wonen, maar de kern van het conflict – de afkeer die Juliana jegens haar man had ontwikkeld en de vermeende verderfelijke invloed waaronder Juliana volgens Bernhard stond – bleef bestaan. Beide partijen toonden geen neiging tot verzoening, maar eerder gedrevenheid hun geschillen op de spits te drijven. Een verdere verslechtering van de relatie tussen Juliana en Bernhard bleek levensgroot aanwezig, met alle gevaar voor een constitutionele crisis van dien.

IN DE SLANGENKUIL

In de loop van 1956 explodeerde de kwestie-Hofmans, en Beyen bevond zich in het centrum van het drama. Op dat moment betrad Beyen pas werkelijk de slangenkuilt die de affaire was. Zijn loyaliteiten aan koningin en prins waren niet bestand tegen de intriges die hier werden geweven, zeker ook door Bernhard. Beyen kwam in een situatie terecht waarin hij slechts kon verliezen. Na jaren waarin er over de perikelen aan

het Nederlandse hof geen publicatie dreigde, kwam daar in 1956 verandering in. Eerst lukte het Beyen begin dat jaar nog opnieuw een journalist van wederom het Amerikaanse blad *Life*, Israël Shinker, van een verhaal over de toestand op Soestdijk af te houden.⁴⁸² Maar daarna verloor de bewindsman zijn 'toverstaf'. Begin mei vernam Beyen, via Drees⁴⁸³, dat stervenslaggever Sefton Delmer van de Britse krant *Daily Express* bezig was met een artikel over de zaak-Hofmans. Omdat Delmer kort daarop zou deelnemen aan de Bilderberg-conferentie in Fredensborg, leek het Beyen een goed idee prins Bernhard, de voorzitter van de zebra-afdeling, in te schakelen om ongewenste publiciteit te voorkomen.⁴⁸⁴

Maar het was Bernhard zelf die Delmer, vermoedelijk tijdens een gesprek op 29 april op Soestdijk, tot publicatie had aangezet en hem van alle informatie had voorzien als uiterste poging om Juliana "te kunnen stoppen".⁴⁸⁵ Delmer en de prins waren oude vrienden en kenden elkaar al sinds 1929.⁴⁸⁶ Het feit dat Delmer als journalist aanwezig mocht zijn op een Bilderberg-conferentie, die zich altijd in de groots te beslotenheid afspeelde, toont het grote vertrouwen dat Bernhard in Delmer had.

Toch voldeed de prins aan Beyens verzoek en hij zou hebben bereikt dat het artikel werd uitgesteld tot na een gesprek tussen Delmer en Beyen. De partijen lieten er geen gras over groeien, en het onderhoud tussen de minister en de journalist had op 14 mei 1956 plaats, een dag na de Bilderberg-ontmoeting.⁴⁸⁷

Delmer vertelde Beyen dat publicatie van zijn artikel geboden was omdat de invloed die de groep rondom Greet Hofmans op de koningin en haar omgeving uitoefende, gevaarlijk was. Volgens hem dreigde de zaak een ongewenste politiekewending te krijgen, en het was heel goed mogelijk dat het communisme daarvan zou kunnen profiteren. Volledige openbaarheid zou, meende Delmer, de regering gelegenheid geven eindelijk in deze zaak in te grijpen.⁴⁸⁸ Het waren precies de argumenten die prins Bernhard eerder had geuit.

Beyen schreef later in zijn verweerschrift aan de koningin dat de prins "zich niet met de zaak [had] bemoeid" en dat deze "in geen enkel opzicht in Delmer's onderzoeken betrokken [was] geweest."⁴⁸⁹ Bernhard kennende en in de wetenschap dat de prins zeker tegenover buitenlandse journalisten, en zeker als ze met hem bevriend waren, zijn gevoelens over de verwickelingen aan het hof de vrije loop liet, had Beyen dit op z'n minst in twijfel moeten trekken. Beyens vingerwijzing aan het eind van zijn verweerschrift dat het voor Schorr, Delmer en ook voor de later op het toneel verschijnen de Duitse journalist Claus Jacobi wel erg gemakkelijk was geweest met mej. Hofmans contact te leggen en uit "haar zgn. groep" inlichtingen te krijgen⁴⁹⁰, lijkt een ongeloofwaardige poging de aandacht van Bernhard af te leiden. De koningin zal van Beyens uitleg op dit punt niet onder de indruk zijn geweest. Het is de vraag of Beyen uit naïviteit zo handelde, of dat hij de prins op deze wijze buiten schot dacht te kunnen houden.

Het leek er even op dat de bui, tot Beyens genoegen, opnieuw zou overdrijven. Hij wist de redenring van Delmer te pareren met zodanige argumenten dat de Britse

journalist ging twijfel en en besloot zijn hoofdredactie te raadplegen. Beyen speelde het slim, zo blijkt uit zijn verslag voor Juliana. Hij ging uit van de stellingen die Delmer had geponeerd, en ondergroef ze één voor één: het kabinet hoefde niet wakker geschud te worden en het was zich bewust van de politieke kanten die de zaak had, maar hier was – ook getuige op de grondwet – geen gevaar te duchten; het gevaar van communistische beïnvloeding was “niet acuut” (later veranderd in: “verontrust ons niet”); publicatie “zou de verhouding tussen Koningin en Prins verslechteren”, omdat publicatie door de groep rond mevrouw Hofmans zou worden voorgesteld “als komend van de Prins, en dit zou zijn positie bemoeilijken” (het laatste deel van dit citaat is in de definitieve versie weggelaten). Kortom, publicatie van het artikel zou het doel van Delmer niet dienen, en uitstel zou dat doel zeker geen schade doen.⁴⁹¹

Beyen moest een week op antwoord van Delmer wachten, maar het resultaat was gunstig.⁴⁹² Dat kwam niet louter door de afwegingen die bij de *Daily Express* waren gemaakt. Beyen had intussen, geïnstrueerd door premier Drees, forse diplomatieke druk uitgeoefend om het stuk uit de krant te houden.⁴⁹³

De *Daily Express* zou voorlopig niet tot publicatie van het artikel overgaan. De krant verwachtte wel dat Beyen Delmer zou waarschuwen als er van een andere zijde een publicatie zou komen, zoals Beyen in het gesprek met de journalist had beloofd. Hoe overtuigd Delmer ervan was dat zo'n publicatie niet lang op zich zou laten wachten, blijkt uit de regeling die hij voorselde in verband met zijn aanstaande reis naar Algerije. Beyen moest dan contact opnemen met chef-buitenland Norman Smart.⁴⁹⁴

BERNHARD ALS BRON

Beyen kon dus vermoeden dat een nieuwe publicitaire bom op ontploffen stond. Eind mei lichtte Delmer, inmiddels op weg naar Algiers, Beyen nog specifiek in: de Brit had vernomen dat een Duitse journalist zich op het verhaal had gestort.⁴⁹⁵ Dat was voor Beyen geen nieuws meer, want de betrokkene had zich al bij hem aangediend in de figuur van een redacteur van het West-Duitse weekblad *Der Spiegel*, Claus Jacobi. De ze bezocht Beyen op 23 mei, en hij bleek evenals Delmer goed op de hoogte. Net als Schorr in 1952 en Delmer legde Jacobi er de nadruk op dat openbaarmaking van de kwestie-Hofmans in het algemeen belang was. Achteraf is volstrekt logisch dat de verhalen van Schorr, Delmer en Jacobi parallel liepen. Waar Beyen in zijn verweerschrift aan Juliana niet verder kwam dan de constatering dat Delmer en Jacobi vanuit Nederland waren “getipt”, is later komen vast te staan dat hun informatie uit een en dezelfde bron kwam: prins Bernhard. De ze had eerst Delmer ingeschakeld en later via hem *Der Spiegel* gegevens toegespeeld over de belangrijkste aspecten van de zaak.⁴⁹⁶

Jacobi bleek minder gevoelig voor Beyens argumenten dat publicatie niets zou opleveren en de verhoudingen aan het hof alleen maar zou schaden. Ook Beyens bezwaren tegen het tijdstip van publicatie – kort voordat het kabinet na nieuwe verkiezingen demissionair zou worden – overtuigde Jacobi niet. Drie dagen na het gesprek meldde Jacobi aan Beyen dat uitstel tot het nummer van 13 juni het maximale was.⁴⁹⁷

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Omslag van *Der Spiegel* met artikel over de affaire-Hofmans.

De dam die Beyen had opgeworpen om de affaire buiten de media te houden, stond op doorbreken. Hij kan dit niet anders dan als een nederlaag hebben ervaren. De prins had evenwel zijn doel bereikt: zijn versie van de zaak lag op straat. Het onmogelijke gevecht tegen de bewuste loslippigheid en de intriges van de prins en tegen Juliana's wantroeven jegens haar gemaal was verloren. Het ging Beyen er nu alleen nog maar om de schade te beperken.

Beyen informeerde, zoals was afgesproken, Norman Smart van de *Daily Express* – dat had hij Delmer immers beloofd – en stelde Drees voor dat nu ook de hoofdredacteurs van Nederlandse bladen moesten worden ingelicht.⁴⁹⁸ Drees zou op 13 juni een van zijn regelmatige ontmoetingen met de hoofdredacteurs hebben, maar dat vond Beyen te laat. Hij suggereerde op vrijdag 8 juni de top van de Nederlandse pers vertrouwelijk in kennis te stellen van de kom en de publicaties. Drees meende dat de naderen de verkiezingen een optreden van hem zelf bezwaarlijk maakten en vond het beter dat Beyen het gesprek zou voeren. De ze kwam met de hoofdredacteurs overeen dat ze niets over de kwestie in hun dagbladen zouden publiceren vóór de volgende bespreking. Die zou al de daaropvolgende maandag, 11 juni, plaatshebben. Deze spoedbijeenkomst zou door Drees zelf worden geleid, terwijl ook Beel en Beyen aanwezig zouden zijn – de hele 'Soestdijk-commissie' uit het kabinet gaf dus acte de présence. Het was de dag waarop de tekst van het artikel in *Der Spiegel* bekend was. Na het gesprek met Beyen beslooten de hoofdredacteurs voorshands – in elk geval tot de be-

s preking op maandagmiddag de 11de juni – in hun bladen geen aandacht aan de affaire te schenken.⁴⁹⁹

Hoewel Beyen zo op het oog de touwtjes van ten minste de binnenlandse nieuwsvoorziening nog even in handen wist te houden, moet hij hebben beseft te vechten voor een verloren zaak. Erger nog, het optreden van 8 juni – dat in de namiddag op het ministerie van Buitenlandse Zaken plaats had – werd hem zo fataal, dat het op een persoonlijk catastrofe uitdraaide. De koningin kwam ter ore dat hij haar belangen tijdens die bijeenkomst niet had gediend. Ze vernam dat van I.G. van Maasdijk, die de informatie had doorgekregen van de hoofdredacteur van *De Telegraaf*, J.J.F. Stokvis. De oud-journalist Van Maasdijk was president-commissaris van de nv Rotatiedrukkerij Voorburgwal, het bedrijf dat *De Telegraaf* uitgaf, en kamerheer in buitengewone dienst van de koningin. Hij werd door het hof van tijd tot tijd geraadpleegd in publicitaire aangelegenheden. Begin juni 1956 was hij door Soestdijk aangezocht een onderzoek in te stellen naar de ongewenste publicaties die op het punt stonden te verschijnen, en daarover te adviseren. Hij was als het ware Beyens tegenpool bij de Juliana-vleugel aan het hof.⁵⁰⁰

Stokvis meldde aan Van Maasdijk dat Beyen het “weinig of in het geheel niet voor H.M. had opgezien”. Zo had de minister op de vraag hoe het met mevrouw Hofmans stond, volgens Van Maasdijk geantwoord: “De invloed duurt onverminderd voort.”⁵⁰¹

Juliana ontbood Beyen op 13 juni en wreef hem in dat ze zich er bijzonder aan had gestoord dat hij de hoofdredacteurs de ruimte had gegeven haar persoonlijk leven aan de orde te stellen. Daarmee was hij ernstig tekortgeschoten in zijn plicht tegen haar en had hij in haar ogen een doodzonde begaan. Bovendien bestond er volgens Juliana geen ‘Hofmangroep’, en waar Beyen had toegelaten dat er in die zin werd gesproken, was dat verwerpelijk.⁵⁰² Beyen had simpelweg alles moeten ontkennen.⁵⁰³

Dit betekende een diepe val voor hem: van vertrouweling was hij als onbetrouwbare dienaar weggezet. En als zoiets zich bij Juliana eenmaal had vastgezet, dan was voor haar elke andere uitleg irrelevant.⁵⁰⁴ Dat Beyen en zijn vrouw regelmatig bezoekers waren van prinses Armgard en door Bernhards moeder als “vrienden” werden beschouwd⁵⁰⁵, zal Beyens positie bij de koningin er niet beter op hebben gemaakt. Juliana stond in die tijd op voet van oorlog met haar schoonmoeder.⁵⁰⁶

Beyen was gegriefd en voelde zich zo onheus behandeld dat hij bij die gelegenheid buiten zichzelf trad van woede en tegenover de majesteit ontstak in een van zijn gevreesde ‘jaarlijkse’ driftbuien.⁵⁰⁷ De vorstin accepteerde dit gedrag van haar minister niet. Het was voor zeer lange tijd Beyens laatste gesprek met Juliana. Van zijn vriendschappelijke verhouding met haar restte slechts scherven. De bezoeken aan paleis Soestdijk, waar hij zo aan hechtte, behoorden voorlopig tot het verleden.

Er kwam nog meer ellende op Beyen af. Hij dreigde zelf door de gebeurtenissen vermorzeld te worden, doordat hij nu door Juliana en haar zegslieden als bron van alle kwaad werd gezien. Hij had immers alle contacten met journalisten in binnen- en

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

buitenland onderhouden en hen van informatie voorzien? Was hij niet buiten zijn boekje gegaan?

ONTHEVEN VAN INFORMATIETAAK

Na het dramatisch verlopen gesprek met de koningin van 13 juni probeerde Beyen zich nog te verdedigen met een verweerschrift waarin hij de gang van zaken en zijn rol daarin toelichtte. Vooral het punt waarop Juliana hem het felst had aangevallen – het in bespreking brengen van haar persoonlijk leven – probeerde hij op te helderen. Dat deed hij met de volle medewerking van de hoofdredacteur van *Het Parool*, P.J. Koets. Het waren diens vragen geweest die de uitspraken van Beyen had den opgeroepen waar de vorstin zo ontstemd over was. Beyen sprak Koets de dag na zijn botsing met de koningin, en de hoofdredacteur was zo aardig aansluitend in een brief verslag te doen van zijn vragen tijdens die persbijeenkomst op de 8ste mei en van de antwoorden die de bewindsman daarop had gegeven. Kennelijk was het de bedoeling Beyen vrij te pleiten, maar de majesteit was niet overtuigd.⁵⁰⁸

Dat was van haar standpunt uit gezien ook niet onlogisch. Op Koets' vraag in hoeverre Hofmans nog altijd een rol speelde in de omgeving van de vorstin, had Beyens antwoord namelijk volgens Koets geluid dat hij (Beyen) "helaas moest vrezen dat dit laatste inderdaad het geval was". En toen Koets vroeg in hoeverre er bij deze zaak sprake was van een politiek aspect, maakte Beyen duidelijk dat hoewel pogingen tot het doen gelden van politieke invloed niet konden worden ontkend, het bij pogingen bleef, en dat er van enig effect geen sprake was. Koets voelde vermoedelijk zelf al aan dat zijn relaas Beyen niet vrijpleitte, en ging daarom in zijn brief uitgebreid in op zijn beweegredenen voor het stellen van de vragen. Beyen was zich er zelf ook van bewust dat de brief van Koets zijn positie niet sterker maakte, en hij onderstreepte in het verslag aan de koningin de eerste vraag van Koets in iets andere bewoordingen te hebben beantwoord: "dat ik helaas moest aannemen dat de zaak nog actueel was". Het verschil tussen beide antwoorden is dat Koets' versie aangaf dat Beyen in het conflict tussen koningin en prinspositie had gekozen (hij zou betreuren dat mevrouw Hofmans nog steeds contact met de koningin had), terwijl dat laatste in Beyens versie niet het geval was.⁵⁰⁹

Het baatte allemaal niet, en de verdediging maakte misschien zelfs eerder een gekunstelde indruk. Juliana was maar met één ondubbelzinnig antwoord van haar minister op de persbijeenkomst tevreden geweest: dat haar persoonlijk leven de regering niet aanging.⁵¹⁰ Beyens verweer, dat hij op 18 juni naar de koningin stuurde, werd dan ook niet aanvaard. Juliana liet twee dagen later al via Marie Anne Tellagen, directeur van haar kabinet, tot haar spijt weten dat Beyens rapportage haar "nog meer teleurstelt dan zijn mondeling verslag over de zelfde aangelegenheden, en wel op dezelfde gronden als ik hem reeds meedeelde".⁵¹¹

De koninklijke vriendschap die Beyen mede als minister in het zadel had gehopen, was veranderd in toorn, die Beyen als minister zou verzwelgen.

De invloedrijke Tellegen, die een sterke antipathie voelde jegens de groepering rondom Greet Hofmans, kon niets meer voor haar vriend Beyen doen. Ook zij werd meegesleurd door de uit de hand gelopen affaire, die ze het liefst zo snel mogelijk uit de wereld zag. Meende ze enkele maanden daarvoor nog dat stellingname in de zaak-Hofmans weinig zin zou hebben, nu vond ze dat het toekomstige kabinet hier moest ingrijpen omdat er bewijzen van politieke invloed ter tafel lagen. Tellegen geloofde zelfs dat de kans fifty-fifty was dat het tot troonsafstand zou komen.⁵¹²

Zij stond daarin niet alleen. Volgens herinneringen van de secretaris-generaal van het ministerie Algemene Zaken, C.L.W. Fock, zou Beyen in het kabinet de "aanvoerder" zijn van een groep bewindslieden, met onder anderen Mansholt (Landbouw) en Staf (Defensie), die abdicatie in de zin hadden. Er zou in die kring ernstig over gedacht zijn de vorstin uit de ouderlijke macht te doen onttrekken, wat "vanzelfsprekend troonsafstand zou hebben meegebracht". Deze zou gevolgd moeten worden door de troonsbestijging van Beatrix, eventueel na een kort regentschap van mogelijk prins Bernhard. Ook zou gedacht zijn aan een ontoerekeningsvatbaarverklaring van de koningin.⁵¹³

Andere bronnen geven hier geen aanwijzing voor. Uit correspondentie tussen de prins en Tellegen kan weliswaar de conclusie worden getrokken dat Tellegen, Beyen, Staf, maar ook Beel voor de prins een steun en toeverlaat waren in de zaak-Hofmans⁵¹⁴, maar van samenzweringen tegen Juliana lijkt geen sprake. Uit een aantekening van oud-premier Gerbrandy, die met Beel en jhr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer op verzoek van Juliana en Bernhard in de zomer van 1956 de affaire-Hofmans onderzocht (de 'Commissie van Drie')⁵¹⁵, blijkt dat hij aan berichten hierover geen geloof aanhechtte.⁵¹⁶ Als het al gedachtes waren, dan is het de vraag of het om meer ging dan dat. Verder is onduidelijk of en hoe de prins als direct belanghebbende bij dit streven betrokken was.⁵¹⁷

Zeker is dat dergelijke opvattingen niet aan Drees waren besteed, hoewel hij er wel mee bezig was. Hij meende, praktisch redenerend, dat men het koningschap niet kon redenen "door abdicatie en het kind [Beatrix] op de troon", omdat de ouders daarna met elkaar zouden gaan procederen, wat de waardigheid van het koningschap zou aantasten.⁵¹⁸ In het kabinet kapte de minister-president discussie over 'Soestdijk' zoveel mogelijk af.

Intussen moest het demissionaire kabinet zich toch met de kwestie bezighouden. Op maandag 18 juni spraken de ministers over de affaire naar aanleiding van een brief van de koningin. Ze had daarin haar grote ontstemming geuit over de persconferentie van Beyen en over het uitlekken van het feit dat ministers in die tijd geleden door haar ter verantwoording waren geroepen. Ze wenste bovendien dat prins Bernhard geen buitenlandse reizen meer maakte of internationale conferenties presideerde of bezocht zonder gemeenschappelijk akkoord van kabinet en koningin. Bovendien moest het secretariaat van de prins uit Soestdijk worden verwijderd. Het kabinet verwerpte alle voorstellen van Juliana: het bleef unanimemachter Beyen staan, het leek moest volgens de ministers uit het paleis afkomstig zijn, en acties tegen de prins werden niet

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Mr J.W.Beyen

Helaas van mijn handelingen ter voorkoming van pers-
publicaties over MeJ. Hofman

1. Bij mijn optreden op 2 September 1952 als Minister vond ik het probleem van de voorgenomen publicatie in het weekblad "Time" van een artikel van de hand van Daniël Shorr, toenmalig Nederlands correspondent van de "New York Times" en van "Time" en "Life".

Lk ontmoette Shorr voor het eerst in Luxemburg in het hotel Brasseur op 7 September 1952, ter gelegenheid van de conferentie der Ministers van de Gemeenschap voor Kelen en Staal, die op die dag was geïnaugureerd. Ik was op de hoogte van de zaak en van de stappen welke onder mijn ambtsvoorganger waren genomen om de publicatie van het artikel te stuiten. Het artikel was gereed (en reeds gezet; ik heb het een paar maanden later gezien) en de stappen hadden nog niet tot enig definitief resultaat geleid. Men had dwangmaatregelen overwogen (uitzetting uit Nederland) alsook compensatieaanbiedingen.

Eerste versie van Beyens verweerschrift aan Juliana over de affaire-Hofmans.

geaccepteerd.⁵¹⁹

Ook wees het kabinet Juliana's dringende verzoek van de hand Van Maasdijk in te schakel en als contactpersoon tussen haar en het kabinet inzake de publicaties – waarmee de koningin op z'n minst demonstreerde dat Van Maasdijk haar vertrouwen ten volle bezat. Drees had de vorstin dit weliswaar al telefonisch toegezegd, maar zijn ministers zagen hier niets in, omdat Van Maasdijk met *De Tel egraaf* was gelieerd, om zijn "persoonlijkheid" en omdat men het rechtstreekse contact tussen koningin en kabinet wilde behouden.⁵²⁰ Drees kon niet anders dan van zijn collega's de zet op de vingers incasseren. Van Maasdijk zag zelf ook weinig in het plan. Hij vond het nuttiger het nauwe contact te bestendigen dat hij, met toestemming van Drees, al onderhield met Fock.⁵²¹ Beyen zou tegen de nauwe relatie tussen Van Maasdijk en Fock later in de ministerraad bezwaar maken.⁵²²

De premier maakte nog wel van zijn positie gebruik door vast te stellen dat van Beyens rol als verbindingsman met de buitenlandse pers geen nuttig effect meer was te verwachten. En zo werd Beyen, ondanks de steun die hij in het kabinet ondervond, van zijn communicatietak ontheven.⁵²³

Verm oedelijk was Drees van mening dat Beyen te betrokken was geworden en niet meer nu chter over de zaak kon oordelen. Het was immers ook Beyen geweest die op deze eerste vergadering van het demissionaire kabinet na de verkiezingen had gezegd dat er geen nieuw kabin et kon aantreden “voor de ze [Hofmans-]klik van het hof ver-

wij derde is". Het was de minister-president all e maal te hard en te fel. Hij voel de er meer voor de zaak niet zo strak aan te pakken, maar de kwestie te laten "uitzien"⁵²⁴

Dit betekende niet dat de premier gemakkelijk over de Hofmans-crisis dacht. De vorming van de 'kabinetcommissie' over de problemen op Soestdijk liet dit al zien. Hij vond het beangstigend dat Juliana Hofmans haar hele vertrouwen bleef schenken. In een vertrouwelijk gesprek met fractieleiders deed Drees in zijn hoedanigheid als kabinetsformateur op 20 juni 1956 openhartig verslag van de problemen bij het hof. Zo meldde hij dat koningin Juliana én prinses Wilhelmina in de hel en de krachten van Greet Hofmans geloofden, dat er moeilijkheden over Bernhards moeder, prinses Armgard, waren, die tot gevolg hadden dat Juliana haar niet wilde ontmoeten en de prinsessen niet naartoe wilde laten gaan, dat dit moeilijkheden gaf tussen Juliana en Bernhard en dat een klik rond mevrouw Hofmans – onder anderen Juliana's secretaris W.J. baron van Heeckeren van Molecaten en Van Maasdijk – de koningin probeerde te beïnvloeden. Drees voorzag geen staatkundige moeilijkheden, maar wees wel op eerdere problemen, zoals de gratieverlening aan de oorlogsmisdadiger Willy Lagasen de toespraken van de koningin in Amerika. De komendekabinetformatie zou evenwel niet door de publicaties over de spanningen rondom Soestdijk bemoeilijkt worden, stelde de minister-president. Afgesproken werd dat Drees, "mede namens de fractievoorzitters", zou "tegenspreken, dat de formatie mede beïnvloed wordt door datgene, wat in de buitenlandse pers op dit ogenblik wordt geschreven".⁵²⁵

Het klonk bezwerend en zo was het vermoedelijk ook bedoeld. Hem was ter ore gekomen dat de koningin geen vertrouwen meer in hem zou hebben. Ze legde het feit dat Drees een kabinet met een brede basis wenste, uit als frontvorming tegen haar. Het was voor hem een teken dat hij de controle dreigde te verliezen en hij zei dat "de zaak hem over de kop groeide". Drees moet zich diep teleurgesteld hebben gevoeld. Als er in het kabinet één bewindsmann was die ten volle achter Juliana stond was hij het.⁵²⁶ Hoe onwerkelijk de situatie was geworden blijkt uit het gesprek dat hij in die periode met de particuliersecretaris van de koningin, Van Heeckeren van Molecaten had. Deze verlangde van de regering dat zij de prins "in staat van beschuldiging zou stellen". Drees achtte deze stap "ontoelaatbaar".⁵²⁷

'VERRAAD'

Beyen had het Juliana gemakkelijker gemaakt teleurgesteld in hem te blijven. Beyen was namelijk door gegaan met het ontvangen van buitenlandse journalisten over de zaak-Hofmans, en de informatie die Van Maasdijk haar daarover wist te verstrekken zal Juliana tot de overtuiging hebben gebracht dat haar vroegere zo aanhankelijke vriend onverbeterlijk was. Beyens motiveerde zich in deze kwestie niet op een zijspoor te laten zetten, was zijn zucht naar vergelding. Die trof in het bijzonder Van Maasdijk, door wiens toedoen hij in ongenade was gevallen.

Voor al een gesprek met journalist Donald Edgar van – opnieuw – de Britse *Daily Express* bracht Beyen dieper in de problemen.⁵²⁸ Niet al een zijn relatie met Juliana

kwam nog verder onder druk te staan, ook de verhouding met Drees, die wegens Beyens ambitieuze Europapolitiek toch al niet vrij van spanningen was, leed eronder. Van Maasdijk had het nodig gevonden de premier van Beyens contact in kennis te stellen, niet in de laatste plaats omdat hij meende door Beyen in een verkeerd daglicht te zijn geplaatst. Volgens Van Maasdijs informatie, die hij had ontvangen van de Nederlandse vertegenwoordiger en correspondent van de *Daily Express*, J.B.Th. Spaan, had Beyen in het gesprek met Edgar “heftig” tegen hem, Van Maasdijk, “gefulmineerd”, hem omschreven als president-commissaris van een krant die “gecollaboreerd” had en hem aangewezen als degene die in de zaak-Hofmans “intrigeerde”.⁵²⁹

Beyen zei tegen Drees, die hem om uitleg had gevraagd, dat hij Edgar had ontvangen omdat “dat gesprek iets zou kunnen opleveren over de bron die *Der Spiegel* en de *Daily Express* had getipt”. Beyen gaf toe dat hij de naam van Van Maasdijk had genoemd. Maar dat had hij alleen gedaan in de zin dat volgens “sommige mensen” Van Maasdijk – die, net als Beyen, wegens het onderzoek dat hij voor Juliana verrichtte met veel journalisten sprak – achter de onthullingen in *Der Spiegel* en de *Daily Express* zat.⁵³⁰ Dat hij Van Maasdijk tegenover Edgar als intrigant had omschreven, achtte Beyen goed mogelijk: “Dat Van Maasdijk in deze zaak ‘intrigeerde’ kan nu eenmaal niet worden ontkend – zijn hele stoken tegen mij bij de Koningin is een intrige.”⁵³¹

Beyen voelde zich echter steeds ongemakkelijker. Hij noemde het “een ontoelaatbare toestand dat Van Maasdijk, die op het ogenblik de man is, die Hare Majesteit voorlicht, een Minister bespioneert, de mensen die hem bezoeken laat uithoren, en daarmee de Koningin tegen die Minister opstoot”. “Dit is nu reeds, wat mij betreft, het tweede geval in veertien dagen. Als ik niet demissionair was, zou ik deze toestand niet kunnen aanvaarden en deswege mijn ontslag moeten aanbieden.” Hij vertrouwde erop dat Drees “Hare Majesteit van de ernst dezer situatie zult weten te overtuigen”.⁵³²

Beyen meende daarnaast door Edgar “verraden” te zijn. Hij sprak de Britse journalist daarop aan tijdens een tweede onderhoud. Dat had plaats op die voor Beyen fatale 20ste juni – de dag waarop Juliana hem een nieuwe koude douche bezorgde en de dag waarop premier Drees hem voor het eerst op de hoogte bracht van Van Maasdijs interventie. Edgar kon tegenover Beyen niet verklaren hoe Van Maasdijk wist van het eerdere gesprek. Het kon volgens Edgar zijn dat de Haagse correspondent van zijn blad, Spaan, met wie hij over de ontmoeting met Beyen had gesproken, uit de school had geklapt. Hij sloot ook niet uit dat zijn telefoongesprekken met de redactie in Londen waren afgeluisterd. De Britse journalist meende daar aanwijzingen voor te hebben.⁵³³ Het eerste was echter het geval. Spaan vond de journalistieke activiteiten van zijn Britse collega’s schadelijk voor “koningin en vaderland” en voorzag Van Maasdijk en Fock van inlichtingen die in zijn ogen het landsbelang dienden.⁵³⁴

Pijnlijk was dat Drees kennelijk niet van tevoren door Beyen op de hoogte was gesteld van de gesprekken die deze over dit gevoelige onderwerp voerde. Hoewel de premier door brieven van Van Maasdijk en de brief van Spaan aan Fock moet hebben geweten dat Beyen zich tegenover Edgar had geuit over interne kwesties, zoals het con-

tact tussen de drie betrokken ministers over de Hofmans-affaire en het voortduren van de constitutionele crisis, sprong Drees voor Beyen in de bres. Van Maasdijs verzoek om een eerder schrijven waarin hij de premier had gewezen op "hoogst onoirbare en denigreren de uitslatingen" die Beyen zich jegens zijn persoon had veroorzaakt, "of althans de tens daarvan", ter kennis te stellen van de ministerraad, kregen bij de minister-president geen gehoor. Dat gold ook Van Maasdijs verzoek Beyen te vragen schriftelijk bij Edgar de "aantijgingen" tegen hem in te trekken⁵³⁵.

Drees meende dat hij het wel persoonlijk met Beyen af kon. De premier nam Beyens "raad" over aan Van Maasdijs te schrijven "dat hij zich maar tot de Drie Wijze Mannen moet richten".⁵³⁶ Met dat laatste gezelschap werd de commissie van Gerbrandy, Beel en Tjarda van Starckenborgh Stachouwer bedoeld, die op 29 juni met instemming van Juliana en Bernhards was ingesteld om de problemen aan het hof te onderzoeken.⁵³⁷

ZELF VOORWERP VAN ONDERZOEK

Drees' ingreep om zijn minister van Binnenlandse Zaken van het publicitaire front terug te trekken had voor Beyen het gunstige effect kunnen hebben dat hij in de luwte van het conflict rustig aan een eventuele rehabilitatie kon werken. Dat station was hij echter gepasseerd. Hij bleef koppig de Britse journalist Edgar ontmoeten en zijn inschatting van de situatie aan het hof geven.⁵³⁸ En de andere 'partij' bleef zo op hem gebeten, dat van rust, laat staan van rehabilitatie geen sprake kon zijn. De storm rondom hem ging niet liggen, ook niet nadat de Commissie van Drie eind augustus 1956 met haar adviezen de crisis leek te hebben bezworen. De aanbevelingen uit dit nog steeds niet te raadplegen document, dat eind augustus aan de direct betrokkenen ter hand werd gesteld, zouden erop neerkomen dat Juliana het contact met Hofmans voor goed moest verbreken en dat ze van een aantal getrouwe, maar met Greet Hofmans gelieerde, medewerkers afscheid zou nemen. Van een door het kabinet gevreesde echtscheiding was geen sprake meer, en Juliana bleef de troon bezetten.

De Commissie van Drie meende dat haar werk de gemoederen definitief had bedaard. "Soestdijk" [is] in orde en de juffrouw is de laan uit", telefoneerde commissielid Beel op 20 augustus aan de fractieleider van de KVP in de Tweede Kamer, Romme.⁵³⁹ Dit was evenwel een te optimistische conclusie. De rust was nog lang niet teruggekeerd. De affaire bleef doorzien. Dat had alles te maken met aanhouden de berichtgeving in de binnenlandse pers over de wijze waarop de koningin zich al dan niet aan de aanbevelingen van het driemanschap hield.⁵⁴⁰

Die berichten berustten op waarheid. Oud-premier Gerbrandy, lid van de Commissie van Drie, waarschuwde Juliana begin september in niet mis te verstane bewoordingen: "Ik kan niet anders zien, dan dat U halverwege gegaan zijt en dat daarbinnen de gevaren, waarover wij zo open en eerlijk met Uwe Majesteit mochten spreken, straks in heviger mate terugkeren". De "weg Hofmans" was de "weg van vernieling". De vorstin moest zich hier geheel van losmaken. "Majesteit, breng in Chris-

telijk geloof, het offer voor Uw volk niet ten halve maar geheel!”, aldus besloot Gerbrandy dramatisch.⁵⁴¹

Zijn mede-commissielid Beel maakte Drees deelgenoot van deze verontwaardiging: de koningin hield zich niet aan de afspraken, van een geheel verbreken van de band met Mej. Hofmans was geen sprake, en niet vergeten mocht worden dat Hofmans “via doorgevingen in de afgelopen jaren zich o.m. op staatkundig terrein heeft bewogen en concrete adviezen aan H.M. de Koningin heeft verstrekt”.⁵⁴²

De vorstin leek echter haar eigen gang te gaan. Ze was over “‘t weer oplaaien van de perscampagne” zo verbolgen dat ze niet schroomde eind september in een brief aan de ministerraad een ernstige beschuldiging te uiten: “‘t Is mij duidelijk – en de Minister-President zeker ook – dat die [campagne] gevoed wordt vanuit kringen, die vlak in de buurt van de Regering zijn, evenals van mijn man en mij”. Ze eiste dat “daar een rigoureuze eind aan komt”.⁵⁴³

Met die “kringen” doelde het staatshoofd zonder twijfel in het bijzonder op Beyen. Haar toorn tegen hem was op 17 september opnieuw aan de oppervlakte gekomen toen ze Beyen, ten gunste van Luns, uitsloot van de ceremonie voor het overhandigen van de geloofsbrieven door de nieuwe ambassadeurs van Oostenrijk en Hongarije.⁵⁴⁴

Juliana wist dat ze Beyen daarmee ernstig griefde omdat hij de aanwezigheid bij dit soort gelegenheden als onderschepping van zijn positie als dé minister van Buitenlandse Zaken beschouwde. Het is niet onmogelijk dat haar actie eveneens was ingegeven door het feit dat Beyen zich begin september had gekeerd tegen een toespraak die zij wilde houden voor een ‘Conferentie voor menselijke verhoudingen’ in Nijmegen.⁵⁴⁵

Beyen liet Juliana’s bruuskering van het protocol en haar belediging aan zijn adres over zijn kant gaan. Hij koos ervoor de koningin een brief te schrijven waarin hij op larmoyante wijze opnieuw aandacht voor zijn positie vroeg: “Daargelaten, dat deze reactie mij als Uwer Majesteit’s Minister in een onhoudbare positie plaatst, is zij voor mij persoonlijk een diep leed. Ik heb Uwe Majesteit gedurende vier jaren naar beste weten gediend en kan stellen, dat al wat ik deed werd ingegeven door mijn trouw aan U als Vorstin en mijn toewijding aan U persoonlijk. Dat Uwe Majesteit zou volharden in een houding tegenover mij, die door mij als grievend onrecht wordt gevoeld, zelfs zonder mij in de gelegenheid te stellen in een gesprek met U mogelijke misverstanden op te helderen, vermag ik niet te geloven”.⁵⁴⁶

Het was echter niet anders. De koningin reageerde op zijn zonderlinge wijze. “Minister Beyen wil de oude zaak weer bespreken. Die zaak is besproken. Er is geen novum. Er is dus geen reden voor een nieuw gesprek”, schreef ze in een boodschap aan de directeur van het Kabinet der Koningin, Marie Anne Tellegen, die dit aan Beyen mocht overbrengen.⁵⁴⁷ Juliana’s vertrouweling Van Maasdijk schreef in diezelfde periode over Beyen: “Het lijkt geen twijfel of deze man is een tegenstander van H.M. [...] in welke overheidsdienst hij ook zou worden beroepen.”⁵⁴⁸

Het werd eerder nog erger voor hem. Juliana wilde de onderschepping boven heb-

ben en meende dat te kunnen bereiken door zelf een onderzoek te laten verrichten naar de handel en wandel van Beyen. Ze sprak er op 27 september over met premier Drees – er werd toen de suggestie gedaan van de instelling van een “Ereraad” – en later kwam het idee tijdens geheim overleg in de ministerraad aan de orde.⁵⁴⁹

Ook al was het toen nog niet zeker dat het door de koningin gewenste onderzoek door zou gaan, Beyen voelde zich tegenover zijn collega's in het kabinet kenmerkend al in zo'n verkeerd daglicht geplaatst, dat hij hun op 9 oktober 1956 een pakket kopieën van stukken over zijn bemoeienis met de zaak-Hofmans toestuurde. Daarin bevond zich onder andere zijn verslag aan de koningin van 18 juni en andere correspondentie met het staatshoofd en met premier Drees.⁵⁵⁰

De vooral op rust hamerende minister-president zal hier weinig gelukkig mee zijn geweest. Ook nieuwe buitenlandse publicaties zullen de premier hebben gelaamerd, zoals een stuk in het Amerikaanse weekblad *Time* van begin oktober. Daarin werd vastgesteld dat de koningin allerm minst afstand had genomen van Greet Hofmans en dat de crisis in alle hevigheid voortduurde.⁵⁵¹ Dit artikel was voor ambassadeur en ex-minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens zelfs aanleiding Tegen uit Lissabon te schrijven of hij in zijn hoedanigheid als minister van Staat actie moest ondernemen.⁵⁵²

Er was in feite een tweede affaire-Hofmans ontstaan, waarvan de scheidslijnen dezelfde waren als in de eerste: de prins en de meerderheid van het kabinet tegenover de koningin en een aantal van haar getrouwen, met Drees daar als een tot kalmte man en dewijze vader tussenin. Dat Beyen door het Juliana-gezinde kamp opnieuw als de kwade genius werd gezien, zal niet verbazen.

SENSATIONELE PUBLICATIE

Juliana zette hoe dan ook haar plan door voor een eigen onderzoek naar het gedrag van Beyen. Maar al spoedig ging het niet meer alleen om Beyen. Een nieuwe en zeer sensationele buitenlandse perspublicatie schokte de natie, die intussen mondjesmaat over de verwikkelingen rond het hof was ingelicht. In de Britse *Sunday Pictorial* van 14 oktober 1956 (een dag na het aantreden van het nieuwe kabinet-Drees – zonder Beyen) tekende de journalist Victor Sims spectaculaire uitspraken op uit de mond van een kamerheer van de koningin, die Van Maasdijk bleek te zijn. Nederlandse “ministers en politici” zouden een complot smeden om Juliana tot aftreden te dwingen, en de samenzweerders zouden steun proberen te krijgen “van kasteel Warmelo” bij Diepenheim, waar Bernhards moeder Armgard woonde.⁵⁵³

Het stuk droeg de sporen van twee van Juliana's naaste vertrowelingen: haar particulier secretaris, Van Heeckeren van Molecaten, en haar publiciteitsadviseur en kamerheer in buiten gewone dienst, Van Maasdijk. De speciaal voor de kwestie-Hofmans naar Nederland gestuurde Sims had zowel met Van Heeckeren als met Van Maasdijk contact gehad. De laatste had hem een ‘lift’ aangeboden van Soestdijk naar Den Haag. Volgens Sims was zijn artikel gebaseerd op wat Van Maasdijk hem tijdens die rit had

meegedeeld.⁵⁵⁴

In het nauw gebracht besloot Van Maasdijs tot een vlucht naar voren. In plaats van het bij een korte reactie te laten, schreef hij op 16 oktober in een uitgebreid artikel in *De Telegraaf* onder de titel 'De Koningin getrouw' Beyen alle schuld voor het rumoer rondom het koninklijk huis in de schoenen, omdat de ze op de vertrouwelijke pers bijeenkomst van 8 juni "een welhaast onherstelbare beleidsfout" had gemaakt.⁵⁵⁵

Hiermee werd Beyen voor het eerst in het openbaar in deze kwestie aangeklaagd. Vanzelfsprekend bleef dit openlijk in de beklaagdenbank zetten van de inmiddels oud-minister van Buizenlandse Zaken niet onopgemerkt in buizenlandse diplomatieke kringen. De Amerikaanse ambassadeur, H. Freeman Matthews, combineerde de nieuwe opwindings met het op 13 oktober 1956 verschenen commentaar in de *Haage Post* waarin hoofdredacteur G.B.J. Hiltermann op bedekte wijze ook naar Beyen als aanstichter van alle kwaad had verwezen. Hiltermann had daarin gemeld dat het "binnekamers" niet ging om zonderlingdenkbeelden van de vorstin, maar om het verzet van de koningin tegen "de gedachtenloze en automatische bundeling en bewapening van de westerse mogendheden".⁵⁵⁶ Volgens Matthews maakten deze opmerkingen samen met Van Maasdijs stuk in *De Telegraaf* duidelijk "that the so-called palace clique had a direct clash with cabinet minister most intimately associated with NATO", en dat was Beyen.⁵⁵⁷ Daarmee dreigde de zaak-Hofmans niet alleen politiek door te breken, maar was de affaire zelfs in internationaal vaarwater terechtgekomen.

Een zeer verontruste Drees, die vreesde voor een ontsporing, trad direct in het openbaar voor Beyen in het krijt en maakte via de Rijksvoorlichtingsdienst bekend dat de door Van Maasdijs aangeduide conferentie "door minister Beyen is gehouden in overleg met de minister-president, ten einde de hoofdredacturen der Nederlandse pers voor te bereiden op de te verwachten publikaties in de buizenlandse pers". Het nieuwe kabinet (zonder Beyen) was er volgens de verklaring vast van overtuigd "dat minister Beyen, evenals het gehele kabinet, alles heeft gedaan om Hare Majesteit de Koningin tegen onrechtvaardige aanvallen te beschermen".⁵⁵⁸

GROTENDEELS VRIJGEPLEIT

De premier drong er bij de koningin krachtig op aan dat de door haar gewenste onderzoekscommissie naar het gedrag van Beyen – die onder leiding zou staan van haar adviseur en hoogleraar strafrecht J.A. van Hamel en waarvan verder J. Klaasesz, commissaris van de koningin in Zuid-Holland, en C.R.C. Wijckersheld Bisdam van het kantoor De Brauw Helbach, dat de juridische zaken van het koninklijk huis behartigde, deel uitmaakten – ook over de activiteiten van het tweetal uit haar eigen omgeving zou oordelen.⁵⁵⁹ Juliana ging daar met enige tegenzin mee akkoord⁵⁶⁰, maar bleef, net als haar vertrouwelingen, van mening dat Beyen de bron van alle kwaad was. Ze wilde dat laatste nog eens scherp in de Tweede Kamer gezegd hebben, maar Drees weigerde. De inmiddels niet meer demissionaire premier wees op 22 oktober een verzoek van het staatshoofd af om tijdens het debat over de regeringsverklaring namens haar

een verklaring te laten voorlezen waarin ze zich afvroeg of Beyen haar “voldoende beschermd heeft tegen onwelwillende en onware persgeruchten [...] en of hij die zelf niet [...] in de hand [heeft] gewerkt”. Hi eruit sprak volgens Drees zo veel wantrouwen jegens Beyen dat “de indruk daarvan door geen enkel onderzoek en nader oordeel meer zou kunnen worden weggenomen”. En dat terwijl Beyen zelf volgens Drees prijs opstelde dat een commissie zijn daden beoordeelde, “omdat hij meent ten onrecht te zijn beschuldigd ten dele niet in de gelegenheid te zijn geweest zich te verdedigen”.⁵⁶¹

EXPLOSIE VAN PUBLICITEIT

Beyen was niet ongelukkig met de tweede eruptie van ‘onthullingen’ over de kwestie-Hofmans. Hij schreef aan Marie Anne Tellegen, die zich zijn lot aantrok, dat ze zich “niet te veel zorgen” moest maken. Immers, na Van Maasdijs’ “openlijke aanval” in *De Telegraaf* “is praktische gehele pers spontaan voor mij in het strijdperk getreden op een wijze, die ik mij niet beter kan wensen”. Ook over de houding van het kabinet was hij “alleen maar tevreden”, met één kanttekening: “met Vader [Drees-Whw] moet men intussen altijd oppassen, dat hij niet plotseling omvalt”. Het grote punt voor Beyen was “dat de strijd nu in het open wordt gevoerd”. Hij was slechts gehandicapt doordat het onderzoek van Juliana’s commissie hem dwong in Nederland te blijven.⁵⁶² Over de behandeling door de commissie had hij “geen klachten”.⁵⁶³

De nieuwe affaire zorgde voor een ongekende explosie van artikelen in de Nederlandse pers, waarbij inderdaad opvalt dat behalve in *De Telegraaf* en in het Julianagezinde blad *de 3e weg*, dat op 25 oktober met een extra editie kwam⁵⁶⁴, vrijwel algemeen stelling werd genomen ten gunste van Beyen.⁵⁶⁵ Tussen *Het Parool* en *De Telegraaf* gingen de zeeën hoog. *Parool*-hoofdredacteur Koets ging in zijn weerlegging van Van Maasdijs’ aanval op Beyen zelfs zo ver dat hij zijn vertrouwelijke brief van 14 juni 1956 aan Beyen ter verdediging van de toenmalige bewindsman van Buitenlandse Zaken in zijn krant afdruckte.⁵⁶⁶ Beyen zou *Het Parool*, en Koets in het bijzonder, zijn hele leven dankbaar zijn.⁵⁶⁷

Beyen kon het rapport van het onderzoek dat Juliana’s commissie naar hem had ingesteld nauwelijks afwachten, zo gespannen was hij over het resultaat.⁵⁶⁸ Maar het drietal was hem goedgezind en pleitte hem begin 1957 grotendeels vrij van de beschuldigingen die tegen hem waren geuit. “Op het optreden van de heer Beyen ter gelegenheid van de bijeenkomst met hoofdredacteurs op 8 juni 1956 valt geen aanmerking te maken. Er is daarbij niet gebleken, dat hij verzuimd zou hebben Uwe Majesteit te beschermen tegen onwelwillende of onware persgeruchten, of zelfs die in de hand zou hebben gewerkt. In zijn contacten met de journalist Edgar is de heer Beyen ten slotte verder gegaan dan in de gegeven omstandigheden te billijken was. Er is daarbij niet gebleken, dat uitlatingen tegenover die journalist de heer Beyen verweten kunnen worden. Verkeerde bedoelingen of een verkeerde gezindheid ten opzichte van het Koninklijk Huis of van Uwe Majesteit vallen geenszins aan te nemen”, luidde

de conclusie van het onderzoek.⁵⁶⁹

Het milde oordeel over Beyens optreden tijdens de bijeenkomst met de pers van 8 juni 1956, waar het ging om een mogelijke reactie op het komen van de artikel in *Der Spiegel* over de affaire-Hofmans, baseerde de commissie op het door Juliana zo gewaakte antwoord van de minister aan Parool-hoofdredacteur Koets. Dat was, “zelfs indiendat achteraf op een goedschaaltje wordt gewogen, niet verkeerd”. Volgens Koets replieerde Beyen op zijn vraag of Hofmans nog steeds een rol speelde aan het hof, dat hij “helaas moest vrezen” dat de kwestie nog actueel was. Het woordje “helaas” in Beyens antwoord zou volgens de commissie geen oordeel bevatten over de situatie aan het hof, maar “een zekere spijt” uitdrukken dat men zich niet zo gemakkelijk van het artikel in *Der Spiegel* kon afmaken. Zelfs de hoofdredacteur van *De Telegraaf*, J.J.F. Stokvis, die de bron van Juliana’s informatie was geweest, uitte zich tegen over de commissie niet kritisch over de uitlatingen van Beyen.⁵⁷⁰

Kwam Beyen hier goed weg – een minder gunstige uitleg van zijn woorden zou ook te begrijpen zijn geweest – dat gold helemaal zijn voortdurende contacten met Edgar van de Britse *Daily Express*, ook nadat de ze na een gesprek met Beyen in ongunstige zin over de koningin had geschreven. De Commissie moest hier kiezen tussende lezing van Beyen dat hij Edgar niets negatiefs over de koningin had meegedeeld en die van de correspondent van de *Daily Express* in Nederland, J.B.H. Spaan, en diens assistent, dra. M.G. Schenk, die van Edgar had den gehoord dat Beyen wel degelijk gevoelige informatie had vers trekt en de journalist zelfs had aangeraden in Nederland te blijven omdat de constitutionele crisis voortduurde. Hoezeer de Commissie de “stellige indruk” had dat Spaan en Schenk “de waarheid” spraken, stond voor haar niet vast dat “de verklaring van de heer Beijen onjuist zou zijn”. De Commissie-Van Hamel gaf toe niet te kunnen vaststellen “hoe in dezen precies de vork in de steel heeft gezeten”. Maar dat mocht er niet op uitdraaiendat Beyen “het verwijt” zou worden gemaakt dat de ze Edgar “tot een voor Ha reMajesteit onwelwillend, onjuist persbericht” had “geinspireerd”.⁵⁷¹

In een later rapport toonde de commissie ook clementie jegens Juliana’s particuliere secretaris, Van Heeckeren van Molecaten. De ze had in de affaire met de *Sunday Pictorial* weliswaar niet gelukkig geopereerd, maar anders trept werd dat “de heer Van Heeckeren naar ons oordeel in een voor hem moeilijke situatie naar beste weten de belangen van Uwe Majesteit heeft behartigd”.⁵⁷²

Zo was er met de gunstige uitspraak van Van Hamel c.s. voor Beyen toch nog één, zij het verlaat en maar betrekkelijk, lichtpuntje aan het eind van een periode die voor hem vreselijk was verlopen. Maar van volwaardig eerherstel was geen sprake. Juliana was ook na het rapport van ‘haar’ commissie niet overtuigd van Beyens loyaliteit aan haar. En gezien de wankel basis van het oordeel is dat niet onbegrijpelijk. Ze wijzigde haar houding jegens hem dan ook voorlopig niet. Beyen bleef voor haar een persona non grata.

HARDE WAARHEID

Onstuitbaar, een tragedie waardig, was Beyen in opspraak geraakt en was zijn succesvol ministerschap in een drama geëindigd. Hij had niet alleen het vertrouwen van de koningin verloren, ook de premier vond Beyen niet zo waardevol dat hij hem voor zijn nieuwe kabinet wilde behouden. Drees besefte dat een minister aanzien met wie het staatshoofd geen contact meer wilde, vragen was om moeilijkheden en een recept voor confrontatie met het hof. Hij concludeerde dat het daarom weinig zin had Beyen aan de koningin op te dringen.⁵⁷³

Al had Drees naar buiten toe het optreden van Beyen in de zaak-Hofmans krachtig verdedigd, de minister-president wilde om Beyen binnenboord te houden dit constitutionele conflict met het staatshoofd niet aangaan. Als het erop aankwam, vond Drees Beyen wel erg luchthartig en onvoorspelbaar, zeker ook bij onderhandelingen. De premier had het gevoel dat zijn minister vooral in het buitenland veel te solistisch opereerde en het mandaat van het kabinet wel erg vrij uitlegde.⁵⁷⁴

De keuze van Drees, die in geen geval meer een constructie met twee ministers op Buitenlandse Zaken wens te, was daarom niet moeilijk. Zijn voorkeur ging uit naar Luns, die hij had leren waarderen en vertrouwen. Bovendien moest de oude wens van de KVP om de minister van Buitenlandse Zaken te leveren, ook eens gehonoreerd worden. En Drees' bezwaar uit 1952 tegen een rooms-katholieke bewindsmann die met louter christen-democratische collega's over de toekomst van Europa zou onderhandelen, was vervallen doordat inmiddels in Europese partnerlanden ministers van Buitenlandse Zaken van een andere politieke kleur waren aangetreden.

De harde waarheid voor Beyen was dat de enige vaste pilaar waarop zijn ministerschap had gerust – de krachtige steun van koningin en prins – hem wat het staatshoofd betreft, was ontvallen. En van Bernhard alleen viel in de heersende situatie weinig te verwachten. Een nieuwe kabinetspositie moest hij vergeten.

Hier wreekte zich dat Beyen, anders dan Luns, een partij ontheerde die zich achter hem had kunnen opstellen. Weliswaar werd Beyens naam tijdens de formatie van 1956 in KVP-kringen nog enkele malen genoemd, ook in verband met de bezetting van het ministerie van Financiën, maar het leidde tot niets.⁵⁷⁵ Het had, gezien het standpunt van Drees, ook tot niets kunnen leiden. Zo is iets te zeggen voor het standpunt van Manholt, die een kwart eeuw later stelde dat Beyen “zijn nek [heeft] gebroken op de Greet-Hofmansaffaire. Dat is keihard gespeeld door Drees”.⁵⁷⁶ Maar de andere argumenten van Drees tegen het aanbliven van Beyen waren niet minder belangrijk.⁵⁷⁷

Er was naast dit alles nog een obstakel voor een voortgezet verblijf op Buitenlandse Zaken, en wel een obstakel voor Beyen zelf: de Nieuw-Guineapolitiek, waar hij steeds meer bezwaren tegen had. Voor dit beleid was Luns de eerste verantwoordelijke, maar Beyen kon er natuurlijk niet anders denken of vrijblijvend tegen overstaan. In zijn memoires onderschreef hij, achteraf, niet meer bereid te zijn geweest zich met het desbetreffende regeringsstandpunt te verenigen en daarvoor “medeverantwoordelijkheid [...] te blijven aanvaarden”.⁵⁷⁸

Verder is het de vraag of Beyen nog wel van harte een nieuwe ministersperiode am-

bi eerde. Hij had al voordat de Hofmans-affaire uitbrak, laten weten in de markt te zijn voor een andere baan. Maar een einde als dit was natuurlijk onaangener dan welk scenario hij zich ook had kunnen voorstellen.

Als troost zal het commentaar van de hem welbeken *Basler Nachrichten* gediend hebben, dat in Beyens archief aangestreept is opgeborgen: “Im Interesse des Landes muss man sich der Ausscheidung der parteilosen Europaminister [sic! whw], Dr. J.W. Beyen, bedauern.”⁵⁷⁹

Zelf schreef Beyen later dat hij aan de vier jaar in de “arena der homines politici” juist aan de bejegening door die politici “niet dan aangename herinneringen” bewaarde. “Tijdens mijn ministerschap zijn de voor mij bestemde banen schijnbaar niet door politici gelegd”, stelde hij vast. Maar ze waren er wel geweest, en hij berustte erin: “Het zou abnormaal geweest zijn, als ze nooit ergens zouden hebben gelegen.”⁵⁸⁰

Het einde van zijn ministerschap betekende voor Beyen niet alleen het afscheid van een geliefde en belangwekkende openbare functie, het hield ook in dat hij de prestigieuze ambtswoning aan het Plein 1813 moest verlaten. Dat zijn zo ambtelijke collega-minister zonder portefeuille daar nu zou intrekken, moest Beyen met gemengde gevoelens hebben vervuld. Die gevoelens zullen niet alleen negatief zijn geweest. Luns vond het als pleister op de wonde gepast Beyen te laten benoemen als ambassadeur in Parijs als deze post najaar 1957 vrijkwam en deed hem op dit punt een belofte, die in een brief werd bevestigd.⁵⁸¹ Beyen zou in Parijs zijn oude bekende, eveneens partijloze voorganger als minister van Buitenlandse Zaken C.G.W.H. baron van Boetzel aër van Oosterhout opvolgen.⁵⁸² Beyen was maar al te bereid hierop in te gaan, wat ook voor formateur Drees een geruststellende gedachte was.⁵⁸³

Wat huisvesting betreft zou Beyen er, in vergelijking met zijn Haagse residentie, zelfs op vooruitgaan. Voorlopig was het echter nog niet zover. Ambassadeur Van Boetzel aër moest in Parijs zijn ambtstermijn nog afmaken, en de koningin moest Beyens benoeming nog goedkeuren. Zeker dat laatste zou tijd en massage vergen, want Juliana was voorlopig niet van plan Beyen enig genoeg te gunnen.

ZEE VAN TIJD OP HOGE VELUWE

Er brak een ongekende zee van tijd voor Beyen en zijn vrouw aan, ook al omdat Beyen vooralsnog niet voor een van de “thans open posten” in aanmerking wilde komen. Hij kwam bij van “afschuwelijke maanden”, waarin hij, zo schreef hij aan Drees, “alle geduld heb geoefend dat ik maar enigszins op kon brengen”.⁵⁸⁴

Beyen en Gretel brachten die onwezenlijke ‘vakantie’ – een “sabbatical year”, zo noemde Beyen het zelf⁵⁸⁵ – voor een belangrijk deel door op de Hoge Veluwe. Daar woonden ze vanaf oktober 1956 lange tijd in het gastenverblijf van de regering in het jacht huis Sint Hubertus, waar ze – net als andere bewindslieden en hungen – wel vaker een weekje in de heden gelogd. In het door Berlage ontworpen monumentale gebouw betrokken ze een appartement dat misschien wel het mooiste uitzicht van de Veluwe kent en een museale sfeer ademt. Beyen moest zich daar de eerste tijd

beschikbaar houden voor Juliana's onderzoekers. Bei den genoten als wandelaars en fietsers van de uitgestrekte bossen en de onnederlandse vlaktes, en er was alle tijd voor musiceren. Ze ontvingen daar hun gasten, onder wie, ondanks haar vermeende rol in de affaire-Hofmans, prinses Armgard. Het was er "heerlijk", en er was gelegenheid te over om de vier ministeriële jaren de revue te laten passeren. De conclusie was dat ze er, ondanks "het ongelukkige slot", bei den van had den genoten. Wat dat laatste betreft troostte Beyen zich met de gedachte dat het vervelende einde niet met zijn werk te maken had, en hij hoopte dat er op dat punt nog eens "klaarheid" zou komen, schreef hij eind 1956 aan Bernhard.⁵⁸⁶

Beyen betrouwde tegen over de prins dat "[d]e gebeurtenissen, die achter ons liggen, als onvermijdelijk gevolg [hebben] medegebracht dat ook ons persoonlijk contact zeer sporadisch is geworden". Hij hoopte "dat ook de noodzakelijkheid om het te beperken, gelukkig zal verdwijnen", en hij liet het aan Bernhards "beter oordeel" over vast te stellen wat "goed en verstandig is".⁵⁸⁷

De zedewongete afstandelijkheid zal voor Beyen een groot offer zijn geweest. Juist tijdens zijn ministerschap had hij de gelegenheid aangegrepen nauw met de prins samen te werken.⁵⁸⁸ Niet alleen dit zakelijke contact was verleden tijd geworden, ook de vriendschappelijke omgang van de jaren daarvoor moest – hoezeer de prins ook zijn diepe vriendschap voor Beyen bleef betuigen – noodgedwongen worden ingeperkt. Daaraan droeg bij dat Soestdijk voor Beyen verboden gebied was geworden sinds de koningin hem niet meer wilde zien, en daar veranderde het gunstige oordeel van haar onderzoekscommissie over hem niets aan.

Vanzelfsprekend bleef zijn lidmaatschap van Bernhards 'dassenclub' intact. Vanuit het gezichtspunt van de prins had zijn vriend zich overeenkomstig de basisregel van deze vriendenkring gedragen: Beyen had te allen tijde voor hem ingestaan, in elk opzicht. Wel is het de vraag of dat van Bernhards kant ook zo was. Het heeft er alle schijn van dat de prins zijn vriend niet op de hoogte had gebracht van zijn openhartige ont-hullingen aan bevriende journalisten. Misschien wilde Bernhard Beyen als bewindsmanniet in een lastig parket brengen, maar tegelijkertijd moet geconcludeerd worden dat de prins Beyen heeft misbruikt met alle nare gevolgen van dien voor zijn vriend. Uiteindelijk struikelde Beyen over alle commotie die uit Bernhards actie voortkwam, viel hij bij Juliana in ongenade en werd zijn positie als minister aangetast.

WEER 'ON SPEAKING TERMS' MET JULIANA

Tot Beyens vrede kwam het gelukkig weer goed, al duurde het lang. In de loop van 1957 werd het "normale contact" met Bernhard hersteld.⁵⁸⁹ En eind 1959 werd de traditionele kerstkaart van Soestdijk aan Beyen voor het eerst sinds de Hofmans-affaire weer mede-ondertekend door Juliana. Beyen, toen ambassadeur in Parijs, durfde nog niet te geloven dat de koningin zich hiermee weer voor hem openstelde. Maar toen Bernhards hem erop wees dat het echt zo was, en dat hij zelf het niet had "afgedwongen", reageerde Beyen opgetogen: "Ik behoeft niet te zeggen, hoe zeer ik mij daar

over verheug.”⁵⁹⁰

De relatie normaliseerde zich inderdaad. Beyen bezocht op Soestdijk weer Bernhards verjaardagen en sprak bij die gelegenheden ook Juliana – in 1961 bijvoorbeeld over een mogelijk bezoek van kroonprinses Beatrix aan de stad Orange. De koningin ging er weer toe over Beyen te ontvangen, en aan het eind van zijn ambassadeurschap had er een lunchplaats waaraan Juliana, Bernhard en Beyen aanzaten.⁵⁹¹ Het moet voor Beyen als van ouds zijn geweest. De boze droom die de zaak-Hofmans voor hem was geweest, was voorbij – al was er na de kwestie met het Tsjechoslowaakse goud een tweede trauma in zijn ziel geëtst.

5 TEN SLOTTE

ONNEDERLANDS

Beyens ministerschap week op alle manieren af van wat in Nederland gebruikelijk was. Zijn benoeming als partijloze tot minister van Buitenlandse Zaken kwam op ongehoorde wijze onder de pressie van het hof tot stand; het gedeelte ministerschap tussen twee gelijkwaardige bewindslieden met afgebakende beleidsterreinen was een ongekend experiment; zijn botsingen met Luns gingen gepaard met een zo extreme onheusheid van Beyens kant dat ze het departement van slag deden raken en het voortbestaan van het kabinet in gevaar brachten; zijn werkwijze kenmerkte zich door een visie en een passie waarin weinigen in regering en departement hem konden bijhouden (de observaties van veel tijdgenoten dat Beyen extreem lui was, doen in dit licht dan ook merkwaardig aan); zijn inspanningen leverden een resultaat op dat de Nederlandse diplomatie sindsdien niet heeft geëvenaard; en zijn ondergang was ten slotte van een onvermijdelijkheid dat deze een klassieke tragedie waardig was. De man van de wereld die, na bijna onafgebroken meer dan zeven tien jaar buiten Nederland te hebben doorgebracht, minister van Buitenlandse Zaken werd, en uiteindelijk de facto minister van Europese Zaken zou zijn, paste niet in de vaderlandse sjablonen.

De ze ongewone situatie had voordelen voor Beyen. De steun van het Europa-gezinde hof maakte hem vrijwel onaantastbaar – zolang hij die maar genoot. Waar een andere partijloze in die situatie het onderspit zou hebben gedolven, overleefde hij de ruzie om de competenties met Luns, die de machtige KVP achter zich had. Beyen moest zich weliswaar schikken in Luns' gelijkwaardige positie, maar hij kon standhouden. Uit beduchtheid voor de reactie van het hof, durfde de KVP-top het voornemen Beyen weg te werken niet uit te voeren.

Het gedeelte ministerschap zou Beyen paradoxaal genoeg tot voordeel zijn. Hij kon zich daardoor volledig richten op wat hij wilde bereiken: eenheid in Europa. Daarover had hij sinds de jaren dertig, en vooral in de Londense oorlogsperiode, plannen ontwikkeld. Het waren nadrukkelijk ideeën van een pragmaticus, niet van een 'gelovige' in Europese eenheid, zoals er in die tijd velen waren. Het moment was aangebroken deze visie, die uitging van regionale samenwerking tussen groepen landen, te

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

confronteren met de werkelijkheid. Hij deed dit als een projectmanager, zoals hij in het bedrijfsleven gewend was te handelen. De keerzijde was dat hij steeds meer als minister van Europese Zaken werd gezien tegenover Luns als dé minister van Buitenlandse Zaken.

Beyen profiteerde van het feit dat de minister-president in die tijd, anders dan nu, geen directe rol had in de buitenlandse politiek.⁵⁹² Natuurlijk was de mening van Drees belangrijk, maar Beyen was, zeker in Europese zaken, de autoriteit die het pleit meestal beslechtte. Dat bleek al direct na zijn aantreden, toen hij erin slaagde de afwachten de en vaak afhouden de koers die de vorige kabinetten tegenover plannen voor Europese eenheid had den gevarien, om te buigen tot een participërend en initiërend beleid. Hij week van meet af aan af van de Nederlandse gewoonte pas laat kleur te bekennen, pas op het laatste ogenblik mee te gaan. Beyen opereerde daarbij, als het erop aankwam, als eenling. Hij overwon weliswaar de ambtelijke tegenstand op zijn departement, waarbij zijn intellectuele superioriteit hem behulpzaam zal zijn geweest, maar hij wist heel goed dat hij daar met zijn stouter oedige ideeën en verbeeldingskracht alleen bleef staan. Misschien was dat wel onvermijdelijk voor iemand als hij, die in alle opzichten van binnen kwam: van binnen Nederland, van buiten de politiek, van binnen de diplomatie. Niet gehinderd door ballast van vorige posities kón hij vermetel zijn.

Dat gold in het bijzonder Beyens handelen in Europees verband. Daar deed hij kort nadat hij minister was geworden als volstrecte nieuweling intrede in de kring van ministers van Buitenlandse Zaken van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. In dat gezelschap zou over de toekomst van Europa worden beslist, en daar nam hij, zonder eerst rustig kennis te maken, onmiddellijk het initiatief. En met succes. Dat kwam echter pas na een als bitter ervaren tegenslag, toen in de zomer van 1954 de akkoorden voor de Europese Defensie Gemeenschap en de Europese Politieke Gemeenschap, waarin hij zijn ideeën over een gemeenschappelijke markt had weten op te nemen, strandden op Frans verzet.

Beyen werd geen lid van de Europese 'familie', zoals Spaak dat was. Gebruikmakend van het Benelux-verband, dat als verkenners van het terrein van economische eenwording aanzien in Europa genoot, smeedde hij weliswaar banden met Spaak en met Bech, maar hij oogstte eerder respect voor zijn stellingname dan vriendschappelijke gevoelens. Zoals Spaak Monnet vriendschappelijk ontmoette, zo ging Beyen op het Europese toneel met niemand om.

Hoe het ook voor de hand had gelegen dat hij en Monnet samen zouden optrekken, of op z'n minst hun ideeën in gesprekken of wandelingen à deux eens zouden uitwisselen, het is vermoedelijk nooit gebeurd.⁵⁹³ Juist omdat beiden uit het bedrijfsleven afkomstig waren, pragmatisch handelden en de wereld kenden, is het vreemd dat de nieuwsgierige Beyen kennelijk niet de moeite nam zich met Monnet te meten, net zoals het onbegrijpelijk is dat de netwerker Monnet de 'loner' Beyen niet in zijn sfeer probeerde te trekken. Het leek of Monnet Beyen soms negeerde. Eind 1955 probeerde Monnet bijvoorbeeld zonder Beyen daar hoegenaamd in te kennen de ministers

Mansholt en Zijlstra te beïnvloeden tot een stellingname ten gunste van een krachtige organisatie van Europa. Beyen was verantwoordelijk, net als Drees, die er ook niet van op de hoogte was gesteld.⁵⁹⁴

Wellicht stootten beide ‘pragmatische ideologen’ van de Europese eenheid elkaar af, zoals briljante mensen elkaar kunnen afstoten; misschien vreesden ze elkaar overtuigingskracht, hoezeer beiden ook overtuigd waren van het eigen gelijk. Veel ruimte zal er tussen Monnet als boer van instituties en Beyen, die volstrekt geen ‘structuurdepte’ was, niet hebben gezeten.

Ook toen Beyen later ambassadeur in Parijs was en Monnet zich daar had gevestigd om zijn Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa te leiden, zag en ze elkaar nauwelijks. Aan de vele uitnodigingen die van Beyen naar Monnet uitgingen, kon de laatste om uiteenlopende redenen geen gevolg geven.⁵⁹⁵

Zowel in eigen land als daarbuiten greep Beyen elke gelegenheid aan zijn visie op de toekomst van Europa uiteen te zetten. Hij hield er vele redevoeringen over en schreef vele stukken, waarin hij niet moe werd te betogen hoe noodzakelijk het was de blik te verbreden. De “zin” van de Europese integratie was volgens hem “het tot standbrengen van een innige politieke en economische samenwerking in het Vrije Europa, een samenwerking die zich moet voltrekken binnen het kader van de samenwerking van de gehele Vrije Wereld”, zo vatte hij na zijn ministerschap samen.⁵⁹⁶ Europa zou zich slechts staande kunnen houden en zich kunnen ontwikkelen tot een welvarend deel van de wereld dat zich met de Verenigde Staten zou kunnen meten, als de Europese landen zich op Europees niveau zouden organiseren. Europese eenheid was zelfs “voorwaarde voor succesvolle Atlantische samenwerking”, die volgens hem voor het behoud van Europa “van essentiële betekenis was”, schreef hij in zijn memoires.⁵⁹⁷

Het is een visie die een tegenstrijdigheid in zich bergt – en er zijds moet Europa zich kunnen meten met de Verenigde Staten, anderzijds moet het deel uitmaken van de ‘Vrije wereld’ en dus nauw verbanden zijn met Amerika. Maar die schurende elementen zijn tot nu toe inherent aan ideeën voor Europese eenwording. Een duidelijk was Beyens opvatting dat het nationale belang in een tijd van Europese integratie niet meer het vanzelfsprekende jekpunt van beleid kan zijn. Veel problemen, en niet alleen de economische, waren te grensoverschrijdend geworden voor nationale oplossingen.

Het leek een gewaagde visie. Maar voor Beyen was de ze onontkoombaar en juist nuchter. Er was immers geen keus, want het alternatief was armoede, politieke en sociale chaos, en uitzichtloosheid. En het doel hoefde niet in één klap te worden bereikt. Het moest geleidelijk gaan, maar wel concreet. Dat was altijd zijn benadering geweest, en het mislukken van de Europese Defensie Gemeenschap had hem daarin gesterkt.

Hoe Beyen dat zag, zette hij in april 1955 nog eens helder uiteen in een rede op een bijeenkomst van de Europese Beweging in Leiden. In die cruciale periode – de eerste tekenen van de ‘rdance’ van het Europese streven naar eenheid waren inmiddels zichtbaar en er broeide wat bij hem – was het voor hem belangrijk de marsroute opnieuw te bepalen de kern van zijn ideeën helder te formuleren. Bij Europese samenwer-

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

king moest het volgens Beyen allereerst gaan om “het op elkaar afstemmen, het delen, ja het overdragen van verantwoordelijkheden, zowel op politiek als economisch terrein”. Dat vereiste een gemeenschapsorgaan met eigen bevoegdheden voor de behartiging van het gemeenschappelijke belang. Slechts zo’n ‘supranationale’ organisatie kon hier doeltreffend optreden. Dat gold toen – het mislukken van de Europese Defensie Gemeenschap was nauwelijks verwerkt – zeker voor samenwerking op economisch gebied, al was die wel alleen mogelijk in “een politiek eengezind Europa, dat zich bewust is van zijn saamhorigheid en bereid is zijn krachten voor de verwezenlijking van zijn idealen [...] in te zetten”. De tijd was volgens Beyen voorbij dat een regering de ongunstige gevolgen van economische ontwikkelingen binnen of buiten de nationale grenzen op het welzijn van de eigen bevolkinggroep kon beschouwen als “slagen van het noodlot”.⁵⁹⁸ De internationale economische verwevenheid eiste internationale, en zeker regionale daadkracht. Het was een visie waarmee Beyen leek aan te sluiten bij de lessen die de Britse historicus E.H. Carr uit de gebeurtenissen van de jaren twintig en dertig had getrokken.⁵⁹⁹

De vraag die dan opkwam, was of die saamhorigheid door een politieke instelling moest worden bevorderd, of dat dit via de “functionele zijde” moest gebeuren – door organisaties in het leven te roepen voor een gemeenschappelijke taak. Beyen koos voor het laatste, maar dan moest die taak wel een algemeen karakter hebben, dat wil zeggen geen integratie per productiesector – zoals Monnet voorstond – maar gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de economische kracht en de algemene welvaart van Europa. Een gemeenschappelijke markt kon daarbij als middel dienen, maar het doel moest zijn “een gemeenschappelijke economische politiek, en met name een gemeenschappelijke conjunctuur-politiek”. De pogingen die in het interbellum waren ondernomen tot redding van de economische toestand, hadden, aldus sprak hij uit eigen ervaring, slechts tot “halfslachtige oplossingen” gevoerd. En hij besloot zijn credo met het onderstrepen dat die fout nu moest worden voorkomen.⁶⁰⁰

Het was een verreikende visie, “de droom van Beyen”, schreef het Franse dagblad *Le Monde* op 6 mei 1955 zelfs in een uitvoerige bespreking van het plan van de man die als een van de eersten de Europese plinginsstaf weer had opgepakt.⁶⁰¹ Het was geen gekke typering. Voor Beyen bepaalden gedachten en dromen de loop van de gebeurtenissen.⁶⁰²

VICIEUZE CIRKEL DOORBREKEN

Beyens droom was echter niet gespeend van realiteit. Hij beseftte dat er een vicieuze cirkel moest worden doorbroken. In Europa stond men op economisch terrein volgens hem voor “de paradox dat volledige samenwerking zonder overdracht van verantwoordelijkheid aan een gemeenschap niet mogelijk is, maar dat de aarzeling om tot het opgeven van eigen verantwoordelijkheid te komen groot is, en de wil tot het opgeven van eigen vrijheid van handelen gering”.⁶⁰³ Het lukte hem ten dele verandering in deze gebl o k k e e r d e situ a t i e te brengen. Zijn plan voor de gemeenschappelijke

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

Beyen (midden) en Luns (rechts) krijgen in 1956 Colombiaanse onderscheidingen.

markt werd schoorvoetend aanvaard. Het zou in de onderhandelingen die op Messina volgden, een steeds prominentere plaats krijgen en de Europese Economische Gemeenschap (EEG) opleveren.

Wat Beyen in Messina niet voor elkaar kreeg, was het geven van een duidelijke aanzet tot verdere supranationale ontwikkeling in Europees verband. In het geval van atoomenergie voorzag men een “gemeenschappelijke organisatie”, terwijl de institutionele vormgeving van de gemeenschappelijke markt in het midden werd gelaten. Dat was de prijs die Beyen voor het doorzetten van zijn idee betaalde. De EEG en haar opvolgers de Europese Gemeenschap en de Europese Unie waren in supranationaal opzicht geen stap vooruit in vergelijking met de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Toch is er in de tientallen jaren dat het proces van Europese integratie nu duurt, geleidelijk en zonder dat daar bloedvergieten aan te pas is gekomen, een zodanige mate van soevereiniteit aan de Europese instellingen overgedragen, dat dit wel wordt beschouwd als een unieke prestatie in de wereldgeschiedenis.⁶⁰⁴ Beyens inspanning was niet voor niets geweest.

Hij is steeds optimistisch gebleven over de kansen van de supranationale benadering op Europees vlak. Op den duur moest de noodzaak ontstaan “het hele gebouw der Europese Eenheid in dezelfde stijl op te trekken – en die stijl kan niet die zijn van een vroeger tijdperk”, schreef Beyen bij het eerste lustrum van de Verdragen van Rome.⁶⁰⁵ Deze doorbraak van de supranationaliteit zou volgens hem onvermijdelijk

plaatshebben, “omdat de historische ontwikkeling der internationale samenwerking het meebrengt”.⁶⁰⁶

Europese eenheid op deze manier was voor Beyen geen kwestie van idealisme, maar van logisch en pragmatisch denken. Als de behartiging van nationale belangen onvoldoende is om een staat welvaart te brengen, dan moest een andere belangengemeenschap worden gezocht. Hij was dan ook geen gedreven ‘federalist’. De noodzaak of wenselijkheid van een Europese federatie ontging hem. Het was volgens Beyen zelfs “gevaarlijk” voor het Europese wordingsproces om een supranationaal bestuurd Europa een ‘federatie’ of ‘confederatie’ te noemen. Die laatste vormen van samenwerking houden het opgeven van nationale/statelijke afhankelijkheid in. En daar waren de Europese staten nog lang niet aan toe. Het zou op zoiets kunnen uitlopen, maar dat zou nog tientallen jaren duren. Het zou het sluitsstuk zijn van een geleidelijk groei naar politieke solidariteit.⁶⁰⁷

Het resultaat van de ministersconferentie van de Zes in Messina is voor vele beoordeling vatbaar. Toch is op grond van de gepresenteerde bronnen de conclusie gerechtvaardigd dat, op de langere termijn bezien, Beyen de Europese integratie nieuw perspectief bezorgde door haar op het juiste moment op het economische spoor te zetten. In Messina werd door zijn toedoen een belangrijke wissel omgezet. Dat wil niet zeggen dat Beyen het primaat van de economie boven dat van de politiek stelde. Hij vond simpelweg dat Europese eenheid een stevige basis moest hebben, en die was voor hem de gemeenschappelijke markt.⁶⁰⁸

Het accent dat Beyen op supranationaliteit legde, heeft lange tijd de Nederlandse Europa-politiek bepaald, ook toen hijzelf al van het toneel verdwenen was.⁶⁰⁹ Het jarenlange Nederlandse pleidooi voor meer bevoegdheden voor de Europese Commissie, het ‘dagelijks bestuur’ van de Europese instellingen, en voor het Europese parlement is geworteld in Beyens politiek.

Voor Beyen was er geen tegenstelling tussen het Nederlandse belang, of de nationale belangen van de andere Europese landen, en het Europese belang, al zagen sommige collega’s in het kabinet dat vaak anders. Zijn inspanning voor een economisch verenigd Europa was het betreden van een onbekend terrein, maar met het heldere doel Europa in de wereld weer aanzien en gezag te geven en de Europeanen welvaart en voorspoed te brengen. Was dat niet het belang van allen? En als dat dan bereikt kon worden door de ‘oude’ praktijken van intergouvernementele samenwerking te vervangen door ‘nieuwe’ supranationale methoden, dan was dat radicaal, maar onvermijdelijk en in het belang van, opnieuw, allen.

Beyen beseftte dat er voor een land als Nederland geen vrije keus meer was tussen soeverein optreden en Europese integratie. Hier was ook niet te manipuleren of te marchanderen. De enige keus voor Nederlands welvaart en invloed was in Europees verband. Het belang van Nederland was misschien nog wel het gemakkelijkst te begrijpen. Het kreeg als handelsnatie, die gebaat was bij een grote internationale markt, zo een uitgelezen kans zijn vleugels uit te slaan. Oud-minister Van den Brink van

Economische Zaken noemt Beyens ijveren voor een gemeenschappelijke markt terecht “een Europese daad die past in de Nederlandse traditie”.⁶¹⁰

Niet in die traditie paste de manier waarop Beyen onderhandelde. Om resultaat te bereiken moest je volgens hem soepel te werk gaan: niet koppig te lang vasthouden aan ingenomen posities die toch prijsgegeven moesten worden, niet keihard en glas-hard zijn en in het hoofd houden dat juist de essentie van de te sluiten overeenkomst is dat de toestand zal veranderen. Beyens ‘methode’ wekte vaak onbegrip, en zelfs wantrouwen op van collega’s als Drees en Luns, die vonden dat hij te gemakkelijk afweek van gemaakte afspraken. Hij zou herhaaldelijk een andere koers hebben gevaren dan in de ministerraad was besproken, wat de verhouding met de zeer bij het buitenlands beleid betrokken Drees zou hebben bekoeld.⁶¹¹ Anderszijds vond Beyen dat Nederlanders “veel te veel aan de kniekers en te weinig aan het spel” dachten.⁶¹² Ze zijn te bang “beduvelde te worden” en hebben “geen gevoel voor de geste, vreselijk”.⁶¹³

De enige keer dat Beyen zijn eigen regels overboord leek te zetten, was tijdens de onderhandelingen van augustus 1954 met Mendès France over aanpassing, op Frans verzoek, van de overeenkomst voor een Europese Politieke Gemeenschap en een Europese Defensie Gemeenschap. Daar kon hij zich niet losmaken van zijn persoonlijke afkeer van de Fransman.⁶¹⁴ De mislukking van dit overleg bracht Beyen niet voor niets volledig uit zijn doen. Het spel was dan wel niet goed gespeeld, maar als de kniekers ook nog verloren gingen, dan was alles verloren.⁶¹⁵

In die zin had H.N. Boon, oud-secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en zeker geen vriend van Beyen, het bij het verkeerde eind toen hij, inmiddels ambassadeur in Rome, in 1953 in zijn dagboek optekende: “In feite is hij [Beyen] een van de meest begaafde levensgenieters die het spel spelen uit zuiver genegen om te spelen, maar niet om er bepaalde concrete resultaten mede te bereiken.”⁶¹⁶ Iedere taak die hij op zich nam en waarin hij geloofde, moest iets opleveren; dat was hij aan zijn intellect en zijn pragmatische inslag verplicht. Hij zorgde ervoor dat Nederland een factor van belang bleef in Europa, en meer dan dat: hij gaf het nieuwe Europa vorm.

Toch was de Franse afwijzing van de Europese Defensie Gemeenschap achteraf gezien misschien wel een zegen voor Beyen. Het bood hem de gelegenheid zijn plan voor een economische verbonden Europa in alle volheid naar voren te brengen en niet meer slechts als veelbelovend onderdeel van een verdrag voor politieke eenwording. Het resulteerde in de Europese Economische Gemeenschap, de voorloper van de huidige Europese Unie.

ERKENNING

Het heeft enige tijd gekost voordat Beyen zijn plaats in het rijtje grondleggers van het verenigde Europa kon innemen, en nog steeds wordt hem tekortgedaan. Zeker in eigen land is hij eerder vergeten dan geëerd.⁶¹⁷ Het heeft Beyen altijd dwarsgezet dat zijn bijdrage aan de Europese eenwording niet naar waarde is geschat.⁶¹⁸ Pas jaren na zijn dood in 1976 is er in de beoordeling van Beyens betekenis een kentering inge-

treden, en dan nog vooral onder geschiedkundigen.

Hoewel Spaaks kabinetschef Rothschild in zijn in 1997 verschenen memoires nog opmerkte dat Beyen van historici niet de erkenning heeft gekregen die hem toekomt⁶¹⁹, is de laatste jaren in academische kring algemeen erkend dat zonder Beyen in Messina niet over een gemeenschappelijke Europese markt was gesproken en dat zonder 'Messina' in die fase van de geschiedenis geen Europese Economische Gemeenschap was opgericht.⁶²⁰ Zo gezien was hij degene die de beslissende stoot gaf tot de ze voorloper van de huidige Europese Unie, en het is bij wijze van spreken op Beyen terug te voeren dat we nu, als uitvloeisel van die Gemeenschap, met de euro betalen – ook al vond hij het indertijd te vroeg voor een gemeenschappelijke munt. Hij was tenslotte ook de man van de geleidelijkheid en de behoudzaamheid, die het onderscheid tussen wens en werkelijkheid nooit uit het oog verloor.

In die zin is het ook een erkenning dat het laatst verschenen deel van de geschiedenis van De Nederlandsche Bank besluit met een citaat uit Beyens *Money in a Madstrom* van 1949: op het ideaal van een politieke unie als bekroning van de Economische en Monetaire Unie (EMU) “zijn van toepassing de woorden van de Nederlandse Europeaan avant la lettre J.W. Beyen bij een beschouwing over internationale samenwerking neerge schreven: ‘[...] but it is better [...] not to expect too much too soon. [...] It is wrong to demand what is clearly beyond its capacity’.”⁶²¹

MILDE TERUGBLIK

Over de tot de verbeelding spreken de relatie tussen Beyen en Luns aan het stuur van Buitenlandse Zaken – verschillend wat posuur en leeftijd betreft, maar beiden begiftigd met een grote geldingsdrang en een ruime dosis intelligentie en humor – is door uitlatingen van betrokkenen en het beeld ontstaan dat de ze bijna onophoudelijk door persoonlijke aversie gekleurd is geweest.

Een ooggetuige in het kabinet als J. Zijlstra, minister van Economische Zaken in het kabinet-Drees III en bevriend met Beyen⁶²², meldde dat beide bewindslieden “elkaar van de eers te tot de laatste dag niet [hebben] kunnen luchten of zien”.⁶²³ Volgens hem “haatten” ze elkaar en hebben ze “tot in de ministerraad [...] met elkaar gevochten” over de plaats die hun zou toekomen.⁶²⁴ Beyen zal Luns zeker hinderlijk hebben gevonden, zoals blijkt uit de opmerking die hij tegenover de journalist W.L. Brugsma maakte: “Ach meneer Brugsma, u moet maar denken, de heer Luns is een viermotorige mug.”⁶²⁵

En Van der Beugel, die veel met Beyen te maken had, is bijgebleven dat Beyen en Luns tijdens het grootste deel van hun ambtsperiode “nauwelijks ‘on speaking terms’ waren”. “Voor ons, ambtenaren van Buitenlandse Zaken, was het een onmogelijke situatie. Ieder gesprek moest twee keer plaatsvinden, en beide heren in een redelijk humeur houden, vereiste de tact van een ervaren kinderpsycholoog. We hadden een gezamenlijk antwoord bedacht op de veelvuldige vraag van nieuwsgierige buitenlandse diplomaten hoe het nu eigenlijk liep met twee ministers. We antwoordden dan: ‘Zij

blijven bij elkaar voor de kinderen.”⁶²⁶

Dat komt redelijk overeen met de indruk die Patijn, chef van de Directie Internationale Organisaties op het departement, van de sfeer tussen Beyen en Luns is bijgebleven: “De heren verstarde als ze elkaar tegenkwamen. Opeens werden ze dan serieus. De grappen hielden op.” Patijn: “Beyen had een geweldig gevoel voor humor, behalve als de humor van Luns kwam.” Toen Luns tijdens de, opnieuw zeer lange, kabinetsformatie van 1956 op een dag snedig, maar ook vlieën tegen over Beyen opmerkte: “Wim, all cabinet-ministers are demissionary, but some ministers are more demissionary than others” – daarmee aangevend dat hij zelf de meestekans had in een nieuw kabinet door te gaan – kon zijn collega daar niet om lachen.⁶²⁷

Volgens Patijn was de samenwerking tussen Beyen en Luns “psychologisch onmogelijk” omdat daarvoor hun temperamenten veel te verschillend waren – Beyen de grand seigneur, man van de wereld, “die min of meer onverschillig stond tegenover het Nederlandse binnenlands-politieke gekraak”, die zich in de eerste plaats “artiest” voelde en zaken niet op de spits wilde drijven, tegenover de “vechter” Luns, die in de ambtelijke wereld en in de KVP was opgeklommen en van alles een aantekening maakte.⁶²⁸

Ten slotte was daar nog de ruime toegang die Beyen tot het laatste jaar van de kabinetsperiode tot koningin en prins had die de afgunst van Luns opwekte. Juliana had dan ook het liefst dat Beyen nieuwe ambassadeurs aan haar voorstelde, en niet Luns. Het gevoel zeker voor de koningin tweede keus te zijn, bleef Luns het grootste deel van zijn eerste termijn als minister bedroeven.

Beyen en Luns zelf hebben in hun memoires met mildheid op hun experiment teruggekeken, maar vonden anderzijds ook wel dat het bij deze eenakter voor twee heren moest blijven. Beyen bagatelliseerde de spanning tijdens deze episode door op te merken dat de ‘twee-minister’-oplossing “in het begin wel eens moeilijkheden [had] opgeleverd – dat was onvermijdelijk”. Maar hij gaf toe dat het samenspel “niet langer dan vier jaar had kunnen werken”.⁶²⁹ Het systeem was in de grond van de zaak niet goed, zo vertrouwde Beyen de Britse ambassadeur toe.⁶³⁰ Het besturen van een groot bedrijf verschilde kennelijk toch fundamenteel van leiding geven aan een ministerie. Luns had het over “de ‘machine’ die in het begin wat stroef heeft gelopen”. Later, “toen wij beter ingespeeld waren”, was de samenwerking volgens hem “uitstekend”, al vond ook hij dat men dit experiment “nooit meer moet herhalen”.⁶³¹

Zeker is dat de verhouding tussen Beyen en Luns na de explosieve periode in de winter van 1952/1953 en de nieuwe afspraken die daarna waren overeengekomen, werkbaar was geworden – zo werkbaar zelfs dat de bewindslieden de hele rit van het kabinet met elkaar hebben uitgezet. Dat er werkelijk van klimaatverbetering sprake was, tonen waarnemingen van ingewijden aan. Zo maakte ambassadeur J.H. van Roijen in de zomer van 1953 uit een aantal “symptomen” op “dat het momenteel inderdaad met onze ‘twins’ veel beter gaat”.⁶³² Dit optimisme sluit aan bij de indruk van persoonlijk secretaris Schiff, die van alle ambtenaren bij de bewindslieden mogelijk het meest van

na bij meemaakte. De twee ministers konden volgens hem “over het algemeen goed met elkaar opschieten”. En, zo voegde hij daaraan toe: “er werd veel gelachen”.⁶³³ De Amerikaanse ambassadeur in Den Haag, H. Freeman Matthews, meldde Washington eind 1956 zelfs dat Beyen en Luns “nauwe en loyale vrienden” waren geworden, ondanks hun verschillen in temperament.⁶³⁴

Bovendien kan uit een persoonlijke briefwisseling tussen Beyen en Luns in het voorjaar van 1956 worden afgeleid dat het gezamenlijke ministerschap in een redelijk goede onderlinge stemming eindigde. Luns was naar het Italiaanse kuuroord Montecatini Terme gereisd om uit te rusten en Beyen moest hem voor twee personele kwesties raadplegen – wat aangeeft dat beiden van tijd tot tijd wel degelijk direct contact met elkaar hadden. Het schriftelijk contact was collegiaal en hartelijk. En het feit dat Luns bij het groeten nadrukkelijk Beyens vrouw Gretel (‘Gretl’ in Luns’ brief) betrok, kan er ook op duiden dat beiden zeker aan het eind van de kabinetsperiode niet meer als kat en hond met elkaar samenleefden.⁶³⁵

De karakterisering van Luns die Beyen in 1961 tegenover Bibb in *Vrij Nederland* gaf, is verhelderend en kan goed als zijn eindoordeel dienen: “Burgerlijk vind ik hem bepaald niet. Hij is een acteur. Hij speelt voor de grote galerij. Hij leeft voor de galerij, maar de beperktheden van de burger heeft hij niet. Ik kan ook niet zeggen dat hij de kleinburgerlijkheden van de Nederlander heeft.”⁶³⁶ Kortom, Luns was ook een artiest, een gewaardeerde artiest zelfs, maar wel een andere dan Beyen zelf. En twee artiesten was Buitenlandse Zaken misschien te veel.

Secretaris-generaal Van Tuyll was verheugd toen er na de kabinetsformatie van 1956 een eind kwam aan het gedeelde ministerschap. Hij markeerde dit moment als afsluiting van een periode waarin “het gezag van het departement van Buitenlandse Zaken en de invloed welke het departement kon uitoefenen, mede door de onzekerheden waarmede de ambtenaren hadden te kampen, een bedroevend dieptepunt bereikten”.⁶³⁷ Dat was dan de mening van de hoogste ambtenaar op Buitenlandse Zaken, die de orde binnenshuis moest bewaken. Iets anders is of die periode met twee ministers buitenlands-politiek gezien niet een heel vruchtbare is geweest, waarin Nederland zijn positie in Europa en de wereld maximaal uitbuitte. In Europa gebeurde dat onder leiding van Beyen zeker.

Het lijkt op het eerste gezicht moeilijk gunstig te oordelen over het experiment met de twee ministers op Buitenlandse Zaken – van wie er één geen partij en de andere geen portefeuille had en die zich beiden als prima donna gedroegen. Toch was Beyen er in de grond van de zaak niet ongelukkig mee, al had hij op basis van zijn ervaring in het bedrijfsleven soepeler omgangsvormen verwacht. Hij was blij dat hij zich door de verdeling van het werkterrein volledig op de Europese eenwording kon richten en zich niet bijvoorbeeld als eerstverantwoordelijke met de veel aandacht opeisende Indonesische kwestie hoefde te bemoeien. Ook was hij er niet rouwig om dat hij niet steeds lange reizen hoefde te maken.⁶³⁸ Dat bood hem gelegenheid zijn passie voor Europa te ontwikkelen en zich te concentreren op zijn Europese ‘project’, waar hij al

s poedig na het aanvaarden van zijn ministerschap geheel door in beslag werd genomen. De keerzijde hiervan was dat hij elders terrein prijs gaf aan Luns, die daar niet ongelukkig mee was. Maar Beyen had zijn bestemming gevonden en de verwijten die hem wegens luiheid werden gemaakt, verstomden. Als hij al lui was, heeft Nederland daar niet onder geleden. Dankzij hem was het een Europees land geworden.

SLACHTOFFER VAN BERNHARD

Beyen beschouwde het ministerschap als “een van de meest aangename en vruchtbare periodes” van zijn leven.⁶³⁹ Dat is ongetwijfeld het geval tot en met de conferentie van Messina, met uitzondering van de aanvankelijke conflicten met Luns. Maar zijn ministerschap eindigde smartelijk met zijn ondergang in de affaire-Greet Hofmans. Beyen had de taak de deksel op de ketel te houden en de zaak uit de publiciteit te houden, wat in het begin aardig lukte. Zijn behandeling van de kwestie leek de vriendschappelijke verhouding met koningin en prins niet te schaden. Maar hij moet naarmate de affaire doorzichte en Soestdijk zich in twee kampen opsplijtte, hebben beseft dat hij zijn rol onmogelijk kon blijven spelen zonder het vertrouwen van koningin óf prins te verliezen.

Beyen verkeerde in een weinig benijdbare positie. Enerzijds onderhield hij als een van de eerste vriendschappelijke relaties met Juliana en Bernhard, die hem aan zijn ministerschap hadden geholpen. Die vriendschap, die hem toegang verschaft tot een geprivilegieerde groep, was hem veel waard. Anderzijds was hij de ‘dienaar van de Kroon’. Dat moet hem in de affaire-Hofmans in een gewetensconflict hebben gebracht. Het uitvoeren van Juliana’s wensen kon niet anders dan schadelijk zijn voor Bernhard.

Terwijl hij bezig was naar Bernhards kant over te hellen, bleef Beyen zich toch met de kwestie-Hofmans bezighouden. Dat gebeurde zelfs op prominente wijze als boodschapper van het kabinet aan Nederlandse hoofdredacteuren dat er een publicatie in *Der Spiegel* over de kwestie-Hofmans zou verschijnen, wat gekoppeld werd aan het verzoek vooral snog geen melding van te maken. Waarom trok Beyen niet de conclusie dat aan deze affaire geen eer meer te behalen viel? Dat Drees Beyen op de zaak liet zitten, is begrijpelijk. De minister-president bleef zo voorlopig op veilige afstand. Dat kwam goed uit met het oog op de naderen verkiezingen, die de partijloze Beyen minder raakten.

Twee vragen komen op. Overschatte Beyen zichzelf bij de behandeling van de affaire en dichtte hij zich op grond van zijn vriendschap met koningin en prins onkwetsbaarheid toe, of speelde hij met Bernhard onder één hoedje en was hij van alle prinselijke machinaties op de hoogte? Voor dat laatste pleit Beyens lidmaatschap van de ‘dassenclub’. Tot de intieme vriendenkring van de prins behoorde ook Sefton Delmer, de Britse journalist aan wie Bernhard zijn kijk op de zaak had gelekt en die zijn voornemen tot publicatie met Beyen had doorgesproken. Het lijkt voor de hand te liggen dat Beyen op z’n minst weet van Bernhards rol moet hebben gehad. Ook de wijze waarop Beyen als minister met de prins samenwerkte, diens Bilderberg-acti-

vi te ten de k te en inform eel met Bernhard omging, bi edt grond voor de ze veron der-
stelling. Toch geven de beschikbare bronnen hier te weinig houvast voor.

Eerder doet het beeld op van Beyen die, net als Drees, Beel en Van Kleffens, met toenemende zorg de spanningen aan het hof volgde, vol afs chu w naar de entourage van de kon i n gin keek, Greet Hofmans als een re ë el gevaar zag, maar zich onmachtig voel de het tij te keren. Beyen werd gemangeld tus sen de bel a n gen van Bern h a rden Juliana en was niet in staat ondubbelzinnig partij te kiezen. Evenmin kon hij zich aan het zich on troll en de drama ont t rekken. Da a r door kreeg het noodlot alle kans, zeker toen Beyens loyaliteit aan Bernhard op de proef werd gesteld.

Toen Bernhard – die hulp van Drees had gevraagd, maar niet meer dan begrip had gekregen – zelf handelend ging optreden en op bedekte wijze de public it et zocht, kwam Beyen als ministeriële verbind ingsman met de pers zelf in de vuurlinie te liggen. Omdat hij daarbij op zijn manier in vertrouwen verwoord de wat Drees c.s. d ach-
ten, werd hij, toen dit Juliana ter ore kwam, van Soe s td ijk verbannen. Dat hij daaro-
ver bui ten zich zelf van woede was, is begrijpelijk. Hij meen de vast en ze ker in alle oprechtheid dat hij de vors tin op de ju i s tewij ze had gediend. Hij kon niet begrij pen dat de majesteit, wier vertrouwen hij dacht te hebben, hem als kop van jut behandel-
de en het oor leen de aan pers on en uit haar omgeving die hij minacht teen die hem het leven zo zuur mogelijk maakten.

Op dat mom ent was Beyen zo gel aden dat hij wellicht, zoals secretaris-generaal van Algem ene Zaken Fock ach teraf s telde, voorstander was van troonsafstand. Ook ande-
ren dachten in die ri ch ting om het hof van kwalij ke invloeden te ontdoen. Want dat Beyen de aanwezigheid van Greet Hofmans in de nabijheid van de vors tin verderfel ijk
vond en dat hij de directe kring van Juliana's vertrouwelingen verafs chu wde, l i jdt geen
twijfel. Maar dat hij de gro te aanja ger van abdicatie zou zijn, wordt niet in de be-
schikbare bronnen bevestigd. Voor complotteur leek Beyen niet in de wieg gelegd.

Tegen over de vorstin heeft Beyen altijd ontkend dat de prins de zaak-Hofmans naar buiten had gebrach t. Het leek of hij het echt niet wist, of h et in ieder geval niet wil degel oven, terwijl voor hem alle teken en in Bernhards ri ch ting moe s ten wij zen. En anders zou het Beyen toch weinig moeite hebben gekost er snel achter te komen. Misschienspeel de hem hier naïvi t et, die hij ondanks zijn gro te intellectuele capa-
citeiten bezat, parten. Geslepen was hij niet, wel loyaal aan zijn vriend de prins.

Hoe zeer Beyen in de ze affaire ook slach toffer was geworden van Bern h a rds han-
delen, zijn vriendschap met de prins bleef opmerkelijk genoeg ongebroken. Mogelijk kwam dat, behalve door diep gevoelde affectie, doordat Beyen ondanks alle narigheid die hij ondervond, het gevoel bleef hebben met de prins voor hetzelfde goede doel te strijden: de vermindering van de invl oed van Greet Hofmans en haar en to u ra ge op het staatshoofd.

Dat wil niet zeggen dat Beyen een willig instrument in handen van Bernhard was. Zo maakte hij in die woel i ge zomer van 1956 bezwaar tegen het plan van de door de prins geleide Fondation Européenne de la Culture om een Europese prijs in te stellen

V BEWINDSMAN VOOR EUROPA EN ORANJE (1952-1956)

naar analogie van de Zilveren Anjer van het Prins Bernhard Fonds. Beide organisaties onderhielden in die tijd nauwe banden. De Europese prijs zou 'Orde van de Witte Roos' genoemd worden, naar de verzetsactie uit 1942 in München van de scholieren Sophie en Hans Scholl, en het Duitse bedrijfsleven zou een 'goodwill gift' als startkapitaal willen geven. Beyen stond huiverig tegenover een grote mate van Duitse financiering, omdat die in het toenmalige Nederland niet in goede aarde zou vallen. Verder zou zeker de prins daarbij niet betrokken moeten zijn. Die terughoudendheid werd door Drees gedeeld. Toen bleek dat ook Hjalmar Schacht, die als financieel en economisch genie Hitler op komst mogelijk had gemaakt, zich onder de geldschietters had geschaard, werd het plan afgeblazen.⁶⁴⁰

Anders om uitte de prins ook nadat Beyen in de problemen was gekomen, zijn afhankelijkheid aan hem. Bernhard moest weten wat zijn vriend doormaakte en dat het niet in de laatste plaats door zijn toedoen was gekomen. Maar terwijl de prins zijn zaak won, verloor Beyen: hij was de genegenheid van de koningin kwijt, hij moest de vriendschap met de prins noodgedwongen op een laag pitje voortzetten, hij kwam in de publiciteit zoals hij dat liever niet had, en een ministerspost in het nieuwe kabinet-Drees was uitgesloten. Het zou hem een levenslang trauma bezorgen, het tweede na de kwestie met het Tsjechoslowaakse goud.⁶⁴¹

De ambts woning aan Plein 1813 werd in de herfst van 1956 verlaten. Het had er veel van weg dat de oud-bewindsmann, die Nederland naar de Europese voorhoede had geleid en Europa nieuw elan had bezorgd, maar die zijn nek brak in zijn poging het Oranjeruis voor onheil te behoeven, met zijn vrouw Gretel in ballingschap ging op de Hoge Veluwe.

